

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE
IURIDICA — 1965 — MONOGRAPHIA II

KAREL MALÝ, CSc.

POZEMKOVÉ ZÁKONY
ŘÍJNOVÉ REVOLUCE

1965

UNIVERSITA KARLOVA • PRAHA

© Universita Karlova, Praha 1965

© Karel Malý

§ 1. ÚVOD

V únoru 1917 zvítězila v Rusku buržoasně-demokratická revoluce a byl svržen carismus. Vytvořila se zvláštní situace, jakési proplétání dvou diktatur — na jedné straně diktatury buržoasie, reprezentované Prozatímní vládou a na druhé straně revolučně demokratické diktatury proletariátu a rolnictva, reprezentované sověty dělnických a vojenských zástupců a sověty rolnických zástupců. Lenin charakterizoval stav jako dvojvládí a konstatoval, že se vytvořila možnost pokojného přechodu od této první etapy revoluce k etapě druhé, která dá veškerou moc do rukou proletariátu a nejchudších vrstev rolnictva. Ve svých známých Dubnových tezích pak nastínil konkrétní plán tohoto přechodu.

Přesto, že v únoru 1917 zvítězila v Rusku buržoasně-demokratická revoluce, nedošlo k řešení agrární otázky, ačkoliv ta v ní hrála z ekonomického hlediska dominující úlohu. *Základní rozpor mezi statkářským a rolnickým vlastnictvím půdy zůstal i po únoru 1917 zachován.* „Statkář má přes 2000 desjatin, kdežto rolník 7^{1/2} desjatin na usedlost.“¹

Buržoasní Prozatímní vláda sice slibovala, že v budoucnu dojde k provedení pozemkové reformy, ale ve skutečnosti řešení agrární otázky stále odkládala a statkářská půda zůstávala nedotčena. Byly jen zřízeny pozemkové výbory, které měly pozemkovou reformu připravovat. Fakticky však fungovaly ne jako orgány pozemkové reformy, ale spíše v zájmu ochrany statkářské půdy před rolníky.

16. 3. 1917 byla *zestátněna údělní půda* (tj. půda, která dosud patřila členům vládnoucího domu) a 27. 3. 1917 i *půda komorní* (tj. půda patřící osobně carovi).² Ani tato půda však rolníkům rozdělena nebyla a ti proto den ze dne stále více ztráceli naději, že jakoukoliv půdu od buržoasní Prozatímní vlády dostanou. Tato situace znamenala pochopitelně další růst revoluční nálady mezi rolnictvem. Ukazovalo se, že samotným svržením carismu v únoru 1917 nebylo ještě zajištěno provedení řady důsledných buržoasně-demokratických opatření. Revoluce pokračovala.

Zaměřením na další vývoj revoluce byl určen i obsah všech opatření, které byly na VII. (dubnové) *Všeruské konferenci SDDSR(b)* zařazeny do rezoluce o agrární otázce, přijaté na základě Leninova referátu. Tuto rezoluci je možno

¹ V. I. Lenin: Spisy sv. 24, SNPL P. 1956, str. 491.

² Srv. A. M. Kalandadze: *Zemelno-pravovoj režim carskoj Rossii nakanune Velikoj Oktjabrskoj socialističeskoj revoljucii*, Učenyje zapiski LGU č. 129/1951, str. 319.

považovat za *nový agrární program strany*, přizpůsobený nové situaci a podmínkám postupného přerůstání revoluce do její socialistické etapy.

Rezoluce především převzala dva základní body z dřívějšího Leninova programu, které v buržoasně demokratické revoluci uskutečněny nebyly a musely proto v novém programu i nadále zůstat. Byla to konfiskace statkářské půdy a nacionalizace veškeré půdy.

Podmínky realizace obou těchto požadavků byly však pochopitelně již podstatně jiné než v době první ruské revoluce, kdy byly Leninem vytyčeny (v roce 1906). V době první ruské revoluce byla nacionalizace půdy Leninem požadována jako opatření, které by umožnilo důsledně dovršit buržoasně demokratickou revoluci. Avšak *v nových podmínkách*, které se vytvořily po únorové revoluci v r. 1917, *znamenal nacionalizace půdy už nejen poslední slovo buržoasně demokratické revoluce* (to také), *ale byla zároveň i prvním krokem k socialismu*.

Kromě uvedených dvou „staronových“ požadavků obsahoval program i některé nové body, které již zcela vycházely z přímé orientace na přerůstání v socialistickou revoluci. Zejména šlo o doporučení „aby z každého statkářského panství bylo (po konfiskaci — K. M.) utvořeno dosti velké vzorné hospodářství, které by na veřejný účet společnosti provozovaly sověty zástupců zemědělských dělníků za vedení agronomů a s využitím nejdokonalejších technických prostředků“. Strana zde tudíž ještě přímo nepočítala s rozdělením statkářské půdy do individuálního užívání rolníků po vítězství proletářské revoluce.

Program se rovněž vyslovil pro to, aby nejen půda, ale také živý i mrtvý statkářský inventář přešel do rukou rolnictva organizovaného v těchto výborech, aby ho „mohlo být použito při společensky řízeném obdělávání veškeré půdy“.³

Nový agrární program bolševické strany tak zahrnoval jak *požadavky pocházející ještě z období buržoasně demokratické revoluce* (konfiskace statkářské půdy a nacionalizace veškeré půdy), *tak i požadavky nové, které již přímo otevíraly dveře socialistické přestavbě zemědělství* (společné užívání konfiskované statkářské půdy a inventáře apod.).

Významnou událostí tohoto období bylo svolání *I. Všeruského sjezdu rolnických zástupců, který zasedal téměř celý květen (4.—28. 5. 1917)*. Hlavní úlohu při organizování tohoto sjezdu měla strana eserů, jejíž příslušníci, resp. přívrženci tvořili také naprostou většinu sjezdových delegátů.

Ve svých vystoupeních na tomto sjezdu rozvinuli eserští vůdcové opět svůj program socializace půdy, který počítal s vynětím půdy ze zbožního oběhu a jejím převedením do majetku všeho lidu. Půda se tím podle jejich koncepce měla stát „ničím“. Užívána měla být podle zásady vyrovnávací a pracovní (na základě pracovních nebo spotřebních vyrovnávacích norem). Při tom se eseré odvolávali na tradice ruské obcíny, v níž byla půda v určitých periodách vždy znovurozdělována a to tak, aby každý jí měl stejně. Zavedení těchto (a některých dalších)

³ Srv. KSSS v rezolucích a usneseních sjezdů, konferencí a plenárních zasedání ÚV, díl I., SNPL Praha 1954, str. 295.

opatření do buržoasního zřízení by podle jejich názoru přivedlo Rusko k socialismu — bez třídního boje a bez revoluce.

Na I. rolnickém sjezdu i při mnoha jiných příležitostech Lenin velmi ostře kritizoval program socializace půdy: „Proti maloburžoasním frázím a maloburžoasní politice, které převládají u s.-r., zejména v planém klábosení o ‚spotřební‘ nebo ‚pracovní‘ normě, o ‚socializaci půdy‘ apod., musí proletářská strana vysvětlovat, že systém drobného hospodářství za zbožní výroby není s to zbavit lidstvo bídy mas a jejich útisku.“⁴

Proto se také domnívám, že redaktoři 4. vydání Leninových spisů se v této souvislosti dopustili chyby v poznámce k Leninovu výroku z 10. 2. 1918.

Lenin tehdy prohlásil: „Už na minulém sjezdu rolníků, kde měli většinu praví, jsem řekl, že přistoupí-li rolnictvo na všechny naše požadavky, pak my zase podpoříme všechny požadavky rolnictva, z nichž hlavním požadavkem je socializace půdy.“ Podle názoru redakce měl při tom Lenin na mysli I. Všeruský sjezd rolnických zástupců konaný 4. až 28. května 1917 a na ten také čtenáře svou poznámkou odkazují.⁵

Ve skutečnosti však Lenin ani na tomto květnovém sjezdu, ani nikdy jindy v první polovině roku 1917 nesliboval podporu požadavku socializace půdy, nýbrž jej naopak ještě ostře kritizoval. K podpoře socializace půdy se Lenin rozhodl až později — po zániku dvojvládí v červenci 1917.

Uvedená chyba v poznámkovém aparátu Leninových spisů má přes svou zdánlivou nepatrnost hlubší pozadí. Svědčí totiž o tom, že dodnes není v plném rozsahu pochopen vývoj leninského řešení agrární otázky během roku 1917, které přece nezůstalo neměnné. Zdá se, že zejména je stále ještě nejasný určitý kompromis, ke kterému se Lenin rozhodl vzhledem k novým okolnostem asi v polovině roku 1917. Tento kompromis spočíval v tom, že místo dosavadní kritiky požadavku socializace půdy se nyní slibuje za určitých okolností její podpora, aniž by se ovšem ustupovalo ze zásadních názorů na význam socializace půdy. K tomuto kompromisu však nebyli bolševici odhodláni odjakživa, nýbrž přistupují na něj až na určité etapě revoluce, vzhledem k zvláštním podmínkám jejího vývoje.

* * *

Po červencových demonstracích v Petrohradě, do kterých nechala Prozatímní vláda střilet, dvojvládí skončilo a začala nová etapa revoluce. Vedoucí pracovníci bolševické strany se museli dočasně uchýlit do ilegality a pronásledovány byly i ostatní demokratické síly. Za těchto okolností se VI. sjezd SDDSR(b) konaný v době od 26. 7. do 3. 8. 1917 usnesl na změně dosavadní orientace na pokojné přerůstání revoluce a rozhodl se připravovat ozbrojené povstání proti Prozatímní vládě. Této nové orientaci odpovídala i *nová leninská taktika*, která měla za změněných podmínek zajistit splnění agrárního programu strany.

29. 8. 1917 vyšel v listě *Rabočij článek Z deníku publicisty* — *Rolníci a dělníci*, v němž V. I. Lenin rozebíral Rolnický mandát uveřejněný v té době v tisku na

⁴ V. I. Lenin: Úkoly proletariátu v naší revoluci, Spisy sv. 24, P. 1956, str. 63.

⁵ Leninův výrok i poznámka redakce jsou v 26. svazku Leninových spisů, SNPL P. 1956, str. 504.

základě zobrazení 242 mandátů předložených rolníky na I. Všeruském sjezdu rolnických zástupců v květnu 1917. Rolníci v těchto mandátech většinou žádali, aby bylo zrušeno soukromé vlastnictví půdy, půda prohlášena za majetek všeho lidu, pozemky s vysoce vyspělým hospodářstvím předány státu nebo obcím, aby ostatní půda byla rovnoměrně rozdělena a periodicky znovurozdělována, aby byla zakázána námezdní práce atd. Jednalo se v podstatě o ty požadavky, které byly obsaženy i v eserském programu tzv. socializace půdy.⁶

V. I. Lenin zdůraznil, že v současné době se nelze již omezovat pouze na teoretické odhalování naivních iluzí s tímto programem spojených, ale je třeba rolníkům ukazovat, jak samotní eseré nyní tento svůj vlastní program zrazují. „Eseré podepisují každý, i ten nejrevolučnější program rolnictva, ale jen proto, aby jej neplnili, aby jej odložili do zásuvky, aby vodili rolníky za nos planými sliby, a přitom se fakticky celé měsíce ‚paktují‘ s kadety v koaliční vládě.

Tato do nebe volající, faktická, přímá a hmatatelná zrada eserů na zájmech rolnictva podstatně mění celou situaci. Tuto změnu je třeba vzít v úvahu. Nelze už agitovat proti eserům jen po staru, jenom tak, jak jsme to dělali v letech 1902 až 1903 a 1905—1907. Nemůžeme se omezovat na to, že budeme teoreticky odhalovat maloburžoasi iluze o ‚socializaci půdy‘, o ‚rovném užívání půdy‘, o ‚nepřípustnosti námezdní práce‘ apod.“⁷

Eseré, kteří v té době již měli své zástupce v Prozatímní vládě, neprosazovali tam rolnické požadavky zejména proto, že se paktovali s buržoasií a měli ruce svázané koalici s ní, při čemž buržoasie nemohla na rolnické požadavky nikdy přistoupit. Ty mohly být proto uskutečněny jedině ve svazku rolníků s dělníky, v souvislosti s konfiskací kapitálu bank, v nichž byla většina půdy zastavena a ostatními opatřeními proletářské revoluce. Jedině tato revoluce mohla zajistit „zdar tohoto programu — ne v jeho dnešní formulaci, ale v jeho podstatě...“

„...Rolníci si chtějí nechat malé hospodářství, rovnoměrně rozdělit půdu, periodicky ji rovnoměrně znovu rozdělovat... Budiž. Pro tuto věc se ani jeden rozumný socialista nerozejde s rolnickou chudinou. Bude-li zkonfiskována půda, to jest podlomeno panství bank, bude-li zkonfiskován inventář, to jest podlomeno panství kapitálu — pak za vlády proletariátu v centru, když politická moc přejde do rukou proletariátu, ostatní už přijde samo sebou, ostatního se dosáhne ‚silou příkladu‘, ostatní už napoví sama praxe. Převzetí politické moci proletariátem — v tom je podstata věci. A pak všechno, co je v programu 242 návrhů podstatné, základní a stěžejní, se stane uskutečnitelným. A život ukáže, s jakými modifikacemi se to uskuteční. To už je vedlejší. My nejsme doktrináři. Naše učení není dogma, ale návod k jednání.“⁸

⁶ Souvislost Rolnického mandátu s eserským programem socializace půdy vysvětluje V. I. Strel'skij tak, že eseré svého času zkonstruovali program socializace půdy právě z těch požadavků, které byly nyní opět obsaženy v Rolnickém mandátu. (Osnovnyje principy naučnoj kritiki istočnikov po istoriji SSSR, Izd. Kijevskogo univ. 1961, str. 124.)

⁷ Srv. V. I. Lenin: Spisy sv. 25, SNPL Praha 1956, str. 287.

⁸ Tamtéž, str. 289—290.

Rolnické požadavky, které byly položeny za základ programu socializace půdy a byly vtěleny v Rolnickém mandátu, mohly být v r. 1917 realizovány již jedine v proletářské revoluci. Bolševici byli přesvědčeni, že při jejich praktickém provádění v podmínkách proletářské revoluce se rolníci za nějakou dobu sami na svých vlastních zkušenostech přesvědčí o nesprávnosti a utopičnosti vyrovnávacího užívání půdy a některých dalších svých iluzí.

Při tom si byl Lenin zároveň vědom demokratického obsahu myšlenky pozemkového vyrovnání v současné etapě revoluce. Vždyť pozemkové vyrovnání muselo v té době znamenat především konfiskaci půdy statkářů a její rozdělení rolníkům, neboť přes některé změny nebylo nerovné rozdělení půdy mezi statkáře a rolníky dosud odstraněno.

Podle údajů pozemkového soupisu z r. 1917⁹ mělo v 38 guberniích těsně před Říjnovou revolucí více než 13 milionů rolnických usedlostí 108 442 000 desjatin půdy, tj. 8 desjatin na usedlost, zatím co 78 000 bohatých majitelů půdy vlastnilo celkem 23 447 000 desjatin půdy, tzn. každý asi 300 desjatin.¹⁰

Při tom eseri, v jejichž programu socializace půdy se z myšlenky pozemkového vyrovnání vlastně vycházelo, nic pro likvidaci této základní nerovnosti nedělali, ačkoliv jejich příslušníci zaujali ve vládě významné pozice — např. právě ministerstvo zemědělství. Naopak — dokonce stíhali ty členy pozemkových výborů, kteří pod silicím tlakem rolnických mas se zasazovali třeba jen o méně významná opatření, jestliže se tato opatření nějak dotýkala statkářské půdy.

Tak např. gubernský pozemkový výbor v Tambově vydal 13. září 1917 nařízení č. 3, jímž vzal do své správy a ochrany veškerý majetek statkářů v gubernii, včetně jejich půdy. I když k tomuto opatření došlo ve snaze ochránit statkářský majetek před rolníky, dostal místní komisař Prozatímní vlády eser Šatov od ministra vnitra důtku za svou účast na vydání tohoto nařízení a tambovský prokurátor eser Volskij pohnal členy gubernského pozemkového výboru (mimořádně rovněž esery) za vydání tohoto nařízení dokonce před soud. Soudní jednání s nimi probíhalo v Tambově ještě v listopadu 1917.¹¹

V září 1917 se zdvihla *nová vlna agrární revoluce*. Začal rychle stoupat počet rolnických bouří, během nichž rolníci zabírali statkářskou půdu a ostatní statkářský majetek. Za celá staletí nashromážděná nenávist rolníků vůči jejich vykořisťovatelům vyústila v řadě míst až v úplné ničení statků, z nichž mnohde nezůstal kámen na kameni.

Ve snaze zachránit co se dá, prohlásila dne 25. září 1917 Prozatímní vláda, že „bezprostřední úprava pozemkových vztahů má být uložena pozemkovým výborům, kterým — na základě zvláštního zákona — se mohou předávat pozemky

⁹ Pogubernskije itogi Vserossijskoj sel'skochozjajstvennoj i pozemel'noj perepisi 1917, t. 5, vyp. I., M. 1921, str. 42—43, 48—49.

¹⁰ Americký historik A. Moorhead ve své knize *The Russian Revolution* (New York 1953, str. 68) tvrdí, že prý statkářská půda byla rolníkům rozdělena již Prozatímní vládou. Z uvedených statistických údajů však vyplývá, že jeho tvrzení je zcela falešné.

¹¹ Srv. E. A. Luckij: *Krestjanskoje vosstanie v Tambovskoj gubernii v sentjabrje 1917* (Istoričeskije zapiski No 2, Izd. Ak. nauk SSSR, 1938).

zemědělského určení za účelem jejich úplného využití..., avšak *beze změn v existujících formách pozemkového vlastnictví*".¹²

V uvedené situaci se ovšem takovéto prohlášení naprosto minulo účinkem a nejen že rolníky neuklidnilo, ale působilo zcela opačně. Svým otevřeným přiznáním, že nehodlá na formách vlastnictví půdy nic měnit, si totiž Prozatímní vláda sama podkopala půdu pod nohama. Definitivně tak ztratila důvěru rolníků, kteří viděli hlavní příčinu své bídy právě ve vlastnictví půdy a bojovali za zrušení všech jeho dosavadních forem.

V té době byli bolševici v čele s V. I. Leninem vlastně jediní, kdo důsledně hájili rolnické požadavky. Jejich postoj založený na leninské ideji svazku dělníků a rolníků se v září a říjnu 1917 projevil v *bolševizaci ruské vesnice*. Rolníci se postupně odvraceli od svých oportunistických vůdců a začali si uvědomovat, že půdy nelze dosáhnout bez svržení moci buržoasie a přechodu veškeré moci na sověty.

Rolnické hnutí, které se přes represálie se strany Prozatímní vlády v těchto měsících rychle rozrůstalo, se nakonec změnilo v úplné *rolnické povstání proti Prozatímní vládě a statkářům*. Přelom se projevil i v samotné straně eserů, kde se již od června 1917 organizovalo levé křídlo, které nebylo spokojeno s politikou paktování se s buržoasií prováděnou pravicovým vedením strany a přiklánělo se k bolševikům.

Posledním pokusem zachránit statkářské vlastnictví půdy byl *návrh pozemkového zákona vypracovaný* třetím ministrem zemědělství Prozatímní vlády *eserem Maslovem*, který byl uveřejněn 18. října 1917 v eserském listě *Dělo naroda*.¹³ Při přípravě tohoto návrhu „došel“ již zřejmě vedoucím eserským funkcionářům původně jim snad poněkud skrytý smysl manévru tambovského pozemkového výboru (srv. již zmíněné nařízení č. 3), který se snažil zachránit statkářský majetek tím, že jej předal do správy a ochrany pozemkovým výborům. Po vzoru tambovských eserů¹⁴ navrhoval nyní Maslov něco podobného uskutečnit v celostátním měřítku.

Podle jeho návrhu měla určitá část statkářské půdy (neobdělaná půda, resp. půda těch statkářů, kteří nebyli s to samostatně vést své hospodářství) přejít do tzv. prozatímního pachtovního fondu, který by byl ve správě pozemkových výborů. Jinak mělo být statkářské vlastnictví půdy zachováno. Půda převedená do pachtovního fondu měla být pozemkovými výbory propachtována rolníkům a pachtovně předáváno majitelům půdy, tj. statkářům.¹⁵

¹² Srv. V. Miljutin: *Agrarnaja politika SSSR*, Gosizdat M. — L. 1926, str. 90—91.

¹³ V tomto listě bylo také o den později oznámeno, že ÚV strany eserů Maslovovův návrh schválil a doporučil všem eserským organizacím, aby jej propagovaly mezi masami rolnictva.

¹⁴ Podobná nařízení jako v Tambově byla tehdy vydána i pozemkovými výbory jiných gubernií — např. v Rjazani, Nižním Novgorodě.

¹⁵ Podrobná historie přípravy a neslavného konce tohoto Maslovova návrhu je popsána v práci P. N. Peršina „Očerki zemeľnoj politiki vo vremja revolucii“ — kap. VII. *Perchod zemeľ v vedenije zemeľnych komitetov* (čas. *Zemeľnoje delo* čís. 14 — z 15. 5. 1918).

V. I. Lenin v článku Jak eserská strana znovu podvedla rolníky, otištěném v listě Rabočij put' 24. 10. 1917, odhalil tento poslední manévř eserů, který měl statkáře na poslední chvíli spasit před hrozící katastrofou. Ukázal, že *v Maslovově návrhu není ani stopy po socializaci půdy, po skutečných rolnických požadavcích a že tento návrh je novým důkazem eserské zrady rolnických zájmů.*

Rolníci se také v žádném případě již nenechali tímto eserským manévřem zmást. V té době se již jejich hnutí změnilo v úplné povstání proti statkářům a jejich ochráncům, což nakonec spolurozhodovalo i při volbě okamžiku ozbrojeného vystoupení proletariátu proti Prozatímní vládě. Předání veškeré moci sovětům se uskutečnilo právě v době, kdy *boj proletariátu proti buržoasii se spojil s mohutným rolnickým povstáním proti statkářům.* K tomuto spojení významnou měrou přispěl leninský agrární program, založený na svazku dělníků a rolníků, a jeho tvůrčí aplikace právě v období bezprostřední přípravy Říjnové revoluce, kdy *Lenin poznal, „že je nutno změnit hlavní linii řeči, již mluví dělník k rolníkovi“.*

V známém leninském dekretu o půdě, přijatém hned v prvních dnech Říjnové revoluce, byly proto v plném rozsahu uzákoněny všechny rolnické požadavky obsažené v Rolnickém mandátu o půdě a tak byli rolníci definitivně získáni na stranu sovětské vlády. Tímto prozíravým postupem bylo také zajištěno vlastně i splnění agrárního programu bolševické strany.

Na dny, v nichž se V. I. Lenin rozhodl položit za základ dekretu o půdě Rolnický mandát, si velmi dobře vzpomíná blízká Leninova spolupracovnice M. V. Fofanová. Vypráví, že přibližně v polovině října 1917 ji V. I. Lenin požádal, aby mu sehnala to srpnové číslo Izvěstijí Všeruského sovětu rolnických zástupců, v němž byl Rolnický mandát uveřejněn: „Noviny s Rolnickým mandátem přinesli Vladimíru Iljičovi ráno 16. nebo 17. října. Když jsem se vracela k obědu, slyšela jsem už u dveří na chodbu, jak si Vladimír Iljič ve svém pokoji zpívá. Sotva jsem vešla, a ještě než jsem si svlékla kabát, zeptal se mně: „Proč jdete dnes tak pozdě? Už se Vás nemohu dočkat.“ Podívám se na hodiny — za 10 minut půl páté! Při tom obvykle jsem přicházela až v půl páté. „Copak — stalo se něco?“ Vladimír Iljič mi nedovolil ani abych si odložila a táhl mne za ramena do jídelny.

Tam se naskytla mým očím neobyčejná podívaná. Na jídelním stole plno novín. Vladimír Iljič ukazoval na jednotlivé body Rolnického mandátu a vzrušeně vykřikoval: „Jen se dobře podívejte, co si přejí naši malí rolníci — konfiskaci veškeré statkářské půdy s živým i mrtvým inventářem bez výkupu! A víte, co uděláme? Položíme jejich mandát za základ dekretu o půdě a podíváme se, jak se z toho budou chtít leví eseri dostat.“

Po obědě neodešel Vladimír Iljič jako obvykle odpočinout si k sobě do pokoje, ale donutil mě číst nahlas Rolnický mandát. Při tom mě stále přerušoval a pochvaloval si nejzajímavější body.

Třeba třetí bod: Pozemky s vysoce vyspělým způsobem hospodaření... ne-

smějí být děleny, nýbrž jsou z nich zřizována vzorná hospodářství a odevzdávají se do výhradního užívání státu nebo občin.

Stejně tak i ve čtvrtém bodě: Hřebčince, státní a soukromé dobytčí farmy a drůbežárny apod. se konfiskují, převádějí se do vlastnictví všeho lidu a přecházejí podle své velikosti a významu do výhradního užívání státu nebo obcí.

„Podívejte se, jaká je to překrásná věc! Tím taky přistřihneme eserskou socializaci podle našeho vkusu...“

Ten večer jsme se rozešli do svých pokojů velmi pozdě. Vladimír Iljič byl v povznesené náladě, téměř si nesesl, stále chodil, vymýšlel si různé námitky a nakonec uhodil rukou na noviny a zvolal: „Kdepak, leví eseri teď půjdou s námi!“¹⁶

V. I. Lenin se nemýlil. Leví eseri vyslovili nakonec souhlas se vstupem do nové dělnicko-rolnické vlády, vytvořené v Říjnové revoluci, i když tak učinili teprve po určitém váhání, které bylo pro ně tak typické. Jistě mělo na ně vliv i to, že Rolnický mandát byl zařazen do dekretu o půdě. Leví eseri se pak účastnili na přípravě a provádění prvních agrárních opatření sovětské vlády. To je třeba hodnotit pozitivně, ačkoliv jejich účast měla i řadu stinných stránek.

Rozhodující význam pro řešení agrární otázky v Říjnové revoluci měla však nikoliv účast levých eserů, ale zcela nepochybně skutečnost, že *Leninovu agrárnímu programu se dostalo plné podpory od veškerého rolnictva v Rusku.*

* * *

Skutečnost, že Leninovu agrárnímu programu se dostalo plné podpory od rolnictva jako celku, sehrála v Říjnové revoluci významnou úlohu. Vždyť v Rusku stále ještě přes 80 procent obyvatelstva tvořili rolníci a jejich vztah k proletářské revoluci byl proto mimořádně důležitý.

Jak známo, šel ruský proletariát do socialistické revoluce s heslem „spolu s vesnickou chudinou proti kapitalismu v městě i na vesnici při současné neutralizaci středního rolnictva za vítězství diktatury proletariátu“. Pod tímto heslem také dobyl moc a začal plnit úkoly socialistické revoluce. Zároveň však — vzhledem k předchozímu vývoji a nedůslednosti buržoasně demokratické revoluce v Rusku — zůstala v té době ještě *nevyřešena řada úkolů všeobecně demokratického rázu* (např. konfiskace statkářské půdy a její rozdělení rolníkům aj.). Ty *přetrvaly až do revoluce socialistické*, která se s nimi musela zabývat kromě svých vlastních socialistických cílů, řešit je jako svůj „vedlejší produkt“.

Takováto opatření nebyla pochopitelně prováděna „za neutralizace“ středního rolnictva, ale dostalo se jim podpory i od něj a vůbec od veškerého rolnictva, které bojovalo proti přežitkům starého nevolnického řádu. Touto cestou podařilo se také uskutečnit známou Marxovu myšlenku o *spojení proletářské revoluce*

¹⁶ M. V. Fofanova: Kak roždalsja dekret o zemle, čas. Novyj mir č. 4/1960, str. 145.

proti buržoasii s „rolnickou válkou“ proti statkářům (za vedoucí úlohy proletariátu), kterou Lenin tvůrčím způsobem uplatnil v Říjnové revoluci.

Tato Marxova a Leninova koncepce socialistické revoluce nebyla vždy plně pochopena. Zejména v západoevropské sociální demokracii byl svého času velmi rozšířen názor, že jednou z hlavních podmínek vítězství socialistické revoluce je proletarizace většiny obyvatelstva; socialistická revoluce je podle tohoto pojetí přípustná jedině tehdy, jestliže proletariát tvoří většinu obyvatelstva. Takového mylného názoru, který přežívá v určitých kruzích až do dnešní doby, se drželi zprvu i někteří marxisté v Rusku, např. i J. V. Stalin.¹⁷

Naproti tomu V. I. Lenin vycházel z toho, že *za určité situace může být politická úloha proletariátu mnohem větší, než je jeho číselný počet* vzhledem k celkovému počtu obyvatel. A takováto situace se vytvořila právě v Rusku, kde působilo z tohoto hlediska hned několik příznivých okolností. Z nich Lenin přikládal značnou váhu poměrně velké koncentraci proletariátu v průmyslových podnicích a oblastech a dále tomu, že *ruský proletariát byl s to vést za sebou početné masy rolnictva*, jimž ruská buržoasie nedokázala dát půdu a osvobodit je od nevolnického útlatku statkářů. To vše nesmírně zvýšilo politickou úlohu ruského proletariátu. Za jeho vedoucí úlohy se pak vytvořil *pevný svazek proletariátu a rolnictva, který v říjnu 1917 přivedl k vítězství první socialistické revoluce na světě*.

24. a 25. října 1917 byla petrohradským proletariátem a posádkou svržena buržoasní Prozatímní vláda a veškerá moc přešla na sověty. Nejvyšším orgánem moci se stal II. Všeruský sjezd sovětů dělnických a vojenských zástupců, který na svém zasedání 25. a 26. října schválil podle Leninových návrhů akční program nové vlády, obsažený v prohlášení Dělníkům, vojákům a rolníkům, a přijal tři známé dekrety — o vytvoření sovětské vlády, o míru a o půdě.

Historie přípravy a přijetí dekretu o půdě je vysoce poučná a zajímavá. Proto také na ni přímí účastníci Říjnové revoluce velmi často vzpomínají.

Pozdější lidový komisař zemědělství V. P. Miljutin uvádí¹⁸, že v noci z 24. na 25. říjen 1917 byl na poradě členů ÚV bolševické strany ve Smolném mj. probatován i návrh dekretu o půdě, který byl původně připraven právě Miljutinem a Larinem.¹⁹

Zdá se, že na této poradě došlo k střetnutí dvou názorů. Zatím co V. I. Lenin *prosazoval, aby za základ dekretu o půdě byl vzat tzv. Rolnický mandát o půdě*, Miljutin s Larinem byli tenkrát zprvu protivníky takového řešení.²⁰ Jejich pů-

¹⁷ Srv. J. V. Stalin: Anarchismus nebo socialismus? (Spisy sv. 1, P. 1949, str. 314).

¹⁸ V. P. Miljutin: Pervyje šagi; čas. Selskochozjajstvennaja žizň č. 7/1922.

¹⁹ Ju. Larin (Lurje Michail Alex.) — 1882—1932, menševik — internacionalista, po červencových událostech v r. 1917 vstoupil do bolševické strany. V prvních letech po Říjnové revoluci se účastnil na přípravě řady hospodářských opatření (nacionalizace průmyslu, monopol. zahr. obchodu aj.). — BSE.

²⁰ Srv. E. A. Luckij: Vosproizvedenije teksta dekreta „O zemle“ v sovetskich publikacijach; Problemy istočnikovedenija XI., Izd. Ak. nauk SSSR, M. 1963, str. 41.

vodní návrh, který se bohužel nezachoval, podle všech okolností s využitím Rolnického mandátu nepočítal. Soudě však podle dalšího průběhu událostí, Leninovo stanovisko na této poradě zřejmě zvítězilo.

25. října dopoledne vystoupil V. I. Lenin s 30—45 minutovým projevem na zasedání bolševické frakce II. Všeruského sjezdu sovětů dělnických a vojenských zástupců, které se konalo ve Smolném. Na tento projev, jehož úplné znění se rovněž nezachovalo, vzpomíná starý člen strany, tehdejší delegát II. sjezdu F. I. Gološčekin takto: „Ve svém projevu Lenin hovořil o našich úkolech souvisících s převratem, o tom, s čím musíme večer na zasedání sjezdu vystoupit. Zejména dokazoval, že je nutné vystoupit s heslem socializace půdy. Bylo vidět, že se bojí, že bolševici, kteří po dlouhá léta byli zvyklí proti ‚socializaci‘ polemizovat, s tím nebudou souhlasit, a proto ve svém projevu na tuto pozici útočil.“²¹

Téhož dne večer byl pak rovněž ve Smolném zahájen II. Všeruský sjezd sovětů, na němž se naprostá většina delegátů vyslovila pro přechod moci do rukou sovětů. V době zasedání sjezdu došlo k dobytí Zimního paláce a zatčení členů Prozatímní vlády.

Po těchto vzrušujících událostech v noci na 26. říjen 1917 odešel si V. I. Lenin ze Smolného odpočinout do blízkého bytu V. D. Bonč-Brujeviče. Dostal zde oddělený pokoj, ale dlouho nemohl usnout. Nakonec tiše vstal a začal sestavovat konečné znění dekretu o půdě, který měl ovšem již dávno podrobně promyšlen.

26. října ráno, ještě v bytě V. D. Bonč-Brujeviče přečetl všem přítomným koncept dekretu o půdě, „a začal podrobně vysvětlovat, že tento dekret bude rolníkům zvláště přijatelný proto, že za jeho základ položil příkazy rolníků jejich poslancům, které byly vyjádřeny v obecných mandátech na sjezd sovětů.

— Ale vždyť to byli esei. Mohou nám namítnout, že to přebíráme od nich, poznamenal kdosi.

Vladimír Iljič se usmál:

— Ať namítají. Rolníci jasně pochopí, že všechny jejich spravedlivé požadavky my vždy podpoříme. Musíme se co nejvíce přiblížit k rolníkům, k jejich životu a přáním. A jestli se budou nějakí hlupáci smát, ať se smějí. My jsme přece eserům nikdy nechtěli přiznat monopol na rolníky. My jsme nyní hlavní vládní strana a rolnická otázka je hned za diktaturou proletariátu tou nejdůležitější otázkou.“²²

Na podobnou připomínku, jaká byla k dekretu o půdě (přesně řečeno k Rolnickému mandátu) vznesena 26. října ráno v bytě V. D. Bonč-Brujeviče, musel Vladimír Iljič odpovídat i téhož dne večer, na druhém sjezdovém zasedání, na němž po referátu o míru referoval i o dekretu o půdě.

M. V. Fofanova na tuto událost vzpomíná takto: „Sál byl přeplněn, že by — jak se říká — ani jablko nepropadlo. Všichni netrpělivě očekávali Leninovo vystoupení.

²¹ Ot fevrala k oktjabrju, Gospolitizdat, M. 1957, str. 112.

²² V. D. Bonč-Brujevič: Kak Vladimir Iljič pisal dekret o zemle, Vospominanija o V. I. Lenine, M. 1956, str. 544.

Konečně dal předseda Vladimíru Iljičovi slovo k referátu o míru. Vypukly grandiózní ovace.

Ve stejnou dobu mně oznámili, že mě hledá Marie Iljinična (Leninova sestra — pozn. K. M.). Čekala mě na chodbě, u dveří do sálu. Násilím jsem se tam prodrala a v zástupech lidí ji našla. Ukázalo se, že k referátu o dekretu o půdě Vladimír Iljič ihned potřebuje památné 88. číslo Izvěstijí rolnických zástupců, v němž byl uveřejněn mandát. Protože mě dlouho nemohli najít, zajela už Marie Iljinična s klíči, které jí dal Vladimír Iljič, do mého bytu sama, ale noviny nenašla.

Spolu s ní jsme okamžitě jeli opět ke mně domů a vrátili se s novinami do Smolného, kde Vladimír Iljič už začal referovat o půdě. Vzpomínám, jak jsem se jen s neuvěřitelným úsilím proplétala po uličce přeplněné lidmi a jen s pomocí námořníků a vojáků jsem se nakonec přece jen k tribuně dostala. Tribunu jsem obešla, vystoupila na ni a mlčky podala Vladimíru Iljičovi noviny. Aniž by přerušil projev, převzal je ode mne a s novinami v pravé ruce pokračoval. Pak přečetl z novin druhou část „Vzorového mandátu“ o půdě, která se skládala z 8 paragrafů. Nakonec vyhlásil pátý bod dekretu.

V sále se ozvaly hlasy: — Ale vždyť je to sestaveno esery! Vladimír Iljič rozháňje se novinami s důrazem prohlásil: Budiž. Copak na tom záleží kým? ... Věříme, že rolnictvo samo dovede vyřešit otázku lépe než my. Podstata věci je v tom, aby rolnictvo nabylo pevné jistoty, že na vesnici již nejsou statkáři.

26. října ve dvě hodiny v noci byl dekret o půdě přijat všemi hlasy proti jednomu. Osm delegátů se zdrželo hlasování.²³

Leninská koncepce řešení agrární otázky, vtělená v dekretu o půdě, tak na II. sjezdu přesvědčivě zvítězila. Kromě úvodních pěti článků, formulovaných přímo V. I. Leninem, v nichž byla uzákoněna konfiskace statkářské, údělní, církevní a klášterní půdy a její předání rolníkům, stal se nedílnou součástí dekretu o půdě i Rolnický mandát.

Tím, že byl jako součást dekretu o půdě uzákoněn na II. sjezdu i Rolnický mandát, byla „agrární reforma zahájena právě tou socializací půdy, kterou jsme prosazovali my, svými hlasy, při čemž jsme jasně říkali, že neodpovídá našim názorům, ale věděli jsme, že s myšlenkou rovného užívání půdy souhlasí obrovská většina a protože jsme nechtěli rolnictvu nic vnucovat, čekali jsme, až tento názor samo překoná a pokročí dále vpřed“.²⁴

Skutečnost, že splnění rolnických požadavků zajistila právě až sovětská vláda, nesmírně upevnila svazek dělníků a rolníků, na jehož základě Říjnová revoluce zvítězila v celém Rusku. Období mezi říjnem 1917 až únorem 1918 bylo charakterizováno triumfálním pochodem sovětské moci, která v té době pronikla do všech koutů země. Dekret o půdě sehrál při tom významnou úlohu. Stejně jako ostatní Říjnové dekrety mobilizoval masy na stranu sovětské vlády a přesvědčoval je o skutečně lidovém charakteru nové moci.

²³ M. V. Fofanova: Kak roždalsja dekret o zemle, Novyj mir č. 4/1960, str. 147.

²⁴ V. I. Lenin, Spisy sv. 28, SNPL, P. 1954, str. 140.

Nesmíme ovšem zapomínat na to, že *dekret o půdě byl prohlášen za prozatímní zákon*, který měl být ještě před svoláním Ústavodárného shromáždění postupně prováděn újezdními sověty rolnických zástupců a to podle konkrétních podmínek jednotlivých oblastí. *Definitivní zákon o půdě měl být přijat na zasedání Ústavodárného shromáždění.*

Významnou událostí prvních týdnů Říjnové revoluce bylo jednání Mimořádného Všeruského sjezdu sovětů rolnických zástupců 10.—25. 11. a II. Všeruského sjezdu sovětů rolnických zástupců 26. 11.—10. 12. 1917, jejichž delegáti vyslovili souhlas s vydáním dekretu o půdě. Zároveň však — stejně jako tomu bylo v dekretu o půdě — vyhradili přijetí definitivního zákona o půdě Ústavodárnému shromáždění.

Na obou těchto sjezdech vystoupil V. I. Lenin, který mj. slíbil, že bolševici budou i v Ústavodárném shromáždění hlasovat za ty články pozemkového programu, s kterými nesouhlasí (vyrovnávací užívání půdy), jestliže bez jejich hlasu by rolníci tyto své požadavky neprosadili. Takovýto postoj vyplýval ze svazku dělníků s pracujícími a vykořisťovanými rolníky, který byl alfou a omegou Říjnové revoluce. Lenin při tom ukázal, že „Rovné užívání půdy a podobná opatření nikdy neuškodí socialismu, je-li moc v rukou dělnické a rolnické vlády, je-li zřízena dělnická kontrola, jsou-li znárodněny banky a je-li vytvořen dělnický a rolnický nejvyšší hospodářský orgán, který řídí (reguluje) celé národní hospodářství“.²⁵

V době konání rolnických sjezdů došlo k uzavření bloku bolševiků s levými esery. Sedm zástupců strany levých eserů vstoupilo do vlády, Rady lidových komisařů, při čemž jeden z nich se stal lidovým komisařem zemědělství (A. L. Kolegajev). Blok s levými esery měl však pouze dočasný ráz a skončil v červenci 1918, kdy se leví eseri nesouhlasící s vytvořením výborů vesnické chudiny a zahájením další etapy socialistické revoluce na vesnici, pokusili o kontrarevoluční puč proti sovětské vládě. Tím plně prokázali, že jejich slova o socialismu byla jen planými frázemi a izolovali se od rolnických mas stejně, jako rok předtím praví eseri a menševici.

Až do této doby, tj. zhruba do poloviny roku 1918, zaujímalí však leví eseri významné pozice téměř ve všech sovětských orgánech, které řídily zemědělství. V důsledku této skutečnosti bylo také pozemkové zákonodárství tohoto období poznamenáno eserskou koncepcí tzv. socializace půdy. To se týkalo především *Zákona o socializaci půdy*, jehož obecná ustanovení (prvních 19 článků), byla po rozpuštění kontrarevolučního Ústavodárného shromáždění schválena na zasedání III. Všeruského sjezdu sovětů dělnických, rolnických a vojenských zástupců 18. ledna 1918 ve formě Zákona o půdě a zbyvájící část (až do článku 53) na zasedání ÚVV dne 27. 1. 1918.

Při tom však by rozhodně nebylo správné odvozovat uzákonění socializace

²⁵ V. I. Lenin: Spisy sv. 26, SNPL, Praha 1956, str. 324.

půdy jen existencí bloku s levými esery. V. I. Lenin k tomu v srpnu 1918 připomenul, že dohoda se středním rolníkem neznamenal ještě závaznou dohodu s levými esery. *Uzákonění socializace půdy bylo výrazem dohody se středními rolníky a nikoliv s levými esery.* Vždyť bylo provedeno dekretem o půdě již tenkrát, kdy dohoda s levými esery vlastně ještě neexistovala.²⁶

A na druhé straně — tzv. socializace půdy byla prováděna ještě i potom, co dohoda s levými esery v důsledku jejich kontrarevolučního vystoupení v červenci 1918 přestala existovat. Vyrovnávací znovurozdělování půdy přežívalo do určité míry i po zániku dohody s levými esery, tj. v letech 1919, 1920 i během dvacátých let, prakticky až do hromadné kolektivizace zemědělství.

V počátečním období revoluce byly principy tzv. socializace půdy přijatelné i vzhledem k úkolu dovést do konce buržoasně demokratickou revoluci na vesnici. Jako „vedlejší produkt“ Říjnové revoluce bylo totiž třeba zajistit i splnění některých úkolů, které v buržoasně demokratické revoluci v Rusku řešeny nebyly — tj. zejména likvidovat statkářské vlastnictví půdy a jiné feudální přežitky, které přetrvaly až do revoluce socialistické. A tyto úkoly mohla socializace půdy dobře plnit: „Socializace půdy vyháněla z vesnic statkáře, likvidovala jejich pozemkový majetek a spolu s tím i soukromé vlastnictví půdy. A to bylo právě to první, s čím bylo třeba tenkrát na vesnici začít.“²⁷

První etapa socialistické revoluce na vesnici, v které řešení buržoasně demokratických úkolů zaujímal významné místo, trvala zhruba do poloviny roku 1918. O tomto období V. I. Lenin v březnu 1919 na I. kongresu Komunistické Internacionály konstatoval, že počátek proletářské revoluce na vesnici byl buržoasní: „Pro vesnici byla naše revoluce nadále revolucí buržoasní, a teprve později, za půl roku, jsme byli nuceni v rámci státní organizace zahájit na vesnici třídní boj, zřizovat v každé vesnici výbory vesnické chudiny, poloproletářů, a soustavně bojovat proti vesnické buržoasii. Bylo to u nás nevyhnutelné vzhledem k zaostalosti Ruska.“²⁸

Jak je vidět, nepostupovala Říjnová revoluce na vesnici stejným tempem jako ve městech. Na vesnici se nemohlo začít hned od začátku se socialistickou přestavbou, a to především „vzhledem k zaostalosti Ruska.“ (Lenin). To znamená, že bylo třeba nejdříve odstranit základní příčiny této zaostalosti, provést nejnutnější všeobecně demokratická opatření, dovést buržoasně demokratickou revoluci skutečně do konce. Tomu odpovídalo i seskupení třídních sil v tomto období, neboť opatření prováděná v Říjnové revoluci byla podporována veškerým

²⁶ Srv. V. I. Lenin, Spisy sv. 28, vyd. SNPL Praha 1954, str. 44. Lenin zdě vychází z toho, že socializace půdy byla uzákoněna vlastně již dekretem o půdě 26. října 1917, a proto zde již tento dekret nazývá zákonem o socializaci půdy. Při tom k uzavření dohody s levými esery došlo až v druhé polovině listopadu 1917, tj. přibližně o 3 neděle později.

²⁷ V. N. Sokolov: *Selskochozjajstvennaja politika sovetsoj vlasti*, Gosizdat M.—L. 1927, str. 19.

²⁸ V. I. Lenin: Spisy sv. 28, SNPL Praha 1954, str. 488.

rolnictvem, bez ohledu na existenci jednotlivých sociálních skupin uvnitř rolnictva. Až po splnění uvedených úkolů a třídním rozvrstvení vesnice (tj. zhruba v polovině roku 1918) nastoupila pak další etapa vývoje socialistické revoluce na vesnici.

„Kdyby se byl bolševický proletariát pokusil ihned v říjnu—listopadu 1917, aniž vyčkal třídního rozvrstvení vesnice, aniž je dovedl připravit a uskutečnit, kdyby se byl pokusil „nadekretovat“ občanskou válku nebo „zavedení socialismu“ na vesnici, kdyby se byl pokusil obejít se bez dočasného bloku (svazku) s rolnictvem vůbec, bez řady ústupků střednímu rolníkovi apod. — pak by to bylo blanquistické překroucení marxismu, pak by to byl pokus menšiny vnutit svou vůli většině, pak by to byl teoretický nesmysl, nepochopení toho, že revoluce veškerého rolnictva je ještě revolucí buržoasní a že ji bez řady přechodů, přechodných stupňů, není možno v zaostalé zemi učinit socialistickou.“²⁹

To jsou zhruba základní principy leninské agrární politiky v období provedení Říjnové revoluce (zhruba do poloviny r. 1918). Z nich také vycházelo sovětské pozemkové zákonodárství tohoto období, které bude analyzováno v dalších částech této práce (dekret o půdě, zákon o socializaci půdy a právní předpisy je provádějící). *Hlavní pozornost* bude při tom věnována zejména *dvěma teoreticky důležitým základním otázkám*, které Lenin vytyčil ve své odpovědi na Kautského kritiku: *1. rovnému užívání půdy* a *2. nacionalizaci půdy* — poměru obou těchto opatření k socialismu a k přechodu od kapitalismu ke komunismu zvláště.³⁰

²⁹ V. I. Lenin: Spisy sv. 28, SNPL Praha 1954, str. 309.

³⁰ V. I. Lenin: Spisy sv. 28, SNPL, P. 1954, str. 313. Lenin na tomto místě vytyčuje jako třetí základní teoretickou otázku ještě „společné obdělávání půdy jako přechod od drobného rozptýleného zemědělství k velkému společenskému zemědělství...“ Tato otázka zůstane však v naší práci jen na okraji, aniž bychom ovšem jakkoliv podceňovali její obrovský význam. Vycházíme totiž z toho, že problematika s tím související patří do oblasti kolchozního práva a byla také již do řady prací z dějin kolchozního práva zařazena (u nás srv. např. práci Vysokajovu: Úloha sovětského státu a práva při kolektivizaci zemědělství, NČSAV, P. 1956).

§ 2. DEKRET O PŮDĚ

Jak již bylo naznačeno, skládal se dekret o půdě z několika částí. Především zde byla *úvodní část*, pojednávající v podstatě o konfiskaci statkářské půdy, dále tzv. *Rolnický mandát o půdě* a konečně *krátký dodatek*, v němž byla stanovena účinnost dekretu o půdě.

Úvodní a závěrečnou část napsal osobně V. I. Lenin. Rolnický mandát o půdě byl převzat z Rolnického mandátu, který na základě 242 místních rolnických mandátů vypracovala a 19. 8. 1917 ve svém listě uveřejnila redakce Izvěstijí Všeruského sovětu rolnických zástupců. Jelikož však v tomto původním mandátu byly obsaženy i požadavky všeobecně politického rázu (volitelnost úředních osob, zrušení stálé armády aj.), byla z něj do dekretu o půdě pojata jen ta jeho část, která se přímo týkala pozemkových vztahů.

Již tyto okolnosti, tzn. různé prameny, z nichž dekret o půdě vycházel, měly určitý vliv na jeho redakční stránku, které by se daly z dnešního hlediska vytknout některé drobné nedostatky. K nim jistě přispěla i konkrétní situace, za které byl dekret o půdě vydán — nutnost jeho bleskurychlé přípravy, a nakonec i jeho provizorní ráz (původně se totiž počítalo s tím, že zákon o půdě bude vydán až Ústavodárným shromážděním). Přesto však z dekretu o půdě zcela jasně plynuly základní principy úpravy pozemkových vztahů k Říjnové revoluci.

V *úvodní části* bylo stanoveno, že se bez jakékoliv náhrady konfiskuje statkářská půda (jakož i půda údělní, klášterní a církevní). Tato půda spolu s veškerým živým i mrtvým inventářem, hospodářskými budovami a veškerým příslušenstvím přecházela zatím (až do svolání Ústavodárného shromáždění) do dispozice volostních pozemkových výborů a újezdních sovětů rolnických zástupců. Tyto sověty měly také přesně určovat, které pozemky a až do jaké výměry podléhají konfiskaci, zajišťovat přesný soupis konfiskovaného majetku a jeho nejprísnější ochranu (čl. 1—3). Zvlášť bylo zde dále konstatováno, že půda prostých rolníků a kozáků se nekonfiskuje (čl. 5).³¹

To je hlavní obsah úvodní části, sestávající se z 5 článků, v nichž se, jak je zřejmé, nešlo do přílišných podrobností, nýbrž zakotvily se jen hrubé rysy řešení otázky konfiskace statkářské půdy a ostatních výrobních prostředků statkářů.

Podrobnější ustanovení o tom, co se má dále dít s konfiskovanou půdou, jakož i s veškerou ostatní půdou zemědělského určení, bylo pak obsaženo v druhé části dekretu o půdě — v *Rolnickém mandátu o půdě*, který se až do přijetí definitivního zákona o půdě Ústavodárným shromážděním měl stát jakýmsi vodítkem při celkovém řešení otázky půdy. Rolnický mandát o půdě při tom zároveň již obsahoval hlavní principy, z nichž se mělo vycházet i při přípravě tohoto definitivního zákona o půdě.

³¹ Srv. Dekrety sovětskoj vlasti, tom I., M. 1957, str. 17—18.

V prvním jeho článku se vyhlášovalo, že se navždy ruší právo soukromého vlastnictví půdy. Půda nesmí být nadále ani prodávána, ani kupována, ani propachtována nebo zastavována, ani žádným jiným způsobem zcizována. Veškerá půda: půda státní, úřední, komorní, klášterní, církevní, posesionářská, majorátní, soukromovlastnická, obecní a rolnická atd. se zcizuje bez náhrady, převádí se do majetku všeho lidu a přechází do užívání všech, kdo na ní pracují.³²

Někteří formalističtí právníci si dodnes nemohou odpustit poukazování na údajný rozpor, který prý existoval mezi čl. 5 dekretu o půdě a čl. 1 Rolnického mandátu. V článku 5 bylo totiž prohlášeno, že půda prostých rolníků a kozáků se nekonziskuje (zemli... nekonziskujutsja), zatím co v čl. 1 Rolnického mandátu se stanovilo, že veškerá půda, včetně rolnické, se zcizuje (zemlja... otčuzdajetsja), což prý — jak tito kritikové tvrdí — znamená její konfiskaci.³³

Je možno přiznat, že s přísně právníckého hlediska nebyla snad věc vyjádřena zcela dokonale. Přesto však lze lehce pochopit, co bylo těmito formulacemi míněno. Veškerá půda (včetně rolnické půdy) se převáděla podle článku 1 Rolnického mandátu do majetku všeho lidu, což znamenalo sice její nacionalizaci (tj. převedení veškeré půdy do vlastnictví státu), avšak samo sobě to ještě neznamenovalo, že by spolu s tím měla být všem dosavadním držitelům půdy jejich půda odebrána (konfiskována). Konfiskace půdy se týkala jen některých kategorií půdy (především půdy statkářské)³⁴ — rolnické půdy nikoliv. Rolníkům i nadále zůstala jejich půda, ovšem nikoliv již ve vlastnictví (pokud ji vůbec měli ve vlastnictví), nýbrž pouze v užívání.

Od toho dne, kdy byla dekretem o půdě uzákoněna nacionalizace půdy, nemohla půda náležet na základě vlastnického práva již nikomu jinému než sovětskému státu. Jednotliví občané ji mohli mít nadále již jedině v užívání a to v pracovním užívání, tj. jen tehdy, jestliže na ní sami pracovali. Institut pracovního užívání půdy zavedený dekretem o půdě se stal jedním ze základních institutů sovětského pozemkového práva období přechodu k socialismu a přetrval částečně až do dnešní doby. Dnes ještě existuje u individuálně hospodařících rolníků, tzv. jedinoličníků, kteří mají půdu ve svém pracovním užívání.

Kromě toho, že užívání půdy bylo pracovní, muselo být také vyrovnávací. Podle čl. 7 Rolnického mandátu *musí být užívání půdy vyrovnávací*, tj. půda je dělena mezi pracující se zřetelem na místní podmínky podle pracovní nebo živnostnické normy. Neuvádělo se zde však nic bližšího o tom, jak se tyto normy vypočítávají. Jak se také brzy ukázalo, bylo velmi obtížné tyto normy stanovit, takže prakticky se půda dělila ne podle uvedených norem, ale tak, aby každý měl stejně.

Podle čl. 6 měli právo užívat půdu všichni občané ruského státu (bez rozdílu pohlaví), kteří ji chtěli obdělávat svou prací. Mezi nimi se tudíž podle vyrovná-

³² Tamtéž, str. 18.

³³ Na tento rozpor se poukazuje např. v knize Gzovski and Grzybowski: Government, Law and Courts in the Soviet Union and Eastern Europe, London 1959, Vol. 2, str. 1605.

³⁴ Statkářům byla při tom konfiskována nejen půda, ale také jejich živý a mrtvý inventář.

vacích zásad měla půda rozdělovat. Při tom toto vyrovnávací rozdělení nemělo být nějakým jednorázovým opatřením. V závislosti na přírůstku obyvatelstva a stoupání produktivity práce a úrovně zemědělství se měl pozemkový fond periodicky znovurozdělovat (čl. 8).

Z tohoto vyrovnávacího znovurozdělování půdy byly vyňaty pozemky s vysoce vyspělým způsobem hospodaření: zahrady, plantáže, školky, štěpnice, skleníky atd., z nichž měla být zřizována vzorná hospodářství, která se odevzdávala podle své velikosti a významu do výhradního užívání státu nebo občin (čl. 3).

Formy užívání půdy měly být úplně svobodné, půda mohla být užívána jednotlivými usedlostmi, chutory, občinami, artěly a to podle toho, jak bude rozhodnuto v jednotlivých vesnicích a osadách. Námezdní práce se však nepřipouštěla, užívání půdy muselo mít pracovní ráz.

To byla hlavní ustanovení Rolnického mandátu, který se stal neoddělitelnou součástí dekretu o půdě, a měl být prováděn podle možnosti ihned a ve svých určitých částech postupně, jak to podle potřeby stanovily újezdni sověty rolnických zástupců.

Nebude jistě bez zajímavosti srovnat tato ustanovení s výsledky ankety, kterou od září do listopadu 1917 uspořádal mezi rolnictvem časopis Zemlja. Na otázky, které redakce tohoto časopisu položila rolníkům, jí došlo celkem 195 odpovědí. Z nich 125 se stavělo za to, aby do vyrovnávacího rozdělování půdy byly zahrnuty nejen pozemky státní, úřední a statkářské, ale i pozemky přidělené rolníkům na základě reformy z r. 1861, resp. ty, které přešly do soukromého vlastnictví rolníků v důsledku Stolypinovy agrární reformy (chutory aj.) — prostě všechna půda zemědělského určení. Ve svých dopisech činili rolníci jedinou výjimku u pozemků s vyspělým způsobem hospodaření, které se podle jejich názoru neměly dělit, nýbrž předávat buďto státu anebo pracovním sdružením rolníků jako vzorná hospodářství.

Na otázku „Komu se má půda přidělovat?“ došla redakci téměř jednomyslná odpověď. Podle mínění 160 rolníků ze 195 dotázaných měla se půda přidělovat všem, kdo projevíli přání zabývat se zemědělstvím.⁸⁵

Jak je vidět byl dekret o půdě spolu s Rolnickým mandátem v naprostém souladu s názory a požadavky rolníků vyjádřenými v této anketě.

* * *

Nacionalizace půdy, konfiskace statkářské půdy a vyrovnávací rozdělování půdy — to byla stěžejní ustanovení uzákoněná dekretem o půdě. Tato opatření vytvářela hlavní podmínky pro úspěšné řešení agrární otázky, zároveň však byl jejich význam daleko širší, zejména pokud se jednalo o nacionalizaci půdy. I když totiž požadavek nacionalizace půdy byl spojován vždy zejména s řešením agrární otázky, nesmíme zapomínat na to, že dekretem o půdě byla uzákoněna nejen nacionalizace půdy sloužící zemědělství, ale nacionalizace veškeré půdy v zemi. Kromě

⁸⁵ Čas. Zemlja z 23. 11. 1917.

půdy zemědělského určení se tak nyní stala výhradním státním vlastnictvím i půda městská, lesní, půda sloužící dopravě a vůbec všechna půda v zemi, ať byla jakéhokoliv určení.

Nadto nebyla nacionalizována jen půda, ale i její přírodní bohatství — nerostné bohatství, vody, lesy. Veškeré nerostné bohatství: ruda, nafta, uhlí, sůl atd., jakož i lesy a vody, které mají celostátní význam, přecházely do výhradního užívání státu. Všechny malé řeky, jezera, lesy apod. přecházely do užívání občin s podmínkou, že je budou spravovat místní orgány samosprávy (čl. 2 Rolnického mandátu).

Formulace tohoto článku nebyla ovšem zcela jednoznačná. Nikde se zde nehovořilo přímo o nacionalizaci nebo o státním vlastnictví. V dekretu o půdě a Rolnickém mandátu se vlastně v pozitivním smyslu nehovořilo vůbec o žádném vlastnictví, a to ani u půdy, ani u ostatních přírodních bohatství. O vlastnictví se zde totiž přímo mluvilo jen v negativním smyslu, např. o zrušení soukromého vlastnictví půdy (čl. 1 Rolnického mandátu). Jak si to vysvětlit?

Tím se ovšem dostáváme k složité otázce formy, v níž byla nacionalizace půdy (a ostatních přírodních bohatství) v dekretu o půdě uzákoněna. I když to nakonec není otázka hlavní, neboť rozhodující je vždy podstata každého jevu, má o otázka formy určitý význam a to zejména tehdy, jde-li o formu tak specifickou, jako v případě nacionalizace půdy a ostatních přírodních bohatství dekretem o půdě. Nedá se totiž především obejít skutečnost, že forma, v níž byla nacionalizace půdy (a ostatních přírodních bohatství) dekretem o půdě uzákoněna, se podstatně lišila od formy, v níž byla uzákoněna nacionalizace jiných výrobních prostředků. V této souvislosti by např. bylo možno uvést dekrety a jiné zákonodárné akty o nacionalizaci průmyslových závodů a továren, v nichž se (na rozdíl od dekretu o půdě) hovořilo přímo o nacionalizaci určitých závodů a továren a o jejich přechodu do státního vlastnictví.³⁶

Naproti tomu v dekretu o půdě se shledáváme se zcela jinou terminologií. Nemluvilo se zde přímo o nacionalizaci půdy, tj. převedení půdy do státního vlastnictví, nýbrž pouze o zrušení soukromého vlastnictví půdy a převedení půdy do majetku všeho lidu.

Tyto formulace dekretu o půdě nemohly pochopitelně znamenat zase nic jiného, než nacionalizaci půdy, tj. výlučné státní vlastnictví půdy, i když je známo, že tuto skutečnost se leví eseri pokoušeli popírat. Tvrdili, že dekretem o půdě a později vydaným zákonem o socializaci půdy byly zrušeny všechny druhy vlastnictví půdy, včetně vlastnictví státního, a že nadále půda není v ničem vlastnictví. Na tyto názory odpověděl sám V. I. Lenin ve své knize Proletářská revoluce a renegát Kautský takto: „Naši narodníci, včetně všech levých eserů popírají, že opatření, které bylo u nás provedeno, je nacionalizace půdy. Teoreticky nemají

³⁶ Srv. sborník dokumentů a materiálů z let 1917—1920 „Nacionalizacija promyšlenosti v SSSR“, který pod red. A. I. Gladkova vydal Gospolitizdat, M. 1954.

pravdu. Pokud zůstáváme v rámci zbožní výroby a kapitalismu, potud zrušení soukromého vlastnictví půdy je nacionalizace půdy.³⁷

K tomu je možno dodat, že i samotná formulace o „převedení půdy do majetku všeho lidu“ nemohla v praxi znamenat nic jiného než zavedení státního vlastnictví půdy. Vždyť v podmínkách třídní společnosti musí mít lid nějakou formu státní organizace. Jestliže se tedy stanoví, že půda se stává majetkem všeho lidu, znamená to právě, že půda se stává majetkem státu, státním vlastnictvím. Vlastnická oprávnění přecházejí na stát.

To byly také praktické důsledky uvedených ustanovení dekretu o půdě. Tím jsme však stále ještě nevysvětlili, proč se v dekretu o půdě používalo právě formulací o zrušení soukromého vlastnictví půdy, resp. o půdě jako o majetku všeho lidu a nehovořilo se o půdě jako o státním vlastnictví.

Mnozí autoři se této složité a „choulostivé“ otázky prostě vyhýbají. Uvádějí pouze, že dekretem o půdě bylo uzákoněno státní vlastnictví půdy, ale více či méně obcházejí otázku formy, v níž k tomu došlo a skutečnost, že v dekretu o půdě se o státním vlastnictví nikde přímo nehovoří, prostě ignorují.³⁸

Pokud se pak někteří autoři přece jen této skutečnosti nevyhýbají, není u nich vysvětlena vždy správně. Tak např. G. A. Akseněnok vysvětluje skutečnost, že v dekretu o půdě (a v ostatních pozemkoprávních předpisech až do r. 1922) se nikde přímo nehovoří o státním vlastnictví půdy, tak, že prý šlo jen o jakýsi „konstruktivní rozdíl“ ve formulacích jednotlivých zákonodárných aktů.³⁹ Vysvětlovat to tímto způsobem, tj. nějakými nepodstatnými konstruktivními rozdíly nebo snad náhodnými formulačními nepřesnostmi, je však zjevně nesprávné a neodpovídá to objektivním historickým okolnostem. Ve skutečnosti šlo totiž o příčiny nikoliv náhodné, nýbrž o souvislost příslušných formulací se zněním starých rolnických požadavků, které byly esery zařazeny svého času do jejich programu socializace půdy.

V. I. Lenin už v době první ruské revoluce 1905—1907 upozorňoval na možnost dosáhnout nacionalizace půdy nikoliv přímo, nýbrž určitou oklikou — prostřednictvím tzv. varianty A. Tato varianta A počítala s tím, že nacionalizace půdy může být dosaženo nejen jejím přímým vyhlášením, ale i uzákoněním zrušení soukromého vlastnictví půdy. To bylo také nakonec provedeno tím, že do dekretu o půdě byl prostě pojat známý Rolnický mandát, který starý rolnický požadavek zrušení soukromého vlastnictví půdy v sobě obsahoval.

Způsob, jímž byla dekretem o půdě uzákoněna nacionalizace půdy, nebyl tudíž náhodný, ale byl zvolen záměrně, protože formálně odpovídal starým rolnickým požadavkům a byl proto pro široké masy rolnictva přijatelnější než přímé vyhlášení nacionalizace, tj. státního vlastnictví půdy. Proto také nebyla do dekretu o půdě zařazena přímá formulace o půdě jako o výhradním státním vlastnic-

³⁷ V. I. Lenin: Spisy sv. 28, SNPL Praha 1954, str. 317.

³⁸ Srv. např. *Istorija gosudarstva i prava SSSR*, část II., Gosjurizdat M. 1962, str. 75—76.

³⁹ Srv. G. A. Akseněnok: *Pravo gosudarstvennoj sobstvennosti na zemlju v SSSR*, Jurizdat Moskva 1950, str. 58.

tví, ale uvádělo se v něm pouze, že se ruší soukromé vlastnictví půdy, která se stává majetkem všeho lidu.

O státním vlastnictví půdy se tudíž v dekretu o půdě nehovořilo úmyslně. Nesmíme přitom zapomínat také na to, že se „státním vlastnictvím půdy“ měli dosud rolníci velmi trpké zkušenosti. Vždyť půdu, která byla ve vlastnictví státu (kazennaja zemlja) si před revolucí mnozí z nich museli od státu za obtížných podmínek pronajímat. Jak z tohoto důvodu tak pochopitelně i z řady jiných příčin bylo už samotné slovo „stát“ před rolníky značně zkompromitováno. Rolníci se k dosavadnímu státu chovali nepřátelsky a proto také formulace o přechodu veškeré půdy do státního vlastnictví by je mohla odstrašit, anebo by jí při nejmenším nerozuměli. Nemohlo se jistě počítat s tím, že rolníci hned v prvních dnech revoluce plně pochopí zásadní rozdíl, které existoval mezi starým vykořisťovatelským státem a státem nového typu vytvořeným Říjnovou revolucí.⁴⁰

Kromě toho, že ruští rolníci nebyli nakloněni slovu „stát“, neobjevoval se v jejich požadavcích ani druhý termín — „vlastnictví“. Známý ruský legální marxista Tugan-Baranovskij to vysvětloval tak, že rolníkům bylo více méně jedno, v čím vlastnictví bude půda. Rozhodující pro ně bylo prý jen to, kdo ji bude užívat: „Rolník potřebuje půdu — a je pro něho druhořadou otázkou to, zda bude tato půda jeho osobním vlastnictvím, vlastnictvím obcí nebo nakonec státu.“⁴¹

I když se nedá popřít, že ruští rolníci ve své převážné většině nikdy příliš neuvážovali ve vlastnických pojmech a v tomto smyslu byly proto pro ně otázky vlastnictví skutečně druhořadé, nebylo by jistě správné dělat z toho takové závěry, že by jim snad bylo úplně jedno, v čím vlastnictví půda bude. Vždyť od toho závisely přece i podmínky, za nichž budou tuto půdu užívat.

Zároveň však nesmíme zapomínat na to, že většina ruských rolníků se vyslovovala proti vlastnictví půdy vůbec. Nedůvěra rolníků k jakémukoliv vlastnictví půdy měla své příčiny v jejich historických zkušenostech. Ať už to bylo po r. 1861, kdy byli nuceni platit obrovské částky za přiděly z půdy, která prý byla do té doby vlastnictvím statkářů, či za Stolypinovy agrární refomy, kdy byli v zájmu kuláckého vlastnictví půdy ostatní rolníci půdy zbavováni — vždy rolníci těžce doplatili na to, jestliže se někdo začal proti nim ohánět svým vlastnickým právem. Většina rolníků se proto bránila všem pokusům zavést v Rusku soukromé vlastnictví půdy a přidržovala se přesvědčení, že půda nemůže být vůbec předmětem vlastnického práva, jelikož je „ničí“, „boží“ a musí náležet tomu, kdo ji obdělává.⁴² Z těchto názorů pramenily také formulace o půdě jako o majetku všeho lidu, které našly své místo v Rolnickém mandátu a tím i v dekretu o půdě.

⁴⁰ V socialistických revolucích hraje tento moment určitou úlohu i v dnešní době. Ze stejného důvodu byly např. na Kubě nazvány státní statky „lidovými“ a nikoliv „státními“ (srv. rozhovor Wasilewské s Fidelem Castrem, Svět sovětů, čís. 3/1962).

⁴¹ M. Tugan-Baranovskij: Nacionalizacija zemli, S. Peterburg 1906, str. 87.

⁴² P. I. Malachinov: O dvouh tipach agrarnoj evoluciji v Rossii, Ulan-Ude, 1962, str. 184.

Formulace Rolnického mandátu o půdě nebyly tudíž náhodné, nespadly s nebe, nýbrž měly své reálné kořeny v historických zkušenostech a názorech ruského rolnictva. V souladu s těmito tradicemi a přesvědčením ruských rolníků bylo v dekretu o půdě uzákoněno i vyrovnávací užívání půdy, neboť „všechno rolnictvo jako celek si představovalo převrat jen podle zásad rovného užívání půdy“.⁴³

Tím vším nám *Rolnický mandát o půdě nápadně připomíná eserský program socializace půdy*. Nedá se jistě popřít, že určitá souvislost tu existuje. Vždyť za základ programu socializace půdy položili eseri právě ony staré, naivní názory ruských rolníků, že půda je ničí, že užívání půdy musí být vyrovnávací atd., které v určité míře byly nyní vyjádřeny i v Rolnickém mandátu o půdě. „Rolnický mandát o půdě... byl eserským zpracováním místních mandátů, jejichž autory byli ve většině případů rovněž eseri.“⁴⁴

Je sice pravda, že otázka původu Rolnického mandátu o půdě neměla nakonec rozhodující úlohu při určování konkrétního charakteru pozemkového zřízení v sovětském Rusku. Při tom však není možno obejít skutečnost, že všechny pozemkoprávní předpisy, vydané v období od října 1917 do poloviny roku 1918 nesou typické stopy programu socializace půdy. Bez tohoto zjištění a bez konkrétního porovnání s tímto programem nelze jednotlivým jejich ustanovením správně porozumět a nelze ani správně porozumět všem souvislostem a momentům, které hrály důležitou úlohu při řešení otázky půdy v Říjnové revoluci.

Na druhé straně nelze ovšem souhlasit s názory některých západních historiků, kteří se odvolávají na uvedené souvislosti a tvrdí, že prý bolševici provedli místo svého agrárního programu agrární program eserů. Tak např. americký historik Wren uvádí, že „bolševici převzali principy své pozemkové politiky od eserů“.⁴⁵

Takovýto výklad ovšem naprosto neodpovídá historické pravdě. Nedá se přece říci, že v Říjnové revoluci byla uskutečněna eserská socializace půdy. Přes částečnou shodu formulací nelze totiž tu socializaci půdy, která byla provedena dekretem o půdě (a zákonem o socializaci půdy) ztotožňovat se eserskou koncepcí socializace půdy.

Jak jsme již vysvětlili v úvodu, počítala eserská socializace fakticky se zachováním kapitalismu a individuálním, vyrovnávacím užíváním veškeré půdy, které bylo esery vydáváno za socialistické opatření. Socialismus měl být podle tohoto pojetí zajištěn tehdy, jestliže všichni budou mít stejné množství půdy — čili přesně tak, jak si představuje socialismus drobný vlastník. Toto maloburžoasní chápání podstaty socialismu pregnančně vyjádřila jedna z vedoucích představitelk strany levých eserů — Spiridonova, která co by předsedkyně II. Všeruského rolnického sjezdu ukončila jej touto výzvou k rolnickým delegátům: „Před vámi

⁴³ V. I. Lenin: Spisy sv. 28, SNPL, Praha 1954, str. 139—140.

⁴⁴ M. Gajsinckij: Bor'ba bolševikov za krestjanstvo v 1917 g., M. Partizdat 1933, str. 167.

⁴⁵ M. Wren: The course of Russian History, New York 1958, str. 551.

stojí úkol uskutečnit vyrovnání majetku — tento základní princip socialismu.⁴⁶

Naproti tomu socializace půdy uzákoněná dekretem o půdě (a později zákonem o socializaci půdy) byla již něčím zcela jiným než eserská socializace. Byla především prováděna nikoliv v rámci buržoasního zřízení, nýbrž v podmínkách socialistické revoluce, diktatury proletariátu, v souvislosti s nacionalizací bank, zavedením dělnické kontroly nad výrobou a řadou dalších opatření, značně překračujících původní představy spojované s eserskou socializací. „Živelná touha rolníků po socialismu“ byla za těchto podmínek postupně zaměřována novou vládou na přechod k opravdovému socialismu v zemědělství, k socialistické velkovýrobě. Tomu sloužilo i to, že už v prvním období po Říjnové revoluci byly v rukou nového státu takové významné prostředky vlivu jako byl státní monopol na osiva a zemědělské stroje, státní monopol na obchod obilím atd.

Nedá se jistě popřít skutečnost, že *formulačně se vycházelo z programu socializace půdy, avšak za uvedených okolností dostávaly staré rolnické formulace zcela jinou náplň*, než byla ta původní. Formulace, že veškerá půda je majetkem všeho lidu proto už neznamenal, že půda se stává ničí, boží, nýbrž vyjadřovala zavedení výlučného státního vlastnictví půdy (nacionalizaci půdy);⁴⁷ vyrovnávací užívání půdy nebylo již iluzorní cestou, která má zajistit dosažení socialismu, nýbrž dočasným ústupkem rolnictvu a zároveň i prostředkem omezování kulactva, jež byla odebírána půda, kterou měli kulaci nad vyrovnávací normy⁴⁸ atd.

Socializace půdy dostala nyní zcela nové zaměření, odpovídající socialistickému charakteru Říjnové revoluce. *Nelze proto tvrdit, že „bolševici uzákonili eserskou socializaci půdy“*. Na druhé straně by však nebylo správné ani obcházet určitou souvislost dekretu o půdě s rolnickým programem socializace půdy, anebo ji dokonce zastírat. I když *socializace půdy nebyla v Říjnové revoluci uzákoněna podle koncepce eserů*, nelze totiž popírat, že dekretem o půdě (a zákonem o socializaci půdy) *přece jen uzákoněna byla* — a to především jako určitý kompromis, ústupek rolnictvu a nikoliv levým eserům. Tak to také vysvětloval V. I. Lenin.⁴⁹

Byl to ovšem takový *kompromis, který jednak zajišťoval uzákonění rolnického programu socializace půdy, ale zároveň také fakticky vedl k splnění hlavních požadavků bolševického agrárního programu z dubna 1917*, zejména požadavku nacionalizace veškeré půdy. Prof. D. M. Genkin to výstižně vysvětlil takto: „První akty sovětské moci o půdě uzákonily její socializaci, zavádějící rovné užívání půdy“ a dále konstatoval „Prohlášená ‚socializace‘ byla v podstatě proletářským

⁴⁶ M. Gajsinckij: *Bor'ba bolševikov za krestjanstvo v 1917 g.*, Partizdat M. 1933, str. 265.

⁴⁷ Viz Leninův výrok z Proletářské revoluce a renegáta Kautského, citovaný už na str. 22—23.

⁴⁸ Tímto způsobem bylo v r. 1918 kulakům odebráno 50 milionů ha půdy (Dějiny KSSS, SNPL P. 1959, str. 270).

⁴⁹ Srv. např. V. I. Lenin: *Dopis jeleckým dělníkům*, Spisy sv. 28, SNPL Praha 1954, str. 44.

znárodněním půdy, protože soukromé vlastnictví půdy bylo zrušeno⁵⁰.

Tímto způsobem vysvětlil prof. Genkin podle našeho názoru velmi správně *vzájemný vztah socializace a nacionalizace půdy v Říjnové revoluci. Tím, že byla uzákoněna socializace půdy, bylo vlastně dosaženo i nacionalizace půdy. Z důvodů, o nichž jsme se již zmínili, tomu totiž příslušné formulace programu socializace půdy odpovídaly.*

V této souvislosti je proto třeba odmítnout kritiku, které byla uvedená teze prof. Genkina podrobena G. A. Akseněnkem v jeho práci *Státní vlastnické právo k půdě v SSSR*. Podle G. A. Akseněnka se prý prof. Genkin na uvedeném místě dopustil omylu „tvrzením, že prvními dekrety O půdě a O socializaci půdy nebylo u nás v sovětském státě uskutečněno znárodnění, nýbrž byla provedena socializace půdy“.⁵¹

Ve skutečnosti však prof. Genkin nic podobného netvrdil. Již z prostého srovnání obou citátů je totiž jasně vidět, že v reprodukci G. A. Akseněnka je stanovisko prof. Genkina vyslovené překrouceno. Podle prof. Genkina byla prvními akty sovětské moci o půdě uzákoněna socializace půdy a tím vlastně i její znárodnění, jinými slovy — uzákoněna byla jak socializace, tak zároveň i nacionalizace půdy. Jedno nevyklučovalo druhé, ale právě naopak, nacionalizace půdy bylo dosaženo tím, že byl uzákoněn starý rolnický program socializace půdy s jeho formulacemi o zrušení soukromého vlastnictví půdy a převedení půdy do majetku všeho lidu.

Proto také má naprostou pravdu G. N. Poljanskaja, když prohlašuje, že „formulace práva státu k půdě, jako práva vlastnického, nebyla po dlouhou dobu dosti úplná. První nařízení vlády sovětů o půdě zdůrazňovala pouze negativní povahu znárodnění půdy.“⁵² Tak tomu skutečně bylo a to proto, že v dekretu o půdě (a zákoně o socializaci půdy) bylo z vysvětlených již důvodů použito formulace rolnického programu socializace půdy. Tuto skutečnost nemůže právní historik obejít, nebo zamlčet. Je třeba ji přiznat alespoň tak, jak to dělá G. N. Poljanskaja, a pokusit se jí vysvětlit.

G. N. Poljanskaja nechtěla zřejmě přiznáním této skutečnosti vyjadřovat snad, že „historickým dekretem O půdě nebylo u nás v sovětském státě znárodnění půdy provedeno úplně a že... dekret O půdě jenom poukazoval na to, že je třeba provést znárodnění půdy, které fakticky bylo uskutečněno a právně formulováno jinými pozdějšími zákony“.⁵³ To ji G. A. Akseněnok připisuje zcela nesprávně. V citované učebnici sovětského pozemkového práva upozorňuje G. N. Poljanskaja jen na to, že *i když znárodnění půdy bylo fakticky dosaženo již vydáním dekretu o půdě, nehovořilo se ještě v tomto dekretu o státním vlastnictví k půdě v pozitivním smyslu a přímo*. Proti tomu nelze nic namítat, při pouhém přečtení dekretu o půdě zjistíme, že tomu tak skutečně bylo.

Kromě toho, co jsme již uvedli, je třeba si v souvislosti s dekretem o půdě všimnout ještě jedné věci. Dodnes se totiž střetáváme s tvrzením, že „dekret o půdě byl sestaven ve shodě s agrárním programem bolševiků z dubna 1917“.⁵⁴ To samo o sobě není ovšem špatně, vždyť nacionalizace veškeré půdy a konfis-

⁵⁰ D. M. Genkin, J. B. Novickij, N. V. Rabinovič: *Dějiny sovětského občanského práva*, Praha 1952, str. 61.

⁵¹ G. A. Akseněnok: *Státní vlastnické právo k půdě v SSSR*, Praha 1953, pozn. 29 na str. 50.

⁵² G. N. Poljanskaja: *Zemelnoje pravo*, Gosjurizdat, M. 1947, str. 22.

⁵³ G. A. Akseněnok: *Státní vlastnické právo k půdě v SSSR*, Praha 1953, str. 50.

⁵⁴ Srv. např. N. D. Sergijevskaja: *Istorija zemelnogo kodeksa RSFSR 1922* (avto-referat kandidátskoj dissertacii), str. 6.

kace statkářské půdy, tj. hlavní body tohoto programu, byly skutečně dekretem o půdě uzákoněny.

Je-li však tato správná teze ponechána bez hlubšího rozboru, a podrobnějšího vysvětlení, jeví se nám jako značné zjednodušení problematiky, která byla daleko složitější. Vždyť vzhledem ke kompromisu spočívajícímu v uzákonění socializace půdy, byl *bolševický agrární program z dubna 1917 v některých svých částech dekretem o půdě dosti modifikován*.⁵⁵ V dubnovém programu se přece požadavek nacionalizace půdy nespojoval s jejím rozdělením, ale hovořilo se v něm naopak o tom, že velké statky neměly být rozděleny rolníkům, nýbrž měla z nich být vytvořena velká vzorná hospodářství. Ve skutečnosti to však dopadlo úplně jinak, neboť na základě dekretu o půdě byla naprostá většina velkých statků rozdělena rolníkům do jejich individuálního užívání. Přitom tam, kde byl přesně uplatňován dubnový program a k rozdělení statkářské půdy tudíž nedošlo (Lotyšsko, Estonsko, ale např. i Maďarsko — viz dále str. 35) mělo takovéto dogmatické lpění na zastaralých částech dubnového programu nepříznivý vliv na vývoj revoluce a bylo později ostře kritizováno.

Dále — dubnový program nepočítal pochopitelně s tím, že jako ústupek rolnictvu bude uzákoněno vyrovnávací užívání půdy, zákaz námezdní práce a celá řada dalších rolnických požadavků, které byly v létě 1917 zařazeny do Rolnického mandátu a tím se v říjnu 1917 dostaly do dekretu o půdě. Ze všech těchto důvodů byla by proto nesprávná jakákoliv snaha klást prostě rovnítko mezi bolševický agrární program z dubna 1917 a obsah dekretu o půdě.

Domníváme se, že takovéhoho nesprávného zjednodušování se dopouští i G. V. Šarapov, který ve své práci o řešení agrární otázky Říjnovou revolucí jednostranně tvrdí: „Dokonce prosté srovnání agrárního programu bolševiků, přijatého na VII. (Dubnové) Všeruské konferenci RSDRP(b), s dekretem o půdě, přijatým na II. sjezdu sovětů po prohlášení sovětské moci, ukazuje, že jejich hlavní principiální ustanovení splývají.“⁵⁶

Jestliže se totiž poukazuje jen na shody a nikoliv na odlišnosti dekretu o půdě od dubnového programu, není pak možno dobře pochopit význam a šíří kompromisu, k němuž se Lenin odhodlal přistoupit tím, že na II. sjezdu sovětů navrhl uzákonit v dekretu o půdě rolnický program socializace půdy, čímž byly požadavky původního agrárního programu bolševiků z dubna 1917 do určité míry modifikovány.

* * *

V závěru tohoto paragrafu bych se chtěl ještě dotknout některých názorů na zajímavou otázku příčin, které vedly ruské rolníky k tomu, že požadovali *nacionalizaci půdy*. Jak vyplývá z toho, co jsme dosud uvedli, byla totiž prakticky nejdů-

⁵⁵ M. Gajsinšij dokonce přímo tvrdí, že „Dekret o půdě je v rozporu se základními body bolševického agrárního programu“. Odvolává se při tom na projev V. I. Lenina, který v této souvislosti prohlásil 29. X. 1917: Neprovádíme program bolševiků, i v zemědělské otázce je náš program plně převzat z rolnických mandátů. (M. Gajsinšij: *Bor'ba bolševikův za křesťanstvo v 1917 g.*, M. Partizdat 1933, str. 167.)

⁵⁶ G. V. Šarapov: *Razrešenie agrarnogo voprosa v Rossii posle pobedy Oktjabskoj revoljucii*, M. 1961, str. 37—38.

ležitější podmínkou pro uzákonění nacionalizace půdy právě skutečnost, že ji ruští rolníci sami požadovali. V souvislosti s tím vzniká otázka — proč?

Předem je však třeba upozornit na jednu významnou okolnost. V tzv. nakazech,⁵⁷ v nichž ruští rolníci požadovali nacionalizaci půdy, byla většinou používána terminologie odpovídající programu socializace půdy. *Rolníci požadovali tudíž nacionalizaci půdy převážně jen ve formě „zrušení soukromého vlastnictví půdy resp. jakéhokoliv vlastnictví půdy“ a jen výjimečně se vyjadřovali pro zavedení výlučného státního vlastnictví půdy přímo.*

Z článku, v němž A. I. Korolev rozebírá dekret o půdě,⁵⁸ však vyplývá, jako by tomu bylo obráceně, tzn. jakoby ve většině nakazů byl obsažen přímý požadavek výlučného státního vlastnictví půdy. Nemám v současné době v potřebné míře k dispozici samotné rolnické nakazy ani žádný materiál, v kterém by byly tyto nakazy přehledně a úplně zpracovány. Domnívám se však, že v tomto ohledu je třeba se spolehnout na samotný Rolnický mandát přiložený k dekretu o půdě, který jak je známo zobecňoval celkem 242 rolnických nakazů. O věrohodnosti tohoto Rolnického mandátu nepochyboval sám V. I. Lenin, který z něj vycházel při přípravě dekretu o půdě. Kdyby tomu bylo tudíž tak, jak tvrdí A. I. Korolev, pak by snad měl být v tomto Rolnickém mandátu zakotven přímý požadavek zavedení státního vlastnictví půdy. Jelikož však tomu tak není, nelze bez přesvědčivějších důkazů s tezí A. I. Koroleva souhlasit.

Ať však byly formulace jejich nakazů jakékoliv, fakticky byl jejich obsahem požadavek nacionalizace půdy ve smyslu zavedení výlučného státního vlastnictví půdy. To bylo třeba předeslat úvodem a nyní již přímo k objasnění příčin široké popularity požadavku nacionalizace půdy mezi ruským rolnictvem.

Domníváme se, že v poslední době bylo na tyto příčiny celkem přesně ukázáno např. v práci I. I. Kozodojeva *Pozemkové vztahy v socialistických zemích*.⁵⁹ Vycházejí zejména z Leninových prací ukazuje I. I. Kozodojev ty právě *ekonomické příčiny* rolnického požadavku nacionalizace půdy, kterými byla především neuvěřitelná *zamotanost pozemkových vztahů a velké množství různých forem vlastnictví a užívání půdy*. Rolníci viděli, že „je třeba odstranit všechny překážky na půdě, tj. všechny formy pozemkového vlastnictví a že je třeba veškerou půdu — nejen státní, úřední, kabinetní, šlechtickou, církevní, nýbrž i občinnou, přidělenou⁶⁰ a individuální zařadit do všeobecného znovurozdělování“. Viděli tudíž, že nejlepší cestou není „rozdělení statkářské půdy do vlastnictví rolníků, nýbrž nacionalizace veškeré půdy, včetně rolnické“.⁶¹

⁵⁷ Nakaz = příkaz, mandát, který dávali voliči svému zástupci. Byly v něm obsaženy především požadavky voličů, které měl jejich zástupce hájit v orgánu, do nějž jej vyslali (v dumě, zemstvu, ale také i v sovětu).

⁵⁸ A. I. Korolev: Leninskij dekret o zemi (Vestnik Leningr. univerzity No 17/1961, str. 98—99).

⁵⁹ I. I. Kozodojev: *Zemelnyje otnošenija v socialističeskich stranach (očerk teorii)*, Izd. soc.-ek. literatury, Moskva 1960.

⁶⁰ Rozumí se — půda přidělená na základě rolnické reformy 1861.

⁶¹ I. I. Kozodojev: *Zemelnyje otnošenija v socialističeskich stranach (očerk teorii)*, Izd. soc.-ek. literatury, Moskva 1960, str. 82.

Na tomto místě vystihl I. I. Kozodojev dvě skutečnosti, které jsou na celé věci nejpodstatnější. Nespojuje je však spolu tak jak by bylo zapotřebí, aby věc byla zcela jasná. Jedná se tu za prvé o skutečnost, že rolníci žádali odstranění všech forem vlastnictví půdy a za druhé o to, že chtěli provést znovurozdělení veškeré půdy. Tyto dvě skutečnosti spolu úzce souvisely. *Rolníci byli totiž pro odstranění všech forem pozemkového vlastnictví právě proto, aby po něm mohlo dojít k onomu všeobecnému znovurozdělení půdy*, které, jak jsme vysvětlili již výše, mělo proběhnout na vyrovnávacích zásadách. Takoveto pozemkové vyrovnání by nemohlo být uskutečněno, pokud by byly ponechány na půdě ony komplikované vlastnické poměry, které jeho praktickému provedení zabraňovaly. Proto také vznikl pochopitelný požadavek jednoduše zrušit všechny tyto početné formy vlastnictví půdy, což fakticky ovšem znamenalo nacionalizaci půdy. Taková byla vzájemná souvislost jednotlivých rolnických požadavků, socializace a nacionalizace půdy.

Možno zde též stručně připomenout, že tato souvislost je vyjádřena velmi jasně v článku 3 Deklarace práv pracujícího a vykořisťovaného lidu. V tomto článku je totiž uvedeno, že soukromé vlastnictví půdy se ruší proto, aby mohla být provedena socializace půdy (tj. právě takové vyrovnávací znovurozdělení půdy, do něhož měly být zahrnuty prakticky téměř všechny kategorie zemědělské půdy — bez ohledu na to v čím vlastnictví se dosud ty které pozemky nacházely).

Ve své knize kritizuje I. I. Kozodojev A. M. Turubinera za to, že vysvětluje popularitu požadavku nacionalizace půdy mezi ruským rolnictvem „občinným způsobem užívání půdy“.⁶² I. I. Kozodojev považuje podobné tvrzení za hrubou chybu.⁶³ Z toho, co jsme uvedli výše, však vyplývá, že formulace A. M. Turubinera má své opodstatnění a kritika adresovaná mu I. I. Kozodojevem je tudíž nesprávná.

Nacionalizace půdy ve formě zrušení soukromého vlastnictví půdy a jejího převedení do majetku všeho lidu byla totiž rolníky požadována proto, aby mohlo dojít k vyrovnávacímu užívání půdy. Jinými slovy — rolníci ji žádali proto, aby mohli v širším měřítku uplatnit takový způsob užívání půdy, který byl praktikován v ruských občinách a který většina z nich považovala za spravedlivý. V tomto smyslu tedy požadavek nacionalizace půdy s „občinným způsobem užívání půdy“ nesporně souvisel a formulace A. M. Turubinera je tudíž zcela oprávněná.

Při tom právě v této souvislosti je klíč, který nám otvírá cestu ke správnému poznání tvůrčího leninského řešení otázky vlastnictví půdy v Říjnové revoluci.

⁶² A. M. Turubiner: *Zakonodatelnyje osnovy zemeľnogo preobrazovanija v Venger-skoj nar. respublike*, M. 1956, str. 16.

⁶³ I. I. Kozodojev: *Zemeľnyje otnošenija v socialističeskich stranach (očerk teorii)*, Izd. soc.-ek. literatury, M. 1960, str. 78.

§ 3. BOJ ZA PROVEDENÍ DEKRETU O PŮDĚ A JEHO VÝSLEDKY

Přesto, že naprostá většina rolníků a ostatních pracujících občanů plně souhlasila s dekretem o půdě a jeho hlavními ustanoveními, vyskytly se při provádění dekretu o půdě také určité problémy a obtíže.

Nelze např. obejít skutečnost, že i v řadách bolševické strany se našli pracovníci, kteří dekret o půdě vykládali a aplikovali ne vždy zcela správně. To se týká v prvé řadě samotného lidového komisaře zemědělství V. P. Miljutina. Je známo, že V. P. Miljutin spolu s Kameněvem, Zinověvem, Rykovem a Noginem usilovali o dohodu s pravými esery a menševiky na platformě vytvoření „stejnorodé socialistické vlády“, při čemž vůbec nepřihlíželi k tomu, že se obě tyto strany svou dosavadní politikou v očích lidu těžce zkompromitovaly. Poté, co ÚV ostře odsoudil tyto „smiřovací manévry“, vystoupili členové uvedené skupiny včetně V. P. Miljutina z ÚV a z vlády.⁶⁴ Avšak ještě předtím, než k tomuto řešení došlo, vydal V. P. Miljutin jako lidový komisař zemědělství k dekretu o půdě několik prováděcích předpisů, na nichž je možno pozorovat určité stopy stanoviska, které v průběhu Říjnové revoluce zastával.

Nejvýrazněji je možno tuto skutečnost dokumentovat na rozboru *Pravidel O činnosti volostních pozemkových výborů*, vydaných Miljutinem 31. 10. 1917 a uveřejněných 3. 11. 1917.⁶⁵ Tato Pravidla byla totiž doslova převzata z rezoluce o činnosti volostních pozemkových výborů, přijaté již na I. Všeruském sjezdu sovětů dělnických a vojenských zástupců 23. 6. 1917. Při tom na tomto sjezdu měli ještě většinu menševici a eseri, což se pochopitelně projevovalo na obsahu všech sjezdových rezolucí a ostatních dokumentů.

Největším nedostatkem Pravidel z 3. 11. 1917 bylo to, že se v nich ještě nepřímě vycházelo z existence statkářského vlastnictví půdy a nebralo se na vědomí, že statkářská půda byla dekretem o půdě již konfiskována. Proto se také mezi úkoly volostních pozemkových výborů uvádělo, že mají určovat pachtovné a způsob jeho placení (prakticky se tím rozumělo určování pachtovného za statkářskou půdu). Toto ustanovení bylo také v rozporu s tím, že jakékoliv pachtování půdy — od statkářů i jiných vlastníků — bylo již zrušeno v souvislosti s nacionalizací půdy dekretem o půdě. V Pravidlech z 3. 11. 1917 byla tudíž zakotvena ustanovení, která sice mohla odpovídat situaci v červnu 1917 (pokud by byla tehdy uzákoněna), avšak v listopadu 1917 byla již vývojem zcela překonána.

* * *

⁶⁴ Do té doby, než se na základě dohody bolševiků s levými esery stal lidovým komisařem zemědělství levý eser Kolegajev, vykonával funkci prozatímního zástupce lidového komisaře zemědělství bolševik A. G. Šlichtěr. Jeho ustanovení do této funkce podepsal Lenin 13. 11. 1917 (CGAOR f. 130, op. 1, jed. chr. 30, 1. 37).

⁶⁵ SU 1917, č. 2, čl. 20.

Urpутný boj bylo třeba o provedení dekretu o půdě svádet s tzv. *Hlavním pozemkovým výborem i jinými starými organizacemi*, které přetrvaly po určitou dobu po Říjnové revoluci a do jejichž činnosti nebylo zejména ze strany lidového komisariátu zemědělství zprvu nijak radikálněji zasahováno. *Jednalo se hlavně o samotné ministerstvo zemědělství*, které zůstalo pod vlivem menševiků a pravých eserů a jehož jménem ještě několik týdnů po Říjnové revoluci velmi aktivně vystupoval pravý eser N. I. Rakitnikov.

Rakitnikov, Černov a jejich společníci se snažili všemi prostředky zabránit tomu, aby byl proveden dekret o půdě a rolníci dostali půdu od dělnické třídy. Tito už jednou zkrachování politikové nyní usilovali o to, aby bylo realizováno řešení agrární otázky v duchu *Maslovova návrhu*, který však byl pro rolníky naprosto nepřijatelný. Zároveň se snažili diskreditovat dekret o půdě, který byl naopak rolníky přijímán s nadšením. Např. Rakitnikov lživě tvrdil, že Lenin prý považuje dekret o půdě za pouhý program, za který prý bolševici mohou, ale nemusí hlasovat. Není prý možno proto považovat dekret o půdě za právoplatný.⁶⁶ Hlavní eserský ideolog Černov zase několikrát veřejně vystoupil se zkresleným výkladem historie agrárního programu ruské sociální demokracie, při čemž se snažil dokázat, že se sociální demokraté dívají na rolníky nepřátelsky a nechtějí prý jim dát veškerou půdu, nýbrž jen odřezky, tj. půdu, která byla rolníkům odebrána při reformě r. 1861. Dále tvrdil, že bolševici jsou prý za všech okolností proti vyrovnávacímu užívání půdy.⁶⁷

V. M. Černov se rovněž snažil zmást rolníky tvrzením, že „bolševici uskutečnili socializaci půdy pouze ve smyslu předání veškeré půdy státu“.⁶⁸ Poloviční pravda tohoto jeho výroku spočívala v tom, že dekretem o půdě byla doopravdy uskutečněna socializace půdy ve smyslu její nacionalizace. Avšak dekret o půdě se na nacionalizaci půdy neomezoval, nýbrž zahrnoval i další části programu socializace půdy, což se Černov záměrně snažil zamlčet. Dekret o půdě uskutečnil program socializace půdy prakticky v celém jeho rozsahu a neoklešťoval jej, jak lživě tvrdil Černov.

Tímto způsobem se eseri snažili zmást a zviklat rolníky, při čemž jejich počínání značně komplikovalo situaci zejména v těch místech, kde si ještě zachovali určité pozice.

* * *

⁶⁶ Delo naroda z 15. XI. 1917.

Pravý eser Rakitnikov byl nakonec zbaven své funkce („tovarišč ministra“) 29. XI. 1917 příkazem levého esera Kolegajeva — tehdy již lidového komisaře zemědělství (CGAOR f. 130, op. 1, jed. chr. 30, l. 22).

⁶⁷ Delo naroda z 19. XI. 1917.

⁶⁸ Srv. M. Gajsinckij: *Bor'ba bolševikov za krestjanstvo v 1917 g.*, vyd. Partizdat Moskva 1933, str. 257. Kromě toho lživě tvrdil, že se prý rolníkům bude půda sovětským státem pouze pronajímat.

Během listopadu 1917 bylo na základě Leninovy směrnice započato v kolegiu lidového komisariátu zemědělství také s přípravou podrobného Řádu o pozemkových výborech a Instrukce o úpravě pozemkových vztahů. Vydání takovýchto předpisů bylo nutné již proto, že 3. 11. 1917 vydaná Pravidla o činnosti volostních pozemkových výborů nebyla zcela v souladu s principy dekretu o půdě a sama o sobě vyvolávala řadu nejasností, jichž se statkáři snažili využít k zašantročování půdy, která jim měla být pozemkovými výbory konfiskována.⁶⁹ Organizaci a činnost pozemkových výborů bylo dále třeba rozpracovat docela konkrétně a do větších podrobností než tomu bylo dosud.

Nový Řád o pozemkových výborech byl spolu s Instrukcí o úpravě pozemkových a zemědělských vztahů pozemkovými výbory přijat na zasedání RLK RSFSR 4. 12. 1917 a publikován 13. 12. 1917.⁷⁰

Do vedení a správy pozemkových výborů se podle těchto předpisů převáděla veškerá půda nepracujících hospodářů spolu s veškerým zemědělským živým i mrtvým inventářem, zemědělskými i obytnými stavbami, veškerými zásobami zemědělských výrobků a materiálů, vody místního významu a lesy. Kromě toho dostaly pozemkové výbory za úkol mj. evidovat vůbec veškerou půdu v zemi a rozdělovat pozemkový fond a zemědělský inventář do vyrovnávacího pracovního užívání.

Veškerá půda se při tom dělila na 2 základní kategorie: 1. půdu speciální kultury a průmyslového významu, jako např.: sady a školky, semenářské a chovatelské závody, hřebčiny, průmyslová hospodářství pěstující cukrovou řepu, tabák, chmel, vinnou révu apod., a také pokusná a vzorová pole a pozemky, pole zemědělských a jiných škol — tato půda nepodléhala rozdělení; 2. půdu, která neměla výše uvedený význam a která měla být rozdělena mezi obyvatelstvem do prozatímního vyrovnávacího pracovního užívání.

Povinností pozemkových výborů mělo být mj. právě určovat, do které z těchto dvou základních kategorií mají být jednotlivé pozemky zařazeny. Rovněž rozdělování pozemků druhé kategorie do tzv. prozatímního vyrovnávacího pracovního užívání pracujícím obyvatelstvu spadalo mezi úkoly pozemkových výborů. Toto užívání bylo prozatímní proto, že konečná úprava měla být provedena až pozemkovou reformou v souvislosti s vydáním definitivního zákona o půdě. S přijetím tohoto zákona — tzn. Zákona o socializaci půdy — na III. Všeruském sjezdu sovětů dělnických, rolnických a vojenských zástupců v lednu 1918, pak také definitivně skončila éra pozemkových výborů. Zákon o socializaci půdy s jejich další existencí již nepočítal.

⁶⁹ O tom svědčí např. dopis, který v polovině listopadu 1917 zaslal A. G. Šlichter Hlavnímu pozemkovému výboru. Informoval jej, že dědicové rybinského kupce Žuravleva činí opatření k prodeji lesní a jiné půdy a žádal jej, aby tomu bylo zabráněno, neboť Žuravlevův statek měl být ve shodě s dekretem o půdě předán pozemkovému výboru (CGAOR f. 130, op. 1, jed. chr. 30, l. 35).

⁷⁰ Sborník dokumentů po zemělnímu zákonodárství SSSR i RSFSR 1917—1954, Gosjurizdat Moskva 1954, str. 16—23.

Zároveň s nacionalizací půdy byla dekretem o půdě vyhlášena i pozemková reforma, která radikálně změnila rozdělení půdy v Rusku oproti stavu před revolucí. *Půda statkářů* (stejně jako půda úřední, klášterní a církevní) byla konfiskována a z největší části *rozdělena mezi rolníky do jejich individuálního užívání*.

Celkově přešlo do rukou rolnictva více než 150 milionů hektarů půdy. Při tom rolníci byli plně osvobozeni od zadluženosti Rolnické bance (téměř 1500 milionů rublů), statkářům, kulakům a lichvářům a kromě toho také od každoročního placení pachtovného za půdu a výdajů na nákup nové půdy, což činilo dohromady 700 milionů rublů ročně.⁷¹

Celkové množství půdy, která přešla do rukou rolnictva, bylo tedy podle uvedených údajů poměrně veliké; přesto však průměrný přírůstek na jednoho vesnického obyvatele nebyl nijak zvláštní. V důsledku pozemkové reformy stoupl v r. 1918 průměrný rozsah půdy na jednoho „jedlíka“ v Rusku z 1,87 desjatin na 2,26 desjatin.⁷²

Přitom ovšem je třeba vidět, že u jednotlivých sociálních skupin uvnitř rolnictva nebyl přírůstek půdy stejný. U chudých rolníků byl pochopitelně daleko větší než bylo oněch průměrných 0,39 desjatin na jedlíka, zatím co u kulaků nebyl zaznamenán žádný přírůstek, naopak — značná část jejich půdy jim byla ve prospěch vesnické chudiny odebrána (zejména ovšem až v druhé polovině r. 1918).

Jinými slovy — *podstatně se změnila i sociální struktura ruské vesnice* — v důsledku pozemkové reformy značně stoupl celkový počet středních rolníků, zatímco počet chudých rolníků a kulaků, obou krajních pólů uvnitř rolnické hierarchie, značně poklesl. *Střední rolník se stal centrální figurou sovětské vesnice*.

Takové byly hlavní praktické výsledky pozemkové reformy, vyhlášené dekretem o půdě: likvidace statkářského vlastnictví půdy, předání konfiskované půdy rolnictvu a určité vyrovnaní v rozsahu půdy mezi rolnickými hospodářstvími.

Avšak ještě větší význam, než předání statkářské půdy rolníkům, měla likvidace polonevolnického násilí statkářů nad rolníky, které se až do roku 1917 projevovalo např. v odpracovávání za pronajatou půdu a v jiných podobných formách, což způsobovalo hospodářskému vývoji Ruska nesmírnou škodu. To vše nyní zmizelo tím, že statkáři byli na základě dekretu o půdě likvidováni jako třída. „Podstata věci je v tom, aby rolnictvo nabylo pevné jistoty, že statkáři na vesnici již nejsou, že tedy rolníci mají řešit všechny otázky sami, že si sami mají uspořádat svůj život.“⁷³

* * *

⁷¹ Čísla z publikace Istorija SSSR, Izd. VPŠ i AON pri CK KPSS, M. 1961, str. 508. Z uvedených 700 mln. rublů činilo před revolucí pachtovné 400—450 mln. rublů za rok, zbytek pak tvořily výdaje na nákup nové půdy. (Enciklopedija gosudarstva i prava, M. 1925, Heslo „Nacionalizacija zemli v Rossii“, str. 1312.)

⁷² 5 let vlasti sovetov. Izd. VCIK, 1922 (citováno podle publikace Iz istorii rabočego klassa i krestjanstva SSSR, M. 1959, str. 183).

⁷³ V. I. Lenin: Spisy sv. 26, SNPL Praha 1956, str. 251.

*Rozdělení převážné části konfiskované statkářské půdy mezi rolnictvo bylo dikto-
váno zájmy svazku dělníků a rolníků, na jehož základě zvítězila Říjnová revoluce
v celé zemi. Tam, kde nebylo rozdělení provedeno, byly vážně narušeny zájmy
tohoto svazku, což se většinou negativně odrazilo na průběhu revoluce v přísluš-
né oblasti.*

*Správně se vytýká např. estonským bolševikům, že prosazovali okamžitý přechod
drobných rolnických hospodářství k socialistické velkovýrobě a v době, kdy byli
u moci,⁷⁴ nerozdělili statkářskou půdu bezzemkům a malým rolníkům, čímž se zba-
vili jejich podpory v době občanské války. Příčinou jejich postoje bylo strnulé
chápání marx-leninského učení o přednostech socialistické zemědělské velko-
výroby před malovýrobou a dogmatické lpění na agrárním programu SDDSR(b)
z dubna 1917, podle něž se statky neměly dělit, nýbrž změnit ve velká vzorová
hospodářství socialistického typu.*

Při tom nevzali estonští bolševici v úvahu skutečnost, že uvedená část dubno-
vého programu byla podstatně modifikována přibližně dva měsíce před Říjnovou
revolucí, když se V. I. Lenin rozhodl převzít do dekretu o půdě rolnický man-
dát, na jehož základě byla statkářská půda rolníkům rozdělována většinou do
jejich individuálního užívání.

Pokud si snad estonští bolševici této skutečnosti přece jen byli částečně vědo-
mi, domnívali se zřejmě, že uvedený Leninův postup (tj. uzákonění Rolnického
mandátu a rozdělení statkářské půdy) má své opodstatnění jedině v ruských pod-
mínkách a že nemá platit pro Estonsko, kde agrární poměry měly poněkud jiný
charakter než v centrálním Rusku. Estonsko se totiž v tomto ohledu více přibli-
žovalo západním kapitalistickým zemím, v nichž koncentrace zemědělské výroby
pokročila více než v Rusku. Deník Tööline psal 8. 2. 1918 v této souvislosti tak-
to: „Výkonný výbor Estonska vzal za základ řešení pozemkové otázky dekret
o půdě přijatý Všeruským sjezdem sovětů dělnických a vojenských zástupců.
U nás však nebyl uskutečněn Rolnický mandát o provedení pozemkové reformy
z pozice levých eserů. Vzhledem k zvláštnostem zemědělství a kulturní úrovni
lidu měli jsme možnost uskutečnit socialistický princip v zemědělství v daleko
čistší formě, než v centrálním Rusku, kde program eserů nacházel mezi rolníky
velkou podporu.“⁷⁵

To byl tudíž hlavní důvod, pro nějž nedošlo v letech 1917—1918 v sovětském
Estonsku k rozdělení statkářské půdy do rukou rolníků. Místo toho prohlásili
estonští bolševici jako prvořadý úkol okamžité vytváření velkých socialistických
hospodářství na všech statcích.

⁷⁴ Bylo to 1. v době od října 1917 do německé okupace v únoru 1918; 2. od anulování
brest-litevské mírové smlouvy a tím i zrušení německé okupace v listopadu 1918 do čer-
vence 1919. V tomto druhém období existovala zde tzv. Estonská pracovní komuna,
která zanikla v průběhu občanské války.

⁷⁵ Citováno podle článku N. G. Karotamma: Rešenije Kompartijej Estonii agrarnogo
voprosa v 1917—1919 godach (časopis Voprosy istorii KPSS čís. 5/1959, str. 80).

Avšak tento postup byl mylný. Brzy se ukázalo, že specifická agrární otázka v Estonsku byla značně přeceněna. Přílišné zdůrazňování zvláštních podmínek vedlo nakonec k porušení zásady dobrovolnosti při vytváření socialistické zemědělské velkovýroby a k nesprávnému přeskočení významného stadia, v němž měl být pozemkovou reformou, kterou si rolníci toužebně přáli, upevněn svazek dělnické třídy s pracujícím rolnictvem.

V březnu 1932 konstatovala Komunistická strana Estonska ve svém manifestu K pracujícím Estonska, že nesprávný postup při řešení agrární otázky „byl v podmínkách kruté občanské války jednou z hlavních příčin, proč se Komunistické straně a Estonské pracovní komuně nepodařilo zapojit široké masy zemědělských dělníků, bezzemků a chudých rolníků do všeobecného boje proti buržoasii“.⁷⁶

Stejnou chybu udělali např. i krymští bolševici, kteří na Tavridském gubernském sjezdu sovětů v březnu 1918 vyhlásili sice nacionalizaci půdy, avšak nespojovali ji s pozemkovou reformou, s přechodem půdy k rolnictvu podle vyrovnávacích zásad, jak si to rolníci přáli. Nakonec bylo přece jen přijato usnesení o předání půdy pracujícímu rolnictvu, avšak nikoliv už z iniciativy bolševiků. Tím byla vážně poškozena autorita a prestiž krymských bolševiků.⁷⁷

Podobně postupovaly i některé další Komunistické strany, které dobře nepochopily podstatu leninského řešení agrární otázky v proletářské revoluci, smysl jeho nové, tvůrčí koncepce. *Byly to zejména ty strany, v nichž se projevoval určitý vliv strnulých, schematických názorů západoevropské, zejména německé sociální demokracie — např. Komunistická strana Lotyšska.*⁷⁸

Je známo, že němečtí sociální demokraté odmítali tenkrát zejména pod vlivem idejí Kautského podporovat boj rolníků za půdu, za konfiskaci a rozdělení půdy statkářů (junkrů), při čemž toto své stanovisko odůvodňovali hospodářskými přednostmi velkých junkerských statků před malými rolnickými hospodářstvími. V souvislosti s tím požadovali, aby proletariát po dobytí moci vyvlastnil drobné a střední rolníky a všechny jejich výrobní prostředky zespolečenštil.

Z tohoto hlediska bylo Kautskému, Luxemburgové a jiným německým sociálním demokratům leninské řešení agrární otázky v Říjnové revoluci proti mysli a ostře je kritizovali.

Např. Roza Luxemburgová tvrdila: „Heslo, vydané bolševiky: okamžité zabránění a rozdělení půdy rolníkům muselo působit přímo opačným směrem. Nejen že to není socialistické opatření, nýbrž zahrazuje cestu k takovému opatření, hromadí před budováním poměrů v zemědělství v socialistickém smyslu nepřekonatelné potíže.“

⁷⁶ Klassivoitlus (Třídní boj), ročník 1932, č. 141—142. Citováno rovněž z uvedeného článku N. G. Karotamma (Voprosy istorii KPSS čís. 5/1959, str. 82).

⁷⁷ M. Gajnsinskij: Bor'ba bolševikov za krestjanstvo v 1917 g., M. 1933, str. 177.

⁷⁸ Srv. Ja. P. Krastyň: K voprosu ob agrarnoj politike KP Latviji, Voprosy istorii KPSS č. 4/1959, str. 73—87.

A ve své programové řeči žádala okamžitou socializaci zemědělství. „Bylo by šílenstvím uskutečňovat socialismus bez zemědělství. Ze stanoviska socialistického hospodářství nelze vůbec přemyslet přetvořit bez bezprostředního sloučení se socialisticky přeorganizovaným zemědělstvím. Nejdůležitější myšlenkou socialistického hospodářského řádu je zrušení protikladu a odloučení mezi městem a venkovem. Toto odloučení, tento rozpor, tento protiklad je zjevem čistě kapitalistickým, jenž musí být ihned zrušen, stavíme-li se na socialistické stanovisko.“

A tomuto požadavku odpovídal bod 3. „nejbližších hospodářských požadavků“ programu, který sestavila Roza Luxemburgová a který zněl: „Vyvlastnění půdy všech zemědělských velkých a středních podniků; vytvoření socialistických zemědělských družstev pod jednotným centrálním vedením v celé říši; rolnické malopodniky zůstanou v držení svých majitelů až do jejich dobrovolného připojení k socialistickým družstvům.“⁷⁹

Jak však ukázaly dějiny, byly názory kritizující rozdělení půdy rolníkům a požadující okamžitý přechod k socialistické velkovýrobě hluboce mylné. Jejich kořeny spočívaly (stejně jako u ruských menševiků) v nevěře v revoluční možnosti rolnictva. Agrární otázka měla se v proletářské revoluci řešit bez přihlídnutí k vlastnímu hnutí uvnitř rolnictva, bez respektování jeho skutečných přání a požadavků. Při tom se zapomínalo na to, že takové řešení agrární otázky, které navrhovala např. Roza Luxemburgová, by rolníky nadlouho zahnilo do tábora nepřátel proletariátu a tím by vlastně zlikvidovalo jakoukoliv možnost definitivního vítězství proletářské revoluce.

O tom se přesvědčili např. *maďarští komunisté*, kteří se v r. 1919, v období maďarské sovětské republiky *dopustili v agrární otázce podobné „orthodoxní“ chyby*. Maďarská vládní rada totiž odmítla rozdělit statkářskou půdu mezi rolníky s odůvodněním, že rozparcelování půdy by bylo překážkou na cestě k socialistické velkovýrobě v zemědělství a nemůže vyřešit socialistickou zemědělskou otázku.⁸⁰

Místo rozdělení statkářské půdy měla se na všech bývalých statcích zakládat výrobní družstva, která však svou organizací spíše připomínala státní statky.⁸¹ Tímto způsobem nejen že nebyli rolníci mobilizováni na podporu revoluce, ale byli naopak od ní odrazováni, což byla nakonec jedna z hlavních příčin porážky maďarské revoluce v r. 1919.

Když o rok později u příležitosti II. kongresu Komunistické Internacionály v r. 1920 hodnotil *V. I. Lenin* zkušenosti z řešení agrární otázky v Rusku a jiných zemích, *poukázal na to, že i ve vyspělých kapitalistických zemích musí být proletářskou revolucí alespoň část statkářské půdy rozdělena mezi rolnictvo:*

⁷⁹ Fred Oelssner: Roza Luxemburgová, kritická biografie, SNPL, Praha 1953, str. 168.

⁸⁰ F. D. Pór: Maďarská sovětská republika 1919 a její ohlas na Slovensku, SNPL, Praha 1959, str. 48.

⁸¹ Srv. též článek Nagy: O chybách maďarské revoluce v agrární otázce ve světle Října (Agrarnyje problemy č. 10—11/1932).

„Pokud jde o způsob hospodaření na půdě, kterou zkonfiskoval vítězný proletariát velkým pozemkovým vlastníkům, byly v Rusku vzhledem k jeho hospodářské zaostalosti tyto pozemky většinou rozděleny a dány do užívání rolnictvu a jen jako poměrně vzácné výjimky byla zachována tzv. „sovětská hospodářství“, která proletářský stát provozuje na svůj účet, při čemž z bývalých námezdních dělníků činí pracovníky ve službách státu a členy sovětů, spravující stát. Pokud jde o vyspělé kapitalistické země, Komunistická internacionála uznává za správné zachovat v převážné většině zemědělské velkozávody a hospodařit na nich podle vzoru „sovětských hospodářství“ v Rusku.

Bylo by však velmi hrubou chybou přehnat tuto zásadu nebo ji uplatňovat šablonovitě a nikdy nedovolovat, aby část pozemků vyvlastněných vyvlastňovateli dostalo zdarma okolní malé a někdy i střední rolnictvo.“⁸²

Jestliže se tudíž i ve vyspělých kapitalistických zemích počítalo s částečnou parcelací statkářské půdy, tím spíše bylo nutné provést ji v Maďarsku, které rozhodně přece nebylo možné považovat za vyspělou kapitalistickou zemi: „I v zemích vysoce vyspělých, mimo jiné také v Německu, je dost latifundií, a je tam také půda, která není obdělávána způsobem velkokapitalistickým, nýbrž polo-feudálním; část této půdy je možno předat malorolníkům, aniž to poškodí hospodářství. Je možno ponechat velká hospodářství a při tom přece jen dát malorolníkům něco, co je pro ně opravdu podstatné. O tom se bohužel neuvažuje, ale v praxi je to nutno dělat; jinak se dopustíme chyby. To například dokazuje kniha Vargy (bývalého lidového komisaře národního hospodářství Maďarské republiky rad), který píše, že nastolením diktatury proletariátu se na maďarském venkově téměř nic nezměnilo, že nádeníci nic nezpozorovali a malorolnictvo nic nedostalo. V Maďarsku jsou velká latifundia, na rozsáhlých pozemcích se tam hospodaří polo-feudálním způsobem. Vždycky se najdou a musí se najít takové části velkostatků, z nichž je možno dát něco drobným rolníkům — ne snad do vlastnictví, ale do pachtu, aby i nejmenší rolník dostal něco z konfiskovaného statku. Jinak drobný rolník ani nepostřehne rozdíl mezi tím, co bylo dříve, a diktaturou sovětů. Proletářská státní moc se neudrží, nebude-li provádět takovou politiku.“⁸³

* * *

Vzhledem k vnitřní i mezinárodní situaci nemohl být dekret o půdě proveden na celém území Ruska najednou. Nejdříve byl uskutečněn *ve většině gubernií centrálního Ruska*. *Konfiskace statkářské půdy* byla zde *dokončena dokonce již v lednu 1918*.⁸⁴

Naproti tomu v okrajových územích (Střední Asie, Kavkaz apod.) se revoluce na vesnici rozvíjela pomaleji než v centrálních oblastech Ruska a probíhala ve svérázných formách.

⁸² V. I. Lenin: Spisy sv. 31, SNPL Praha 1955, str. 154—155.

⁸³ Tamtéž, str. 245—246.

⁸⁴ Istorija SSSR, Izd. ŠPV i AON, M. 1961, str. 535.

Je známo, že např. v *Zakavkazsku* mohlo dojít k definitivnímu uskutečnění hlavních ustanovení dekretu o půdě až po porážce menševických vlád v letech 1920—1921. Revoluční výbor Ázerbájdžánu vydal dekret o zrušení soukromého vlastnictví půdy a rozdělení půdy chánů, beků a statkářů 5. 5. 1920.⁸⁵

Ve Střední Asii došlo k vydání dekretů o nacionalizaci půdy a vody, ke konfiskaci statkářské půdy a pozemkovodní reformě dokonce až v průběhu let 1925—1928 (tj. po připojení Buchary a Chorezmu k SSSR a po dokončení národnostně územního rozhraničování Střední Asie).⁸⁶ Jedině v Turkestanské ASSR, která byla již před tím součástí RSFSR, došlo k provedení pozemko-vodní reformy poněkud dříve. Základní principy této reformy byly zde vyhlášeny Řádem o užívání půdy a pozemkovém zřízení Turkestanské republiky Ruské sovětské federace ze 17. 11. 1920.⁸⁷

I ve Střední Asii, na Kavkaze a v ostatních okrajových územích (s výjimkou Finska a Polska) platil ovšem dekret o půdě formálně již od října 1917, kdy byl vyhlášen na II. Všeruském sjezdu dělnických a vojenských zástupců.

„Dekret o půdě nelze hodnotit jako zákonodárný akt republikánského významu — zákon RSFSR. Dekret o půdě byl zákonodárným aktem svazového významu, protože platil na celém území bývalé Ruské říše (s výjimkou Finska a Polska).“⁸⁸ Na tom nic nemění ani skutečnost, že v řadě oblastí se praktické provedení dekretu o půdě více či méně protáhlo.

Tato okolnost měla v minulosti velký význam také proto, že území sovětského Ruska a později SSSR se v důsledku různých historických událostí několikrát měnilo. Při tom na území těch oblastí, které byly odtrženy a později Sovětskému svazu opět navraceny, byla platnost sovětských pozemkových zákonů vlastně pouze obnovena.⁸⁹

Na druhé straně jestliže byla později k Sovětskému svazu připojována nová území, která v r. 1917 netvořila součást bývalé Ruské říše, musela být na nich pozemková otázka řešena zcela nově. Někdy byly na těchto územích vydány zvláštní akty o nacionalizaci půdy, nerostného bohatství, vod a lesů (např. v severní Bukovině,⁹⁰ na jižním Sachalinu a Kurilských ostrovech⁹¹ a jinde), jindy nebylo vydáno nic (např. v případě připojení Zakarpatské Ukrajiny anebo nynější Kaliningradské oblasti — dříve Královec).

Podle A. M. Turubiněra byly zvláštní akty vydávány tehdy, jestliže bylo v tom kterém konkrétním případě třeba zároveň upravit způsob konfiskace statkářské

⁸⁵ SU Az. SSR 1920, č. 1, čl. 3. Podobně Revoluční výbor Arménie vydal dekret o nacionalizaci půdy 28. 12. 1920 a Revoluční výbor Gruzie 6. 4. 1921.

⁸⁶ Srv. V. J. Nepomnin: *Istoričeskij opyt stroitelstva socializma v Uzbekistane*, Taškent 1960, str. 211—212.

⁸⁷ Tamtéž, str. 105.

⁸⁸ V. K. Grigor'jev: *Voprosy teorii zemelnogo prava*, Gosjurizdat Moskva 1963, str. 51—52.

⁸⁹ Srv. např. výnos Presidia Nejvyššího sovětu SSSR z 15. 8. 1940 o obnovení platnosti sovětských zákonů o znárodnění půdy na území Besarabie (Vedomosti Verchnogo soveta SSSR 1940, čís. 29).

⁹⁰ Výnos Presidia Nejvyššího sovětu SSSR z 15. VIII. 1940 O znárodnění půdy na území severní části Bukoviny (Vedomosti Verchnogo sověta 1940, čís. 19).

⁹¹ Výnos Presidia Nejvyššího sovětu SSSR O znárodnění půdy v jižní části ostrova Sachalinu a Kurilských ostrovů (Vedomosti Verchnogo sověta 1946, čís. 5).

půdy na příslušném území: „Přijetí aktů o nacionalizaci půdy... bylo podmíněno příslušnými politickými důvody a v řadě případů bylo spojeno s konfiskací půdy u bývalých nepracujících majitelů půdy (statkářů aj.). Tak tomu např. bylo na západní Ukrajině, v západním Bělorusku, v baltických republikách, na území severní části Bukoviny. Jestliže takovéto politické příčiny neexistovaly a nebylo třeba provádět konfiskaci půdy (např. při novém osídlování území, jak tomu bylo v Kaliningradské oblasti), pak nebylo nutné vydávat speciální akty o nacionalizaci půdy.“⁹²

Toto vysvětlení se zdá celkem přijatelné, i když ne zcela úplné. Bylo by pravděpodobně zapotřebí zkoumat tuto otázku v každém jednotlivém případě, neboť rozdíly mezi jednotlivými oblastmi byly zřejmě poměrně značné. Avšak nespornou zůstává skutečnost, že s připojením nového území k SSSR veškerá půda nacházející se na tomto území, přešla do vlastnictví sovětského státu ať už byl anebo nebyl vydán zvláštní akt o její nacionalizaci. V teorii sovětského pozemkového práva převládá v této souvislosti názor, že zároveň s rozšířením suverenity sovětského státu k příslušnému území vzniká i právo státního vlastnictví na půdu a ostatní přírodní bohatství, neboť jejich *nacionalizace, vyhlášená dekretem o půdě, měla všeobecný a nikoliv jednorázový charakter.*

„Nacionalizaci půdy a jejího přírodního bohatství v naší zemi nelze považovat za nějaké jednorázové opatření, provedené dekretem o půdě v říjnu 1917. Nacionalizace se zakotvuje jako hlavní princip sovětského pozemkového práva a zákonodárství, který má univerzální (všeobecný) charakter, v důsledku čehož je právo soukromého vlastnictví na půdu, nerostné bohatství, vody a lesy zrušeno navždy a na kterémkoliv pozemku nacházejícím se na území Svazu SSR, bez ohledu na to, kdy a z jakých důvodů to nebo jiné území přešlo do složení SSSR, a byl-li vydán zákonodárný akt sovětského státu o nacionalizaci příslušné části území či ne.“⁹³

⁹² A. M. Turubiner: Pravo gosudarstvennoj sobstvennosti na zemlju v Sovetskom sojuze, M. 1958, str. 34.

⁹³ V. K. Grigor'jev: Voprosy teorii zemeľnogo prava, Gosjurizdat, M. 1963, str. 33.

§ 4. ZÁKON O SOCIALIZACI PŮDY

Zákon o socializaci půdy měl být oním vše řešícím a definitivním zákonem o půdě, v němž většina ruských rolníků vkládala všechny své naděje a tužby. Rolníci věřili, že tento zákon bude s to zajistit jim jednou provždy takový způsob užívání půdy, který by odpovídal jejich představám. V něm byla totiž uskutečněna ta podle jejich tehdejšího mínění — „nejspravedlivější“ idea, kterou se mělo řídit užívání půdy — idea rovnosti, rovného užívání půdy. *Princip vyrovnávacího užívání půdy byl jakousi páteří zákona o socializaci půdy, jakousi jeho „duší“, jak se o tom vyjádřil sám V. I. Lenin.*

Hned v článku 1 Zákona o socializaci půdy bylo stanoveno, že *se ruší jakékoliv vlastnictví půdy, nerostného bohatství, vod, lesů a tzv. živých sil přírody*. Zde se tedy šlo zjevně dál, než v Rolnickém mandátu, v němž se hovořilo jen o zrušení soukromého vlastnictví půdy a nikoliv o zrušení jakéhokoliv vlastnictví půdy.

Uvedený rozdíl mezi formulacemi Rolnického mandátu a článku 1 Zákona o socializaci půdy se v literatuře většinou opomíjí a jen velmi malý počet autorů se jej snaží rozebrat a vysvětlit. Upozornil na něj např. I. I. Jevtichijev, podle něž se rolnický mandát snaží dát formulaci právního postavení půdy jako majetku všeho lidu, zatímco zákon o socializaci půdy podtrhuje moment zrušení jakéhokoliv vlastnictví půdy.⁹⁴

Podobným způsobem jako I. I. Jevtichijev zmínil se o této otázce i J. Vysokaj, který nadto ještě konstatoval, že pokud jde o rozdílnou formulaci vlastnictví k půdě, znamená zákon o socializaci půdy krok zpět oproti Rolnickému mandátu o půdě. Bylo to proto, že zákon o socializaci půdy „měl zrušit jakékoliv vlastnictví. Vycházel ze zásady ničího vlastnictví půdy. Tato eserovská formulace je výrazem požadavků rolníků, jejich představ o tom, že provedení zásady vyrovnávacího užívání půdy, rovného práva na půdu, na stejný její podíl, pracovního užívání půdy, obdržení půdy zdarma, bez zaplacení za užívání, je možné jen za stavu ničího vlastnictví půdy, tj. ani ne státního vlastnictví půdy. Anarchistická teorie ničího vlastnictví byla reakční.“⁹⁵

J. Vysokaj má nesporně pravdu v tom, že čl. 1 Zákona o socializaci půdy vycházel z eserovské teorie ničího vlastnictví půdy a že tato teorie byla anarchická a reakční. Na druhé straně zdá se nám však pochybné stavět proti sobě formulace Rolnického mandátu a článku 1 Zákona o socializaci půdy o vlastnictví půdy a činit z nich takové závěry, že jedna z uvedených formulací je zásadně jiná a případně lepší než druhá či podobně.

Nesmíme totiž zapomínat na to, že obě dvě tyto formulace mají stejný původ, stejné kořeny. Nejen formulace „o zrušení jakéhokoliv vlastnictví půdy“ (čl. 1 Zákona o socializaci půdy), ale i formulace „o půdě jako o majetku všeho lidu“ (Rolnický mandát o půdě) — obě původně vycházely z teorie vlastnictví půdy, propracované esery na jejich I. sjezdu v letech 1905—1906. Jeden z hlavních představitelů strany eserů, V. M. Černov, k otázce půdy na tomto sjezdu řekl: „My neděláme z půdy ani vlastnictví obcí, ani vlastnictví oblasti, ani ji nepřevádíme do kategorie nynějšího státního vlastnictví. My ji děláme

⁹⁴ I. I. Jevtichijev: *Zemelnoje pravo RSFSR*, 1923, str. 78—83.

⁹⁵ J. Vysokaj: *Úloha sovětského státu a práva při kolektivizaci zemědělství (1917 až 1936)*, NČSAV Praha 1956, str. 50.

ničí. A právě tím, že je ničí, stává se majetkem všeho lidu.⁹⁶ Tím se také skutečný původ a souvislost obou uvedených formulací jasně vysvětluje.

Přitom ovšem nejen „zrušení soukromého vlastnictví půdy a její převedení do majetku všeho lidu“ ale i „zrušení jakéhokoliv vlastnictví půdy“ mohlo v podmínkách Říjnové revoluce znamenat pouze nacionalizaci půdy (ať už bezprostřední motivy a původ obou těchto formulací byly jakékoliv). Jak Rolnický mandát o půdě, tak i zákon o socializaci půdy tudíž zakotvily prakticky princip nacionalizace — ve smyslu zavedení státního vlastnictví půdy (to se týká pochopitelně i nerostného bohatství, vod a lesů). I když se v nich termínů „nacionalizace“ resp. „státní vlastnictví půdy“ ještě přímo nepoužívalo, nemůže být nejmenších pochyb o tom, že už v nich byla nacionalizace půdy, nerostného bohatství, vod a lesů uzákoněna.⁹⁷

To by bylo možno dokázat nakonec i přímým uvedením celé řady dalších článků Zákona o socializaci půdy, jimiž byla hlavní vlastnická oprávnění přiznána orgánům sovětského státu. Tak např. podle čl. 9 tohoto zákona rozdělovaly půdu zemědělského určení mezi pracující nikoliv už pozemkové výbory, nýbrž pozemkové odbory sovětů, které měly i řadu dalších dispozičních práv k půdě. Rovněž právo disponovat nerostným bohatstvím, lesy, vodami a živými silami přírody patřilo podle čl. 5 sovětským, tj. státním orgánům. Podle čl. 17 patřila sovětským orgánům dokonce i diferenční renta, plynoucí z přirozené úrodnosti lepších pozemků, resp. z jejich výhodnějšího položení vzhledem k odbytištím. Tím vším bylo státní vlastnictví půdy charakterizováno v zákoně o socializaci půdy velmi jasně a nepochybně také daleko podrobněji, než tomu bylo v dekretu o půdě.

Podle čl. 2 Zákona o socializaci půdy měla půda přejít do užívání všeho pracujícího lidu. To znamenalo, že právo užívat půdu měli tudíž nejen rolníci, nýbrž všichni pracující občané, kteří chtěli získat půdu do užívání. V praxi byla půda předávána nikoliv do užívání všeho pracujícího lidu, nýbrž převážně jen rolníkům, a to buďto jednotlivcům nebo jejich skupinám. Přednostně byla při tom přidělována půda do užívání těm, kdo si přáli pracovat na ní za účelem dosažení užitku v zájmu celé společnosti (čl. 21). K dosažení osobních výhod se půda dávala do užívání v tomto pořadí: v prvním pořadí místnímu zemědělskému obyvatelstvu, které nemělo půdu nebo jí mělo málo, a místním zemědělským dělníkům (batařům) — a to v rovné míře; v druhém pořadí zemědělskému obyvatel-

⁹⁶ Srv. Protokoly prvního sjezdu partii socialistů-revolucionerů, S. Peterburg, vyd. Krasnoje Znamja, 1906, str. 167 (Černov na tomto sjezdu vystupoval pod jménem Tučkin, což byl jeden z jeho četných pseudonymů).

⁹⁷ Podle A. G. Gojchbarga zmizel po vydání zákona o socializaci půdy samotný institut vlastnictví půdy a půda nebyla nadále ani vlastnictvím společnosti ani vlastnictvím státu. V prvních letech sovětské vlády tato koncepce v teorii sovětského pozemkového práva naprosto převládala. Vycházeli z ní např. S. V. Kavelin, P. N. Mesjacev, I. A. Kirillov, D. S. Rozenbljum aj. Ostré kritice byla podrobena zejména v pracích A. P. Pavlova z let 1927—1930 (srv. V. K. Grigor'jev: Voprosy teorii zemeľnogo prava, M. 1963, str. 39—40).

stvu, které se přistěhovalo do příslušného místa po uveřejnění zákona o socializaci půdy; v třetím pořadí nezemědělskému obyvatelstvu prostřednictvím jeho registrace v pozemkovém odboru místního sovětu. Při stanovení pořadí předání půdy do užívání se při tom dávala přednost pracovním zemědělským sdružením před individuálními hospodářstvími (čl. 22).

Na rozdíl od Rolnického mandátu byl v zákoně o socializaci půdy daleko podrobněji rozpracován princip vyrovnávacího užívání půdy. Hlavní ustanovení o vyrovnávacím užívání půdy byla obsažena zejména v Instrukci pro stanovení spotřebně pracovní normy užívání půdy zemědělského určení, která byla přiložena přímo k čl. 25 zákona. Podle této Instrukce mělo být území Ruska rozděleno na výrobní zemědělské zóny, a to podle toho, jaké existovaly v jednotlivých oblastech Ruska soustavy zemědělského hospodaření (tříhonná, vícehonná apod.). Počítalo se s tím, že v souladu se specifickými hospodářskými podmínkami těchto zón bude pro každou z nich vypracována zvláštní pozemková norma, na kterou se užívání půdy v dané zóně vyrovná. V rámci těchto zón mělo být tímto způsobem dosaženo úplné rovnosti v zabezpečení půdou mezi jednotlivými jejími uživateli.

V Instrukci bylo přesně stanoveno, jak má být takováto střední, vyrovnávací norma určena. V podstatě tomu bylo tak, že za základ výpočtů měl být vzat průměrný rozsah půdy užívané rolníky do r. 1917 — a to v takovém jejím rozložení na ornou půdu, luka resp. ostatní druhy zemědělské půdy, které bylo v dané zóně považováno za normální. Půda, kterou v r. 1917 fakticky užívali statkáři (resp. stát, úřed, kabinet, kláštery, církve apod.) se při výpočtu vyrovnávací normy nebrala v úvahu, nýbrž tvořila tzv. rezervní pozemkový fond (zapasnyj zemeľnyj fond), z něž měla být přidělována půda všem, kdo neměli půdu nebo ji měli méně, než činila uvedená vyrovnávací norma. Pokud by v rezervním pozemkovém fondu jedné zóny nebylo k tomu účelu dostatek půdy, měli být ti, na které se nedostalo, přesídleni do jiné zóny.⁹⁸

Leví eseri a určitá část rolníků se tehdy domnívali, že toto vyrovnávací rozdělování půdy nebude jen nějakým jednorázovým opatřením, nýbrž že bude prováděno i v budoucnu a stane se tak jakýmsi stálým principem, na němž bude jednou provždy založeno užívání zemědělské půdy v Rusku. Při tom Rusko si představovali vlastně jako jakousi jednu velikou občinu, v níž má být dosaženo pozemkového vyrovnání mezi všemi uživateli půdy. Norma, na které tohoto vyrovnání mělo být dosaženo, se v zákoně o socializaci půdy nazývala spotřebně pracovní normou. Pracovní normou proto, že stanovený rozsah půdy měly zvládnout pracovní síly každého jednotlivého hospodářství a spotřební normou z toho důvodu, že výměra půdy měla postačovat k tomu, aby z ní mohly být rolníkově rodině zajištěny potřebné spotřební statky.

Sami autoři zákona o socializaci půdy si však při tom museli být vědomi toho, že pouhé provedení prvního vyrovnání na spotřebně pracovní normu by si vyžá-

⁹⁸ Již 28. 10. 1918 konstatovalo však kolegium lidového komisariátu zemědělství, že Instrukce pro stanovení spotřebně pracovní normy užívání půdy je neuspokojující. Zároveň bylo rozhodnuto požádat Ústřední statistickou správu (ČSU) o vypracování instrukce nové. (Žurnaly zasedanija kolegii NKZ, CGAOR f. 478, op. 1, jed. chr. 20.)

dalo velmi dlouhé doby (pokud by vůbec se podařilo jej realizovat). Vždyť samotní eserští ekonomové vypočetli, že za účelem takového vyrovnání užívání půdy v Rusku by bylo třeba přesídlit 4 miliony rolnických usedlostí (tj. minimálně 20 milionů lidí) do nových oblastí, kde jim mohla být zajištěna spotřebně pracovní norma půdy.⁹⁹

Tak rozsáhlá opatření nemohla být pochopitelně provedena ze dne na den. Zákon o socializaci půdy zachycoval tudíž jakýsi „ideální“ stav, kterého mělo být dosaženo vlastně až v daleké budoucnosti. Na druhé straně to však také znamenalo, že bude třeba přijmout určitá přechodná opatření na dobu, než se podaří zákon o socializaci půdy provést.

Přesto, že duší zákona o socializaci půdy byla koncepce vyrovnávacího užívání půdy, nelze opomenout skutečnost, že v jednotlivých jeho ustanoveních se projevovaly také již *náznaky pozdějšího přechodu ke kolektivním formám zemědělského hospodaření*. Hlavní pozornost byla sice věnována vyrovnávacímu užívání půdy malovýrobními rolnickými hospodářstvími, která v té době stále ještě naprosto převládala, avšak zároveň s tím se na několika místech deklarovalo, že vyšším, pokrokovějším typem zemědělského hospodaření jsou kolektivní formy zemědělské velkovýroby.

Tato okolnost souvisela s tím, že do přípravy zákona o socializaci půdy podstatným způsobem zasáhli i představitelé bolševické strany v čele s V. I. Leninem. V důsledku toho byl do tohoto zákona zařazen např. čl. 35, v němž se uvádělo: „Za účelem co nejrychlejšího dosažení socialismu poskytuje Ruská federativní sovětská republika všemožnou podporu (kulturní a materiální pomoc) společnému obdělávání půdy a dává přednost pracovnímu komunistickému, artělnímu a družstevnímu hospodářství před individuálním.“ V zákoně o socializaci půdy bylo ještě několik dalších podobných formulací (např. čl. 20 b), pozn. k čl. 22 aj.), v nichž bylo jasně vyjádřeno stanovisko komunistické strany a sovětské vlády k budoucímu vývoji v zemědělství a nepřímě tak *naznačeno, že vyrovnávací užívání půdy považují komunisté za něco dočasného, něco, co bude budoucím vývojem nepochybně překonáno*.

Proto také V. I. Lenin oprávněně kritizoval Kautského, který německým čtenářům zamlčel, že v zákoně o socializaci půdy „dala sovětská moc přímo přednost komunám a družstvům tím, že je postavila na první místo“.¹⁰⁰ Kautský, který ve své knize opomenul se zmínit o článku 35 a dalších podobných ustanoveních zákona o socializaci půdy, snažil se tím záměrně vyvolat dojem, že tento zákon nemá pro socialistickou přestavbu zemědělství žádný význam. Viděl v něm pouze

⁹⁹ Jedná se o výpočty prof. Oganovského (citováno podle Rozenbljum: *Zemeľnoje pravo RSFSR*, vyd. 1925, str. 50). Podle jiných výpočtů muselo by býti pouze v 37 guberniích evropského Ruska přestěhováno více než 1 milion rolnických hospodářství z jedné gubernie do druhé a nejméně 50 % všech rolnických hospodářství z jednoho újezdu do druhého (40 let Oktjabskoj socialističeskoj revoljucii I., M. 1957, str. 213).

¹⁰⁰ V. I. Lenin, *Spisy* sv. 28, SNPL Praha 1954, str. 315.

uzákonění maloburžoasní rovnosti při užívání půdy a omezil se na dokazování toho, že toto vyrovnávací užívání půdy je z hlediska socialismu reakční. Proto bylo jeho hodnocení zákona o socializaci půdy zcela jednostranné a chybné.

Nebyl by však správný ani takový pohled na zákon o socializaci půdy, který by v něm viděl pouze ty články, které dávaly přednost kolektivním hospodářstvím a zapomínal na to, že kromě toho byl v zákoně o socializaci půdy podrobně rozpracován i princip vyrovnávacího užívání půdy a že v důsledku toho *se v zákoně o socializaci půdy střetávaly vlastně dvě vzájemně protichůdné koncepce*.¹⁰¹

Svérázné hledisko zaujímá při hodnocení zákona o socializaci půdy E. A. Luckij. Podle něj bylo uzákonění vyrovnávacího užívání půdy v zákoně o socializaci půdy zcela v souladu s požadavky socialistické přestavby zemědělství. V důsledku toho E. A. Luckij v zákoně o socializaci půdy žádné protichůdné koncepce nevidí. Vyrovnávací užívání půdy nebylo podle něj v rozporu se socialistickou přestavbou zemědělství proto, že umožňovalo odebírat kulakům půdu, kterou měli nad vyrovnávací normy a vytvářelo tak pro socialistickou přestavbu zemědělství objektivní podmínky.¹⁰²

Po uveřejnění stanoviska E. A. Luckého se o podstatě a významu vyrovnávacího užívání půdy rozvinula rozsáhlá diskuse, která trvá do dneška. Tak např. K. V. Gusev a G. V. Šarapov konstatují, že bolševici provedli vyrovnávací užívání půdy „pouze z tak-tických důvodů a nikoliv proto, že by změnili svůj názor o podstatě vyrovnávacího užívání půdy a začali je považovat za bolševický program, jak se to snaží tvrdit s. Luckij ve svém článku „O podstatě vyrovnávacího užívání půdy v Rusku“, uveřejněném v časopise Voprosy istorii č. 9/1956“.¹⁰³

Podle K. V. Guseva a G. V. Šarapova vyvolávají články E. A. Luckého dojem, že bolševici „plně souhlasili s ideou vyrovnávacího užívání půdy, obsaženou v zákoně o socializaci půdy... Luckij... se pokouší vydávat eserský program vyrovnávacího užívání půdy za bolševický a tím zkresluje základní teze marxismu-leninismu o agrární otázce“.¹⁰⁴ Z podobných pozic jako K. V. Gusev a G. V. Šarapov kritizuje stanovisko E. A. Luckého i řada dalších autorů.¹⁰⁵

E. A. Luckij, který se navzdory ostré kritice své koncepce nevzdal, propracovává a prohlubuje ji v celé řadě svých dalších prací. Při tom se ukazuje, že jeho kritikové nemají vždy zcela pravdu a některé teze E. A. Luckému zřejmě připisují neprávem. Především je třeba konstatovat, že E. A. Luckij nikdy netvrdil, že bolševici převzali požadavek vyrovnávacího užívání půdy do svého agrárního programu. Tvrdit něco takového by bylo zřejmě značným zjednodušením jeho stanoviska.

Ve svých pracích rozlišuje totiž E. A. Luckij dva aspekty vyrovnávacího užívání půdy. Jde za prvé o ideu, že vyrovnávací užívání půdy může samo o sobě skoncovat s bídou rolníků, s kterou bolševici pochopitelně nikdy nesouhlasili. „Nesouhlasili s těmi malobur-

¹⁰¹ Istorija gosudarstva i prava SSSR II., M. 1962, str. 76—77. Zde např. není o vyrovnávacím užívání půdy ani zmínka.

¹⁰² E. A. Luckij: O suščnosti uravnitelnogo zemlepolzovanija v sovetskoj Rossii, čas. Voprosy istorii č. 9/1956.

¹⁰³ K. V. Gusev, G. V. Šarapov: K voprosu ob otnošeniji bolševikov k programme socializacii zemli (Sborník Iz istorii rabočego klassa i krestjanstva SSSR, M. 1959, str. 147).

¹⁰⁴ Tamtéž, str. 169.

¹⁰⁵ I. A. Gladkov: Pis'mo v redakciu (Voprosy ekonomiki č. 11/1953); A. N. Lopatkin: Agrarnaja programma bolševikov v Velikoj Oktjabrskoj socialističeskoj revolucii (Voprosy istorii č. 4/1957); V. M. Selunskaja: Rukovodjaščaja rol' rabočego klassa v socialističeskoj revolucii v derevne (Voprosy istorii č. 3/1958) a jiní.

žoasnými ideami, do nichž bylo vyrovnávací užívání půdy haleno, s naivními představami rolníků o spasitelnosti vyrovnávacího užívání půdy, které jakoby samo o sobě mohlo zbavit rolníky bídy, likvidovat třídní rozvrstvení mezi rolníky atd.¹⁰⁶ Nejen V. I. Lenin, ale i ostatní bolševici vždy vystupovali proti spojování takovýchto naivních představ s vyrovnávacím užíváním půdy a poukazovali na to, že rovnost v užívání půdy, ať by při ní pozemkové přiděly byly sebevětší, sama o sobě nic nevyřeší.¹⁰⁷

Něco jiného než tato utopická idea byl ovšem konkrétní ekonomický obsah vyrovnávacího užívání půdy. „Za reakční utopickou ideou o tom, že socializace půdy a vyrovnávací užívání půdy samo o sobě osvobodí rolnictvo od vykořisťování a zabezpečí přechod k socialismu, byl v programu eserů skryt objektivní revolučně demokratický obsah.“¹⁰⁸

Z hlediska tohoto ekonomického obsahu znamenalo vyrovnávací užívání půdy za kapitalismu zničení statkářského monopolu na půdu a umožnění volnějšího rozvoje kapitalismu v zemědělství. Naproti tomu za socialismu, za existence diktatury proletariátu, znamenalo vyrovnávací užívání půdy z ekonomického hlediska nejen úder proti statkářům, ale i proti vesnické buržoasii — kulakům: „...kulakům byla odebrána část výrobních prostředků a ta půda, kterou měli nad místní vyrovnávací normu.“¹⁰⁹ Vyrovnávací užívání půdy bylo tak podle E. A. Luckého jedním z prostředků, jímž byla sovětskou vládou prováděna politika omezování kulaků (vedle jiných forem omezování jako byly např. zvýšené daně atd.).

Bolševici přistoupili tudíž na vyrovnávací užívání půdy nikoliv z taktických důvodů, ale proto, že vyrovnávací užívání půdy bylo a je z ekonomického hlediska tou nejlepší formou rolnického užívání půdy v podmínkách diktatury proletariátu.¹¹⁰ Kdyby to z jejich strany byla jen otázka taktiky, nedalo by se prý pak dosti dobře vysvětlit, proč zůstalo vyrovnávací užívání půdy v Rusku zachováno tak dlouho — až do roku 1929. E. A. Luckij pochybuje o tom, že by bolševici „z taktických důvodů přistoupili na opatření, které by neodpovídalo objektivním zákonitostem ekonomického vývoje“¹¹¹ a podporovali by je až do roku 1929. Tato skutečnost se dá podle něj vysvětlit jediné tím, že vyrovnávací užívání půdy vytvářelo objektivní podmínky pro socialistickou přestavbu zemědělství.

Důvody, které na podporu své koncepce E. A. Luckij uvádí, jsou jistě velmi zajímavé a originální. Zdá se však, že E. A. Luckij jde ve svých vývodech přece jen příliš daleko a význam vyrovnávacího užívání půdy v Rusku tím poněkud přeceňuje. Musíme totiž vidět, že vyrovnávací užívání půdy neznamenal jen odebrání půdy kulakům, kterou tito měli nad vyrovnávací normy, ale právě z ekonomického hlediska mělo celou řadu škodlivých následků.

Především šlo o to, že neexistovala potřebná stabilita v užívání půdy, což se negativně

¹⁰⁶ E. A. Luckij: O suščnosti uravnitelnogo zemlepolzovanija v sovětskoj Rosii, *Voprosy istorii* č. 9/1956, s. 64.

¹⁰⁷ „Jestliže bychom všem rolníkům sovětské republiky přidělili půdu v rozsahu např. 20—40 desjatín, neznamenal by to ještě, že by chudí rolníci v Rusku zmizeli. Chudí rolníci by stejně zůstali, protože samotná půda jakožto objekt sama o sobě ještě nic neznamenal, jestliže ji není možno patřičným způsobem obdělávat.“ (G. Grigor'jev: *Socializacija zemli i soc. zemleustrojstvo*, Petrograd 1919, s. 17.)

¹⁰⁸ E. A. Luckij; *Sov. istor. enciklopedija*, T. 1, M. 1961, str. 179.

¹⁰⁹ E. A. Luckij: *Agrarnaja programma bolševisma* (*Sovetskaja istor. enciklopedija*, T. 1, M. 1961, str. 169).

¹¹⁰ V osobních rozhovorech, které jsem měl s E. A. Luckým v září 1963 v Moskvě, poukazoval E. A. Luckij v této souvislosti na to, že i v lidově demokratických zemích byla po revoluci stanovena horní hranice půdy, kterou může mít jedno hospodářství (např. v ČSR 50 ha), při čemž půda nad tuto hranici se odebírala. Podle mého názoru není však správné srovnávat toto opatření s vyrovnávacím užíváním půdy v Rusku.

¹¹¹ E. A. Luckij: O suščnosti uravnitelnogo zemlepolzovanija v sovětskoj Rossii, *Voprosy istorii* č. 9/1956, s. 60.

odráželo na organizovanosti zemědělské výroby. Již v letech 1919—1920 se muselo proto radikálně zakročovat proti příliš častým změnám půdy mezi jednotlivými hospodářstvími a vesnicemi, k nimž docházelo právě uplatňováním vyrovnávacího principu.

Vyrovnávací užívání půdy mělo za následek i snížení osevních ploch. Došlo k němu proto, že spolu s pozemkovým vyrovnáním nebylo zároveň provedeno i vyrovnání ostatních výrobních prostředků a osiva. Při tom někteří chudí rolníci neměli dost zemědělského nářadí, resp. osiva k obdělání veškeré půdy, která jim nyní byla přidělena a v důsledku toho zůstala část jejich půdy neobdělána. Tímto způsobem zapříčinilo vyrovnávací užívání půdy celkové snížení osevních ploch v zemi.¹¹²

Je tudíž pravda, že vyrovnávací užívání půdy mělo svůj „demokraticko-pokrokový a demokraticko-revoluční význam“.¹¹³ Avšak z ekonomického hlediska mělo mnohé negativní následky, které E. A. Luckij přehlíží a v důsledku toho jeho význam hodně přeceňuje. Jak ukázal už V. I. Lenin, znamenalo uzákonění vyrovnávacího užívání půdy jen určitý kompromis, dohodu s rolnictvem, které si nepředstavovalo pozemkový převrat tehdy jinak, než podle zásad vyrovnávacího užívání půdy. V zákoně o socializaci půdy byl pak tento kompromis právně zakotven.

¹¹² G. Grigor'jev: Socializacija zemli i socialističeskoje zemleustrojstvo, Petrograd 1919, str. 13.

¹¹³ V. I. Lenin: Spisy sv. 28, SNPL P. 1954, str. 314.

§ 5. ROZDĚLENÍ PŮDY V ROCE 1918

Jak bylo vysvětleno výše, měl zákon o socializaci půdy jako celek více méně deklarativní ráz. To se týkalo nejen těch článků, v nichž se hovořilo o kolektivních formách užívání půdy. Podobně tomu bylo i s těmi částmi zákona, v nichž byl vyhlášen rozsáhlý program pozemkového vyrovnání v Rusku. I v těchto ustanoveních byly totiž obsaženy pouze jakési principy pozemkového uspořádání, kterého mělo být dosaženo teprve v budoucnu, a proto i v těchto částech byl zákon vlastně jen deklarativního rázu.

Vzhledem k tomuto charakteru zákona o socializaci půdy vystoupil proto značně do popředí význam *Prozatímní instrukce přechodných opatření k provedení zákona o socializaci půdy*, která byla schválena na zasedání Hlavního pozemkového sovětu při lidovém komisariátu zemědělství dne 5. 4. 1918 a poprvé publikována 11. 4. 1918 v časopise Golos trudovogo krestjanstva.¹¹⁴ V této instrukci byl zakotven konkrétní způsob, jímž měla být pro nejbližší dobu (tzn. do provedení zákona o socializaci půdy) otázka půdy přechodně řešena. Jelikož však ustanovení zákona o socializaci půdy týkající se úplného vyrovnání užívání půdy v Rusku nebyla v praxi nikdy realizována, měla uvedená Prozatímní instrukce ve skutečnosti větší praktický význam než samotný zákon.¹¹⁵

Na rozdíl od zákona o socializaci půdy, který počítal s vyrovnáním užívání půdy v celostátním měřítku, orientovala Prozatímní instrukce v čl. 5 místní orgány pouze na *vyrovnávání uvnitř* poměrně malých administrativně územních jednotek — *újezdů*.¹¹⁶ V této skutečnosti bylo možno vidět vlastně již jakýsi pomalý faktický ústup od původních široce zamýšlených plánů celostátního vyrovnání. Při prvním pokusu přejít k uskutečňování těchto plánů se totiž jasně ukázala jejich utopičnost, nereálnost a přešlo se proto zatím k vyrovnávání alespoň uvnitř újezdů.

Jak bylo toto vyrovnávání organizováno? V Prozatímní instrukci se vycházelo z toho, že v praxi *se veškerá zemědělská půda v újezdu dělí — 1. na tzv. pracovní*

¹¹⁴ CGAOR f. 478, op. 3, jed. chr. 14, 1. 3—6. Až do nedávna byl jako datum schválení této instrukce chybně uváděn 30. leden 1918 (např. Sborník dekretů i postanovlenij po nar. chozj., M. 1918, str. 491—4 i některé publikace z pozdějších let). Podrobná historie přípravy a přijetí instrukce včetně rozboru jejich nejdůležitějších ustanovení je obsažena v práci E. A. Luckého: Instrukcija dlja provedenija zakona o socializacii zemli (Archeograficeskij ježegodnik za 1962 god, M. 1962, str. 347—358).

¹¹⁵ Tím více překvapuje proto skutečnost, že tato instrukce nebyla publikována v žádném z jinak velmi rozsáhlých sborníků pozemkového zákonodárství, kterých po roce 1945 vyšlo několik (např. Agrarnaja politika sovetskoj vlasti 1917—1918, vyd. 1954 pod red. T. A. Remizové; ani ve Sborníku dokumentov po zemelnomu zakonodatelstvu SSSR i RSFSR 1917—1954, vyd. 1954, sestaveném prof. N. D. Kazancevem a O. I. Tumanovou).

¹¹⁶ Jak známo administrativně-územní zřízení odpovídalo v té době v podstatě ještě starému předrevolučnímu zřízení, tzn. bylo tříčlankové. Nejvyšší administrativně-územní jednotkou byla volost, střední byl újezd a nejvyšší gubernie.

fond (trudovoj fond), kam patřila veškerá půda, která byla užívána prostřednictvím vlastních pracovních sil rolnických usedlostí, tj. bez účasti stálé námezdní pracovní síly a 2. na *fond konfiskované půdy (fond otcuždajemych zemel)*, který tvořila všechna ostatní půda.

Toto rozdělení bylo provedeno bez ohledu na jakákoliv dřívější vlastnická práva, která, jak je nám známo, byla zákonem o socializaci půdy v celém rozsahu zrušena. Jediným dělicím kritériem zde byla skutečnost, zda se příslušný pozemek nacházel v pracovním užívání rolnické usedlosti či ne. Při tom naprosto nerozhodovalo, zda se toto pracovní užívání zakládalo na dřívějším vlastnickém právu, nebo zda si tento pozemek rolnická usedlost dosud pouze pronajímala či zda jej snad užívala ještě z nějakého jiného titulu. Důležité bylo jen to, že jej užívala na základě osobní práce svých členů. V tomto případě se pak jednalo o půdu první kategorie a ta zůstávala tak jako dosud v pracovním užívání rolnické usedlosti.

Ostatní zemědělská půda (tj. především bývalá půda statkářská, státní, úřední, klášterní, církevní a jiná půda neužívaná prostřednictvím osobní práce) pak patřila do druhé kategorie půdy, která podléhala konfiskaci a rozdělení mezi pracující rolníky do tzv. prozatímního užívání. Z tohoto fondu měl být rolníkům poskytován doplňkový příděl půdy a to do výše vyrovnávací spotřebně pracovní normy stanovené pro danou oblast. To znamenalo, že *k půdě, která již dříve byla v pracovním užívání rolníků, byla z fondu konfiskované půdy ještě přidána část půdy v takovém rozsahu, aby celková rozloha užívané půdy odpovídala stanovené vyrovnávací spotřebně pracovní normě.*

Fond konfiskované půdy byl tudíž určen pro rozdělení do vyrovnávacího užívání rolníků. *Rozděleny nesměly být jen pozemky speciální kultury a průmyslového významu, jako sady, školky, semenářská hospodářství, hospodářství produkující cukrovou řepu, tabák, chmel, víno, pokusná pole a pozemky, pole zemědělských a jiných škol (§ 3 Proz. instrukce).*

Tyto pozemky tvořily však jen velmi malou část fondu konfiskované půdy. Velmi dobrý obraz je možno si o tom učinit z číselných údajů, které na I. Vše-ruském sjezdu pozemkových odborů, kombédů a komun v prosinci 1918 uvedl tehdejší lidový komisař zemědělství Sereda: „Podle údajů, které došly z 22 gubernií, bylo z celkového pozemkového fondu předáno do dispozice jednotlivým rolnickým hospodářstvím 81 %, sovchozům kolem 4 %, komunám kolem 1 % a nerozděleno zůstalo 14 % půdy. Z těchto cifer je vidět, že rozdrobení půdy je základní fakt Říjnové revoluce.“¹¹⁷

Naprostá většina fondu konfiskované půdy byla tudíž rozdělena do individuálního užívání rolníků. A. G. Gojchbarg k tomu tehdy výstižně poznamenal: „Místo socializace jsme dostali antisocializaci.“¹¹⁸

* * *

¹¹⁷ Trudy 1-go Vserossijskogo sjezda zemotdelov, kombédov i kommun, vypusk No 1, izd. NKZ, M. 1919, str. 13.

¹¹⁸ A. G. Gojchbarg: Socializm v seľskom chozjajstve, M. 1919, str. 6.

Půda, která byla rolníkům poskytována z fondu konfiskované půdy, se jim podle Instrukce z 5. 4. 1918 dávala do tzv. prozatímního užívání. V této souvislosti vzniká otázka, jak vysvětlit „prozatímnost“ tohoto pozemkového přidělu. V dosavadní literatuře nebylo v tom vždy zcela jasno, ačkoliv správná odpověď na tuto otázku se zdá býti nasnadě.

Rozdělení půdy v r. 1918 mělo prozatímní charakter z toho jednoduchého důvodu, že mělo platit jen do definitivního uskutečnění celostátního vyrovnání užívání půdy podle zákona o socializaci půdy, ke kterému však vlastně nikdy nedošlo. Rozdělení půdy v r. 1918 bylo tudíž zprvu považováno za jakési přechodné, prozatímní rozdělení, do něhož měly být v souvislosti s definitivním provedením zákona o socializaci půdy vneseny v budoucnu ještě případné korektivy — pokud si je bude vyžadovat vyrovnání užívání půdy v celostátním měřítku. Protože však od požadavku provést takovéto celostátní vyrovnání bylo v dalších letech upuštěno, zůstalo prozatímní rozdělení půdy z r. 1918 z valné části vlastně definitivním.

Právě z tohoto důvodu (tj. proto, že rozdělení půdy v r. 1918 bylo vlastně definitivním) poukazuje M. Sněgirev na to, že prý je nesprávné hovořit o rozdělení půdy v r. 1918 jako o rozdělení prozatímním.¹¹⁹ Kritika, kterou v tomto smyslu M. Sněgirev adresuje některým autorům, je však oprávněná jen do určité míry. Vždyť o rozdělení půdy v r. 1918 se jako o rozdělení prozatímním hovoří v samotné Prozatímní instrukci z 5. 4. 1918 a jiných právních předpisech. Kromě toho i v řadě usnesení vydaných místními orgány se přímo uvádí, že rozdělení platí pouze na jeden rok a že bude na základě topografických a jiných prací postupně zdokonalováno. Tuto „prozatímnost“ není tudíž možno vysvětlit jinak, než že souvisela s pracemi na celostátním vyrovnání půdy, které byly plánovány na pozdější dobu. A jedině proto, že celostátní vyrovnání provedeno nebylo, stalo se prozatímní rozdělení vlastně definitivním. O tom však bylo rozhodnuto až později.

Na druhé straně je ovšem třeba přiznat, že *od snahy provést celostátní vyrovnání užívání půdy bylo ustupováno postupně již od roku 1918*. Dosvědčuje to nakonec i způsob, jakým byla v Prozatímní instrukci z 5. 4. 1918 vyřešena *otázka stanovení vyrovnávací spotřebně pracovní normy*. Jak je nám již známo, počítalo se v Zákoně o socializaci půdy se zavedením celostátních pozemkových norem (podle výrobních zemědělských zón), při čemž způsob, jímž měly být tyto normy vypočteny, byl upraven v Instrukci přiložené k čl. 25 zákona o socializaci půdy. Tento způsob se však brzy ukázal příliš složitým a v praxi těžko realizovatelným. Proto v Instrukci z 5. 4. 1918 bylo od něj zatím upuštěno a v pozn. k § 7 bylo dáno újezdním sovětským orgánům zmocnění, aby konkrétní výši pozemkové normy stanovily samy.

V § 7 byla tato norma určena jen velmi obecně: „Za pracovní normu přechodného období se považuje to množství půdy, které může být obděláváno jedním pracovníkem v plné síle za pomoci jednoho koně.“¹²⁰

¹¹⁹ M. Sněgirev: Velikaja Oktjabskaja revolucija i raspredelenije zemeľ v 1917—1918, časopis Voprosy istorii č. 11/1947.

¹²⁰ Na rozdíl od zákona o socializaci půdy se zde tudíž nehovořilo už o spotřebně pracovní normě, nýbrž pouze o pracovní normě.

Na základě této obecné směrnice měla pak být *v každém újezdě* podle jeho podmínek *stanovena místní pracovní norma půdy*. Takovéto řešení pochopitelně vedlo k poměrně značným rozdílům v rozsahu normy mezi jednotlivými újezdy a rozhodně nenapomáhalo celostátnímu vyrovnání této normy. Pokud byly v některých místech tyto normy vůbec vyhlášeny, byly silně ovlivněny celkovým množstvím statkářské a jiné půdy, která byla na příslušném místě konfiskována a byla k dispozici k rozdělení. Proto také byly dosti značné rozdíly ve velikosti těchto norem mezi jednotlivými oblastmi, a k určitému vyrovnání co se týče rozsahu užívané půdy docházelo tudíž jen v rámci poměrně malých územních jednotek (většinou pouze v rámci vesnic). V červnu 1918 konstatovala pozemková sekce IV. Všeruského sjezdu sovětů, že „rozdělení půdy je strašně nespravedlivé, protože obyvatelé vesnic bohatých na půdu obdrželi půdy nepoměrně více než obyvatelé vesnic, které byly na půdu chudé“.¹²¹

Jak v otázce stanovení pracovní normy půdy, tak i v jiných otázkách úpravy pozemkových vztahů nešla Prozatímní instrukce z 5. 4. 1918 do velkých podrobností, nýbrž obsahovala jen povšechné směrnice a zároveň většinou opravňovala místní orgány ke konkrétní právní úpravě pozemkových vztahů na území jejich působnosti. Tímto způsobem, tj. přenesením práva normativně upravovat pozemkové vztahy na místní orgány, bylo ovšem *řešení agrární otázky v r. 1918 vlastně značně decentralizováno* (což do určité míry odpovídalo duchu tehdy hlásaného hesla „moc místním orgánům“ — „vlast na městech“). V důsledku toho také označují někteří autoři usnesení místních (gubernských, újezdních a volostních) orgánů upravující organizaci a užívání půdního fondu dokonce za jakési místní zákony *sui generis*.¹²²

V těchto „místních zákonech“ — tj. usneseních, instrukcích apod. přijímaných většinou na sjezdech sovětů v guberniích, újezdech a často dokonce i volostech byly povšechné směrnice zákona o socializaci půdy a k němu vydané instrukce rozpracovány vzhledem k místním podmínkám tak, jak to bylo zapotřebí vzhledem k jejich provádění v praxi.¹²³ A protože zákon o socializaci půdy a nakonec i Prozatímní instrukce z 5. 4. 1918 obsahovaly právě většinou jen povšechné směrnice, jejich formulace byly proto dosti volné a konkrétní otázky mohly být v „místních zákonech“ řešeny proto často velmi rozdílným způsobem. V důsledku těchto okolností existovaly značné odlišnosti mezi jednotlivými „místními zákony“.

Na sjezdu pozemkových odborů, kombědů a komun v prosinci 1918 bylo v této souvislosti konstatováno, že „*dosud neexistovala přesná instrukce, která by ukazo-*

¹²¹ CGAOR f. 478, op. 4, jed. chr. 43, l. 5.

¹²² Souhrnný přehled a rozbor těchto „místních zákonů“ je podán v zajímavé práci M. Sněgireva: Velikaja Oktjabskaja revolucija i raspredelenije zemel v 1917—1918 g. (Voprosy istorii čís. 11/1947.)

¹²³ Typickým příkladem je Prozatímní instrukce, vydaná v r. 1918 k provedení zákona o socializaci půdy pozemkovým odborem Oloněcké gubernie (CGAOR f. 478, op. 6, jed. chr. 202).

*vala, komu a jak se má přidělovat půda. Každá gubernie i újezd si vydávali svá vlastní usnesení a vypracovávali svá pravidla.*¹²⁴

V této souvislosti není bez zajímavosti, že ty vesnice, v nichž byla v době Stolypinovy agrární reformy obecina zrušena, se k ní po Říjnové revoluci masově navracely. Bylo to většinou právě proto, že z fondu konfiskované půdy nemohly tehdy jednotlivé usedlosti dostat přiděl půdy přímo, nýbrž jen prostřednictvím obcí, která byla zpravidla považována za subjekt pozemkového přidělu.

„Orgány pozemkové správy nerozdělovaly v r. 1918 půdu mezi jednotlivá hospodářství, nýbrž zpravidla mezi jejich sdružení. Jestliže se jednotlivá hospodářství chtěla na rozdělení půdy podílet, musela se sdružit v nějaké zemědělské svazy... Tenkrát tomu nemohlo být jinak, protože samotné získání a faktické ovládnutí půdy probíhalo a mohlo v počátečním období pozemkové revoluce probíhat pouze ve formě masových akcí celých skupin a vesnic.“¹²⁵

Norma, na kterou se vyrovnávání provádělo, byla stanovena většinou usneseními místních sjezdů sovětů, resp. újezdními pozemkovými odbory. Jak již bylo ukázáno, měl být celkový rozměr půdy doveden na úroveň této normy tím, že jednotlivým uživatelům mělo být přiděleno tolik půdy, kolik se jim do této normy nedostávalo. Při tom tento vyrovnávací dodatek měl být čerpán z fondu konfiskované půdy, zatímco tzv. pracovní fond měl zůstat netknut. „Prozatímní rozdělení se týkalo jen fondu konfiskované půdy.“¹²⁶

Často se však stávalo, že do vyrovnávacího rozdělení půdy byly zařazeny nejen pozemky z fondu konfiskované půdy, ale i pozemky pracovního fondu, tj. pozemky užívané dosud na základě osobní práce, bez účasti námezdních pracovních sil. Do vyrovnávacího mechanismu byly prostě zařazeny všechny zemědělské pozemky určité administrativně-územní jednotky bez ohledu na to, do které kategorie patřily a na vyrovnávacích zásadách pak bylo provedeno zcela nové jejich rozdělení (tzv. černyj peredel). V tomto vyrovnávacím kotli se místy octly dokonce i pozemky speciálních zemědělských kultur a se zvlášť vyspělým způsobem hospodaření a to přesto, že podle zákona o socializaci půdy i Prozatímní instrukce z 5. 4. 1918 rozdělení nepodléhaly.

¹²⁴ Trudy I. Vserossijskogo sjezda zemotděl'ov, kombédov i kommun, vyp. 1, izd. NKZ, M. 1919, str. 42—43 (projev s. Meščerjakova).

¹²⁵ I. I. Jevtichijev: O subjekte prava trudovogo pol'zovanija (Zapiski Belorusskoj gos. akademii sel'sk. chozj. im. Oktj. rev., Gorki, BSSR, 1928, str. 29).

¹²⁶ Kratkij otčet po COZ — k VII. Vserossijskomu sjezdu sovetov, 1. XII. 1919 (CGAOR f. 478, op. 3, jed. chr. 14, l. 68).

§ 6. NĚKTERÉ TEORETICKÉ ZÁVĚRY Z ROZBORU POZEMKOVÝCH ZÁKONŮ ŘÍJNOVÉ REVOLUCE

V předchozích částech této práce jsem se pokusil vyložit první sovětské pozemkoprávní předpisy v souvislosti s těmi okolnostmi, které nejpodstatněji ovlivnily jejich obsah v době, kdy tyto předpisy byly sestavovány, schvalovány a realizovány. Význam dekretu o půdě, zákona o socializaci půdy a ostatních pozemkoprávních předpisů tohoto období není možno správně pochopit, aniž bychom si v prvé řadě přesně vyjasnili, jaký byl agrární program bolševické strany. Na druhé straně však bylo třeba si také vyjasnit, co to byla tzv. socializace půdy a jaké byly praktické výsledky jejího provádění. Jedině tak může totiž vyniknout Leninův geniální postup při řešení agrární otázky v Říjnové revoluci a je možno vyvodit z něj nezkreslené závěry i správně využít všech zkušeností.

Je však třeba konstatovat, že v mnohých pracích z oblasti historie sovětského pozemkového práva nebyly tyto základní postuláty vždy plně respektovány. Dekret o půdě, zákon o socializaci půdy i ostatní pozemkoprávní předpisy byly často vykládány nikoliv v těch politických a ekonomických souvislostech, které na ně působily v r. 1917 a 1918 a které jim také vtiskly odpovídající charakteristické rysy, nýbrž převážně v podobě odpovídající politickým a ekonomickým podmínkám období, ve kterém byla napsána příslušná práce. V důsledku toho se v některých pracích objevily koncepce, které buď přímo nebo nepřímo zkreslovaly objektivní historické skutečnosti.

Uvedený nesprávný metodologický přístup společně s „lakováním na růžovo“ a citátománií vnášely do historickoprávní vědy neserióznost a zmatek a mj. také zapříčinily, že v podstatě až do dnešní doby existují mezi právními historiky různá pojetí dekretu o půdě a zákona o socializaci půdy, která se od sebe diametrálně liší.

Kromě toho, že existují různá, vzájemně se vyvracející pojetí dekretu o půdě a zákona o socializaci půdy, setkáváme se často se snahou stavět dekret o půdě a zákon o socializaci půdy proti sobě, dokazovat, že dekret o půdě byl z hlediska socialismu „lepší“ než zákon o socializaci půdy či obráceně.

Tak např. z hodnocení N. N. Burichina vychází zákon o socializaci půdy podstatně hůře než dekret o půdě. Podle tohoto autora byly pouze v dekretu o půdě (a pak ještě v Řádu o socialistické organizaci půdy z r. 1919) „stanoveny základy socialistické organizace půdy, a upraveno přednostní užívání zemědělské půdy státními statky, komunami, zemědělskými artěly a sdruženími“.¹²⁷ Takovéto tvrzení je však zcela nesprávné, protože nejen v dekretu o půdě, ale i v zákoně o socializaci půdy se při stanovení pořadí, v němž měla být zemědělská půda přidělována, dávala přednost pracovním zemědělským sdru-

¹²⁷ N. N. Burichin: Razvitije zemleustrojstva i zemleustroitelnoj nauki (Trudy mosk. instituta inženerov zemleustrojstva, vyp. 8, Geogezizdat M. 1959, str. 6—7).

žením před individuálními hospodářstvími (srv. pozn. k čl. 22 zákona o socializaci půdy).

Nelze jistě ignorovat určité rozdíly, které mezi dekretem o půdě a zákonem o socializaci půdy nepochybně jsou (srv. např. rozdíl ve formulacích týkajících se zrušení vlastnictví půdy — srv. výše str. 41). Tyto rozdíly však nejsou takového významu, aby se mohly stát základem zcela protichůdných hodnocení obou uvedených aktů. Nesmíme totiž zapomínat na to, že hlavní jejich ustanovení se v podstatě shodují. *Jak dekret o půdě, tak i zákon o socializaci půdy zakotvily nacionalizaci veškeré půdy, konfiskaci statkářské půdy, princip vyrovnávacího užívání půdy a preferovaly kolektivní formy užívání půdy. Oba tyto akty vycházely ze stejných hledisek a byly výrazem jedné vývojové etapy sovětského pozemkového zákonodárství.* Jedině v tomto rámci je možno je navzájem srovnávat.

Jestliže máme nyní hovořit o teoretických výsledcích pozemkového zákonodárství prvního období, musíme tudíž *vycházet především ze zásadní jednoty tohoto zákonodárství, které bylo v prvním období prodchnuto jednotnou koncepcí. Jeho podstatou bylo provedení pozemkové reformy (podle vyrovnávacího principu) a zakotvení nacionalizace veškeré půdy.*

* * *

Charakteristickou zvláštností sovětské pozemkové reformy bylo tudíž v prvé řadě to, že byla provedena společně s nacionalizací půdy. Již samotná skutečnost současného provedení pozemkové reformy i nacionalizace veškeré půdy, zdá se však dodnes ne zcela pochopena. Soudím tak alespoň z toho, že se dnes (zejména v souvislosti s diskusemi o řešení agrární otázky v rozvojových zemích) často staví před tyto státy jako jakési dilema volba mezi pozemkovou reformou nebo nacionalizací půdy. „Znárodnění nebo rozdělení půdy“ — to je jeden z nejvýznamnějších problémů, ... jež vzbuzují v dnešní době zřejmý zájem.¹²⁸

Domnívám se, že formulovat otázku tímto způsobem je nesprávné, neboť to již předem vylučuje možnost současného uskutečnění *znárodnění i rozdělení půdy*. Při tom však právě tato možnost byla přece již v sovětském Rusku realizována. Říjnová revoluce uskutečnila jak znárodnění (nacionalizaci), tak i rozdělení půdy (pozemkovou reformu), *oboje současně!*

Zmíněný přístup k řešení agrární otázky není zapříčiněn snad nějakou náhodnou formulační nepřesností. Domnívám se, že má hlubší kořeny. Objektivně je třeba v něm vidět jakýsi pozůstatek starých nejasností a sporů kol řešení agrární otázky proletářskou revolucí, určitou (i když třeba jen podvědomou) reminiscenci na nepochopení leninské koncepce řešení agrární otázky Říjnovou revolucí. Je známo, že nejvýrazněji se toto nepochopení projevovalo u Kautského, dále u Luxemburgové a jiných západoevropských sociálních demokratů, zejména různých činitelů II. Internacionály. Podle jejich scholastických představ nebylo

¹²⁸ I. Laponogov: Čemu učí historické zkušenosti agrárních hnutí v Rusku (Otázky míru a socialismu č. 3/1960, str. 77).

v proletářské revoluci možné sloučit nacionalizaci půdy s pozemkovou reformou. Jedno nutně vylučovalo druhé a ukážeme hned proč.

Především je však třeba připomenout, že před Říjnovou revolucí převládal v západoevropské sociální demokracii *názor, že v proletářské revoluci je vůbec vyloučena jakákoliv pozemková reforma*, jakékoliv rozdělení půdy do rukou soukromě hospodařících rolníků (srv. výše str. 36). Počítalo se naopak s vyvlastněním rolníků a zespolečenštěním všech jejich výrobních prostředků.

Toto stanovisko souviselo s kautskyánskou teorií „výrobních sil“, která připouštěla proletářskou revoluci jen v těch nejvyspělejších kapitalistických zemích, jen na velmi vysokém stupni rozvoje výrobních sil a naprosto nepočítala s eventualitou, že by proletářská revoluce mohla zvítězit v zemi malorolnické, v níž proletariát netvořil většinu obyvatelstva (jako bylo právě Rusko).¹²⁹

Proto také západoevropská sociální demokracie zanedbávala rolnickou otázku. Zabývala se pouze dělnickou třídou a nezískávala rolnictvo jako spojence dělníků v boji za svržení kapitalismu a vítězství socialistické revoluce.

První socialistická revoluce na světě však navzdory těmto scholastickým představám započala v zemi, kde čtyři pětiny obyvatelstva tvořili malí rolníci. Vyvlastnit je by znamenalo zahrnat do tábora nepřátel revoluce čtyři pětiny obyvatelstva, což by ale prakticky zlikvidovalo jakoukoliv možnost definitivního vítězství a upevnění revoluce. Měla-li mít Říjnová revoluce pevný základ, nebylo možné tyto čtyři pětiny obyvatelstva od sebe odpuzovat, ale naopak je pro revoluci získat. To právě zajišťovala pozemková reforma.

Svérázně si západoevropští sociální demokraté představovali také provedení nacionalizace půdy v proletářské revoluci. *Domnívali se, že v proletářské revoluci musí v důsledku nacionalizace půdy přejít na stát nejen vlastnické právo k půdě, ale i samotná půda jakožto předmět hospodaření*. Jinými slovy — představovali si, že nacionalizace půdy může být v proletářské revoluci provedena jedině takovým způsobem, jako byla v Říjnové revoluci provedena např. nacionalizace průmyslu (kdy přešlo na stát nejen vlastnické právo na znárodněný průmysl, ale stát začal v znárodněných průmyslových podnicích i sám hospodařit).

Svého času si tímto způsobem zřejmě představovali nacionalizaci půdy v socialistické revoluci i Plechanov s Martovem, neboť podle jejich pojetí byla nacionalizace půdy přípustná jen jako součást nacionalizace (resp. u Martova jako „předehra“ nacionalizace) všech ostatních výrobních prostředků.¹³⁰

Kromě toho, stejně jako nacionalizace v průmyslu měla být i nacionalizace půdy (v uvedené podobě) prováděna podle Kautského představ zřejmě postupně. Dosvědčuje to jeho návrh, aby byly do státního vlastnictví předány zatím jen

¹²⁹ Nedávno musel tuto kautskyánskou teorii znovu kriticky analyzovat prof. Ota Šik (srv. jeho odpověď akademiku L. Szántovi, Kulturní tvorba č. 50/1963, str. 3). Ukazuje se, že tyto významné otázky nejsou u nás stále ještě dost dobře chápány.

¹³⁰ Encyklopedija gosudarstva i prava, sv. 4, Izd. Kom. Akademii 1925, str. 1308 až 1309.

velkostatky (které pak se měly rolníkům v malých dílcích propachtovávat), což Kautský považoval za „něco ze socialismu“.¹³¹ Právem se však Lenin v této souvislosti Kautského táže, „proč přeměňovat ve státní vlastnictví jen velkostatky, a ne všechnu půdu?“, když nakonec i samotná radikální buržoasie požaduje nacionalizaci veškeré půdy a když v Rusku požadovala nacionalizaci veškeré půdy obrovská většina rolníků už v r. 1905.¹³²

Vycházejí ze svých představ o způsobu, jakým má být provedena nacionalizace půdy v proletářské revoluci, Kautský při hodnocení dekretu o půdě pravděpodobně ani nepoznal, že jím bylo dosaženo nacionalizace půdy. Soudíme tak z toho, že *prostě „mlčí o nacionalizaci půdy“*.¹³³ Vidí v dekretu o půdě prakticky jen to, že „bolševici dovolili rolníkům, každému jednotlivě (jednotlivým volostem), aby si dělali, co chtějí“!¹³⁴

Kautského formulace o tom, že „rolníci, (resp. jednotlivé volosti) si mohli s půdou dělat co chtěli“, obsahu dekretu o půdě pochopitelně naprosto neodpovídala. Na tomto místě se však nechceme zabývat odhalováním této jasné falsifikace, z níž Kautského usvědčil konec konců již sám Lenin. Jde nám zde o poněkud jinou věc, o to, že Kautský v souvislosti s dekretem o půdě hovoří jen o rozdělení statkářské půdy rolníkům, o pozemkové reformě, zatím co o nacionalizaci půdy mlčí.

Zdá se totiž, že Kautský vůbec ani nepochopil, že i když bylo dekretem o půdě uzákoněno rozdělení statkářské půdy do pracovního užívání rolníků (pozemková reforma), tak zároveň s tím byla dekretem o půdě uskutečněna i nacionalizace veškeré půdy. Vše nasvědčuje tomu, že při svém hodnocení dekretu o půdě vycházel Kautský ze zmíněného již názoru, podle kterého musí v socialistické revoluci v důsledku nacionalizace půdy přejít na stát půda i jako předmět hospodaření. A jelikož v Říjnové revoluci půda jako předmět hospodaření na stát nepřešla, přehlíží Kautský, že dekretem o půdě byla půda nacionalizována a mlčí o tom. Vidí jen to, že převážná část půdy byla na základě dekretu o půdě rozdělena rolnictvu, byla provedena pozemková reforma, a to je podle něj to hlavní.

Kautský vidí jen pozemkovou reformu a nevidí nacionalizaci půdy. Nepozoruje, že dekret o půdě realizuje Leninem hluboce promyšlenou variantu současného provedení pozemkové reformy i nacionalizace veškeré půdy. Nechápe to proto, že se strnule přidržuje starých představ o řešení agrární otázky v socialistické revoluci, jímž se však leninské řešení zcela vymyká.

Kautského kritika pozemkového zákonodárství Říjnové revoluce se tak stává typickým příkladem dogmatického „katederního“ socialismu. Naproti tomu samotná koncepce dekretu o půdě je pak pro nás vzorem uplatnění leninismu —

¹³¹ Srv. V. I. Lenin: Spisy sv. 28, SNPL P. 1954, str. 317.

¹³² Tamtéž, str. 317—318.

¹³³ Tamtéž, str. 319.

¹³⁴ Tamtéž, str. 312.

učení spojujícího teorii s praxí, učení, které nelze chápat jako uzavřený souhrn pouček a direktiv, nýbrž které se neustále obohacuje na základě konkrétních zkušeností praktického boje za socialismus.

* * *

Při teoretickém hodnocení pozemkových zákonů Říjnové revoluce nelze obejít často živě diskutovanou otázku *charakteru nacionalizace půdy vůbec a charakteru sovětské nacionalizace půdy zvláště*.

Obecnou ekonomickou charakteristiku nacionalizace půdy podal V. I. Lenin již v době první ruské revoluce 1905—1907.¹³⁵ V prvé řadě odkazoval Lenin ovšem již na Marxovy teze a dokazoval, „že existuje monopol dvojího druhu. Monopol soukromého vlastnictví půdy, který rodí absolutní pozemkovou rentu, a monopol kapitalistického hospodaření na půdě, který rodí diferenciální rentu. Nacionalizace půdy v podmínkách kapitalismu ruší monopol prvního druhu a s ním spojenou absolutní rentu, při čemž se nikterak nedotýká monopolu druhého druhu (tj. kapitalistických vztahů) a s ním spojené diferenciální renty, která by při provedení nacionalizace půdy pouze změnila svého majitele. Tímto způsobem je nacionalizace půdy v podmínkách kapitalismu požadavkem toho nejčistšího kapitalistického rozvoje.“¹³⁶ Proto také — v zájmu skutečně čistého a svobodného rozvoje kapitalistických výrobních vztahů — požadovali nacionalizaci půdy již někteří buržoasní ekonomové (např. George). Nacionalizace půdy by z uvedeného hlediska byla nepochybně výhodná i pro rozvoj kapitalismu v ruském zemědělství.

V. I. Lenin dále ukazoval, že nacionalizace půdy v Rusku by kromě toho měla ještě ten význam, že by jedním rázem smetla všechny feudální nevolnické přežitky, které se u jednotlivých typů vlastnictví půdy v Rusku nahromadily. Při tom vysvětlil, že *nacionalizace půdy je snáze uskutečnitelná* právě za takových podmínek, které existovaly v té době v Rusku, tj. *za podmínek slabě rozvinutého kapitalismu* s velkým množstvím feudálních přežitků, kdy radikální buržoa nestačil ještě okupovat půdu a nevžilo se soukromé vlastnictví půdy. „U nás v Rusku máme takového ‚radikálního buržoua‘, který se dosud ‚neteritorizoval‘ a nemusí se v daném okamžiku obávat proletářského útoku“. Tímto radikálním buržouou je — ruský rolník.“¹³⁷

V. I. Lenin tak vyšel z Marxovy ekonomické teorie nacionalizace půdy a rozvinul ji vzhledem k specifické situaci Ruska. Dokázal, že *nacionalizace půdy sama o sobě není opatřením socialistickým* a není ji proto možno spojovat jen se socialistickou revolucí, jak to dělali někteří Leninovi odpůrci (např. Plechanov a Martov).

¹³⁵ Srv. zejména jeho knihu *Agrární program sociální demokracie v první ruské revoluci 1905—1907* (Spisy sv. 13, Praha 1956, str. 217—433.)

¹³⁶ Boľšaja sovětskaja encyklopedija sv. 41, M. 1939, str. 354 (heslo „Nacionalizace půdy“).

¹³⁷ V. I. Lenin: Spisy sv. 13, P. 1956, str. 324.

Viděl v ní poslední slovo měšťácké revoluce v Rusku, jedno z opatření, které umožní tuto revoluci důsledně dovršit a odstranit všechny překážky pro rozvoj kapitalismu v ruském zemědělství.

Kromě toho upozornil V. I. Lenin na to, že při zkoumání otázky nacionalizace půdy *nutné rozlišovat půdu jako předmět vlastnického práva od půdy jakožto předmětu hospodaření*. Při tom samotná „nacionalizace půdy znamená jen tolik, že na stát přechází vlastnické právo k půdě, nikoli však půda jako předmět hospodaření“.¹³⁸

Jestliže se nyní z tohoto hlediska podíváme na nacionalizaci půdy provedenou v Říjnové revoluci, musíme konstatovat, že na stát bylo převedeno pouze vlastnické právo, avšak jako předmět hospodaření většina půdy zespolečenštěna nebyla. Většina konfiskované půdy byla naopak rozdělena individuálně hospodařícím rolníkům.

Jestliže tedy sama o sobě neznamená nacionalizace půdy nic socialistického, zdálo by se, že tím méně může být označována za socialistickou taková nacionalizace, která je spojena s rozdělením půdy — pozemkovou reformou. Vždyť nelikviduje zbožní výrobu, soukromé hospodaření na půdě ani kapitalistické vztahy v zemědělské výrobě a v tomto smyslu bychom ji tudíž za nacionalizaci socialistickou považovat skutečně nemohli.¹³⁹

Na druhé straně však není možno plně souhlasit ani se stanoviskem I. A. Gladkova, podle něž je, jak se zdá, zcela vyloučeno hodnotit nacionalizaci půdy provedenou v Říjnové revoluci jako nacionalizaci socialistickou. I. A. Gladkov při tom kritizuje E. A. Luckého, který nacionalizaci půdy dekretem o půdě označil za socialistické opatření:¹⁴⁰ „Nacionalizace půdy je E. A. Luckým považována za přímou socialistickou přeměnu, čímž je stavěna do protikladu k úkolu dovedení buržoasně demokratické revoluce do konce. Toto stanovisko není možné přiznat za správné... Nacionalizace půdy sama o sobě nevytvářela socialistické výrobní vztahy v zemědělství — na nacionalizované půdě až do vítězství socialismu na vesnici existovala i soukromá hospodářství, včetně kapitalistických hospodářství kulaků.“¹⁴¹

I. A. Gladkov se tudíž na rozdíl od E. A. Luckého domnívá, že nacionalizace půdy provedená v Říjnové revoluci byla buržoasně demokratickou, a to proto, že nezlikvidovala zbožní výrobu a soukromé hospodaření na půdě, nýbrž byla naopak spojena s rozdělením půdy. Nemohla být socialistickou proto, že půda nepřešla na stát jako předmět hospodaření, ale pouze jako předmět vlastnického práva.¹⁴²

¹³⁸ Prof. dr. Fábry a kol.: *Stručné kapitoly z pozemkového práva*, SPN 1963, str. 38.

¹³⁹ V této souvislosti možno též připomenout, že K. Marx spolu s B. Engelsem a dalšími komunisty už v r. 1846 odmítli názor, podle něhož rolnické hnutí za prohlášení půdy majetkem lidu, spojované s požadavkem rozdělení půdy, má samo o sobě socialistický ráz. (K. Marx a B. Engels: *Spisy* sv. 4, Praha 1958, str. 25—27, Oběžník proti Kriegoví.)

¹⁴⁰ E. A. Luckij: Recenze na knihu I. A. Gladkova „Očerki sovětskoj ekonomiki 1917—1920“, čas. *Voprosy istorii* čís. 6/1956, str. 162.

¹⁴¹ I. A. Gladkov: Za naučnoje osvěščenije voprosov istorii socialističeskogo strojitelstva v SSSR, čas. *Voprosy ekonomiki* čís. 11/1956, str. 144.

¹⁴² Rovněž podle J. V. Stalina nemůže být dekret o půdě provádějící nacionalizaci půdy považován za dekret socialistický. (J. V. Stalin: O třech hlavních heslech strany v rolnické otázce, *Spisy* sv. 9, P. 1952, str. 205.)

Skutečnosti, které zde I. A. Gladkov uvádí, nemohou však podle našeho názoru samy o sobě plně dostačovat k tomu, abychom mohli nacionalizaci půdy provedenou dekretem o půdě charakterizovat jednoznačně jako opatření buržoasně demokratické a odmítat její socialistický ráz.¹⁴³ Je tomu tak z několika důvodů.

Je třeba připomenout, že *buržoasní nacionalizace půdy* je „nejdůslednější opatření buržoasní revoluce“, *opatření, které urychluje rozvoj kapitalismu v zemědělství. V Říjnové revoluci však nebyla přece nacionalizace půdy uskutečněna v zájmu rychlejšího rozvoje kapitalismu.* Naopak — její uzákonění podstatně ulehčovalo přechod ke kolektivním, nekapitalistickým formám hospodaření v zemědělství, k nimž rolníci začali postupně přecházet hned po vítězství Říjnové revoluce. „Nacionalizace půdy v Říjnové revoluci je nacionalizací socialistickou, neboť její charakter byl určen charakterem samotné revoluce. Nestala se výchozím bodem pro svobodný rozvoj kapitalismu, nýbrž byla faktorem, který urychlil socialistickou přestavbu individuálního rolnického hospodářství.“¹⁴⁴

Velmi významný rozdíl mezi buržoasní a socialistickou nacionalizací půdy spočívá dále v tom, že *při buržoasní nacionalizaci půdy zůstává státní vlastnictví půdy jen určitou formou soukromého vlastnictví.* Půda není vyňata z oběhu zboží, nýbrž může být i po provedené nacionalizaci státem pachtována. „Co je to státní vlastnictví půdy v buržoasní společnosti? To je nejen vyhlášení půdy za státní vlastnictví v zákoně. Ve skutečnosti stát vystupuje jako vlastník půdy jediné tehdy, jestliže všichni, kdo potřebují půdu, dostávají ji od státu nikoliv do bezplatného užívání..., nýbrž za určitou úplatu do pachtu. Státní vlastnictví půdy, jestliže neexistuje pouze slovně (nejen v zákoně), nýbrž ve skutečnosti, musí mít svou ekonomickou formu realizace. A takovou formou realizace může být pouze pacht půdy. To bylo ekonomickou teorií již dávno stanoveno.“¹⁴⁵

Naproti tomu nacionalizace půdy uzákoněná dekretem o půdě nejenže převedla půdu do vlastnictví socialistického státu, ale zároveň také zrušila soukromé vlastnictví půdy, neboť vyňala půdu z oběhu zboží. Vzpomeňme jen na čl. 1 Rolnického mandátu o půdě: „Právo soukromého vlastnictví půdy se ruší navždy: půda nesmí být ani prodávána, ani kupována, ani propachtována nebo zastavena, ani jakýmkoliv jiným způsobem zcizována.“¹⁴⁶

¹⁴³ Zdá se, že na I. A. Gladkova se plně vztahují tato slova M. V. Kolganova: „U nás se mnozí ekonomové a právníci domnívají, že v důsledku socialistické nacionalizace půdy přechází půda do státního vlastnictví stejným způsobem, jako při buržoasní nacionalizaci. Podle jejich názoru se socialistická revoluce zabývá otázkou půdy jen mimochodem, pouze tak, že dovádí do konce jeden z úkolů stojících před buržoasně demokratickou revolucí, což tudíž činí v duchu této revoluce. Vypadá to jako kdyby socialistická revoluce si v oblasti pozemkových vztahů před sebe žádné specifické, socialistické úkoly nestavěla a nic nového do těchto vztahů nevnašela. Avšak tak tomu není. Mezi buržoasní a socialistickou nacionalizací půdy je zásadní rozdíl.“ (M. V. Kolganov: *Sobstvennost v period perechoda k kommunizmu*, M. 1963, str. 24.)

¹⁴⁴ BSE, sv. 1, M. 1939, str. 356 (heslo Nacionalizacija zemli).

¹⁴⁵ M. V. Kolganov: *Sobstvennost v period perechoda k kommunizmu*, M. 1963, str. 25.

¹⁴⁶ Dekrety sovětskoj vlasti, T. I., M. 1957, str. 18.

Tato skutečnost sama o sobě znamená zásadní kvalitativní rozdíl nacionalizace půdy provedené v Říjnové revoluci od buržoasní nacionalizace půdy, který se pak pochopitelně projevuje i ve zcela změněném obsahu státního vlastnického práva k půdě, k čemuž se ještě později vrátíme.

Konečně je třeba se zmínit i o tom, že nacionalizace půdy uzákoněná dekretem o půdě se týkala nejen půdy zemědělské, ale veškeré půdy v zemi, tedy i půdy městské, lesní, půdy zvláštního určení atd. Při tom však *půda lesní, městská aj. půda nezemědělského určení* nezůstala v individuálním užívání, jak tomu bylo u půdy zemědělské, ale *byla předána státu v podstatě i jako předmět hospodaření*.¹⁴⁷ U těchto kategorií půdy byl tudíž socialistický ráz jejich nacionalizace ještě zřetelnější, než tomu bylo u půdy zemědělské.

V závěru je možno shrnout: Nacionalizace půdy provedená dekretem o půdě znamenala důsledné dovedení buržoasně-demokratické revoluce do konce tím, že převedla vlastnické právo k půdě na stát a byla spojena s uskutečněním pozemkové reformy. Zároveň však byla i „prvním krokem k socialismu“, neboť vytvořila „agrární zřízení, nejpružnější ve smyslu přechodu k socialismu...“.

„Nacionalizace půdy provedená v Rusku proletářskou diktaturou, zajistila nejlépe dovedení buržoasně demokratické revoluce do konce... A kromě toho nacionalizace půdy proletářskému státu nejlépe umožnila přecházet k socialismu v zemědělství.“¹⁴⁸

Proto také není dosti dobře možné označit nacionalizaci půdy provedenou v Říjnové revoluci jednoduše za nacionalizaci buržoasně demokratickou, nebo na druhé straně za nacionalizaci socialistickou.¹⁴⁹ Tato označení by totiž nutně musela být jen pouhými povrchními „nálepkami“, které by stejně nemohly vystihnout složitost nacionalizace půdy v Říjnové revoluci a zavdávaly by pouze příčiny k ryze scholastickým sporům. Na nacionalizaci půdy v Říjnové revoluci je proto třeba vidět obě dvě její stránky tak, jak na ně svého času upozornil sám V. I. Lenin.

* * *

¹⁴⁷ Tak např. městská půda byla předána státu jako předmět vlastnictví už dekretem o půdě, a dekretem o zrušení práva soukromého vlastnictví na nemovitosti ve městech z 20. 8. 1918 byla pak z valné části předána státu v podstatě i jako předmět hospodaření.

Rovněž většina lesní půdy byla přímo v užívání státu a jeho orgánů a pouze malá její část byla přidělována do ind. užívání rolníkům a jejich sdružením (G. N. Poljanskaja: Pravo gosud. sobstvennosti na lesa v SSSR, M. 1959, str. 99).

¹⁴⁸ V. I. Lenin: Spisy sv. 28, SNPL Praha 1954, str. 320.

¹⁴⁹ Obě tato extrémní hlediska se stále při hodnocení nacionalizace půdy vyskytují. Zatím co I. A. Gladkov jednostranně hodnotí nacionalizaci půdy v Říjnové revoluci jako buržoasně demokratické opatření, A. M. Turubiner o ní hovoří pouze jako o nacionalizaci socialistické: „Nacionalizaci půdy a konfiskaci statkářské půdy nelze hodnotit odtržené od ostatních opatření sovětské vlády: od nacionalizace závodů, bank atd. Nacionalizace půdy byla jedním z článků z řetězu těchto opatření, jedním z pilířů tvořící se socialistické hospodářské soustavy. Zaměření nacionalizace půdy na socialistickou přestavbu vesnice, způsob jejího provedení: úplná likvidace statkářského pozemkového majetku a tím i celé třídy statkářů, zdrcující úder nasazený bankám a soukromému vlastnictví výrobních prostředků vůbec — to vše charakterizuje nacionalizaci půdy provedenou proletářskou diktaturou v důsledku vítězství socialistické revoluce jako *nacionalizaci socialistickou*.“ (A. M. Turubiner: Pravo gosudarstvennoj sobstvennosti na zemlju v Sovetskomo sojuze, M. 1958, str. 18.)

V souvislosti s otázkou rozdílů mezi nacionalizací buržoasní a nacionalizací socialistickou vyvstala *otázka důsledků, které nacionalizace půdy má pro právní instituci státního vlastnictví půdy a její obsah*. Bylo již dříve konstatováno, že v kapitalistické společnosti zůstává státní vlastnictví půdy jen jakousi formou soukromého vlastnictví a to i tehdy, jestliže je provedena buržoasní nacionalizace půdy. I v tomto případě není totiž půda v buržoasní společnosti vyňata z oběhu zboží, ponechává si svou směnnou hodnotu, která je pak ekonomicky realizována zejména na pachtu státní půdy.

Z ekonomického hlediska jde tudíž stále o onu nejsložitější formu „přisvojování si předmětu přírody uvnitř určité společenské formace a jejím prostřednictvím“ (Marx), která vznikla až tehdy, když se objevila výroba zboží (a i půda se stala zbožím) a kterou Engels nazval „úplným“ (nebo též „soukromým,“ a „svobodným“) vlastnictvím: „Úplné, svobodné vlastnictví půdy znamenalo nejen možnost bez překážek a neomezeně ji držet, ale také možnost ji zcizovat.“¹⁵⁰

V oblasti právní nadstavby jde pak o takový druh vlastnického práva k půdě, který zahrnuje nejen právo půdu užívat a držet, ale i právo ji případně prodat, propachtovat, resp. jiným způsobem ji zcizit, čili — odborným právníckým termínem řečeno — právo dispoziční.¹⁵¹

Podívejme se nyní na to, jak byl obsah práva státního vlastnictví k půdě ovlivněn nacionalizací půdy provedenou v Říjnové socialistické revoluci dekretem o půdě. Je jistě nesporné, že nacionalizace půdy dekretem o půdě neznamenal vytvoření právě takového druhu státního vlastnictví k půdě, v němž by byly sloučeny všechny tři uvedené prvky — právo užívat půdu, držet ji a disponovat s ní (což není vlastně nic jiného než stará římskoprávní triáda: *ius utendi, ius possidendi, ius disponendi*). Vždyť bylo již uvedeno, že dekretem o půdě byla zrušena možnost půdu prodávat, pachtovat a jiným způsobem ji zcizovat. *Půda byla vyňata z oběhu zboží a v důsledku toho zmizelo z obsahu státního vlastnického práva k půdě právo disponovat s ní (v starém slova smyslu).*

Pokud se tedy např. v čl. 2 dekretu o půdě uvádí, že konfiskovaná půda se převádí do „dispozice“ volostních pozemkových výborů, nejedná se pochopitelně o dispozici v starém slova smyslu, tj. o právo půdu prodávat, pachtovat apod. I právo užívat a právo držet půdu dostaly v důsledku nacionalizace půdy v Říjnové revoluci zcela jinou náplň, pokud o nich vůbec můžeme hovořit jako o samostatných prvcích státního vlastnického práva k půdě (což se týká zejména práva držet půdu).

¹⁵⁰ K. Marx i B. Engels: *Sočineníja*, t. 21, str. 167.

¹⁵¹ Dodnes je totiž dispoziční právo chápáno v právní vědě především jako právo disponovat určitou věcí jako se zbožím. „Právo dispoziční opravňuje vlastníka k právním úkonům, týkajícím se jeho věci, např. uzavírat smlouvy jí se týkající, pořídit o ní závěti apod. To znamená, že na základě práva dispozičního může vlastník svou věc prodat, darovat a jinak zcizit, přenechat jinému užívání věci (pronájem věci, smlouva o výpůjčce apod.), může věc pojistit, zastavit, zřídít k ní věcné břemeno apod.“

Učebnice občanského a rodinného práva I., vyd. pod redakcí univ. prof. Dr. V. Knappa, Praha 1955, str. 281.

„Dispozice půdou není právem zcizit půdu jejím vlastníkem — státem, nýbrž spočívá v tom, že stát realizuje svá oprávnění stanovením hospodářského určení půdy, způsobu, forem a podmínek užívání půdy, přidělováním a odnímáním půdy jejím uživatelům, uskutečňováním kontroly nad správným využíváním půdy atd. Držba není ‚seděním na půdě‘ a jako prvek vlastnického práva k půdě nemá žádný samostatný význam bez dispozice a práva užívat půdu. Právo užívat půdu — to neznamená pouze těžit z jejích užitečných vlastností. Užívání půdy může být uskutečňováno pouze s těmi cíly, které jsou stanoveny státem v zájmu vy-
stavby komunismu.“¹⁵²

Čili, v důsledku nacionalizace půdy vznikl v Říjnové revoluci nový typ státního vlastnictví půdy, jehož obsah se z ekonomického i právního hlediska podstatně liší od obsahu státního vlastnictví půdy v buržoasní společnosti.

Tato skutečnost také odpovídá tezi, že formy přisvojování a tudíž i *formy vlastnictví jsou v různých společensko-hospodářských formacích různé*, při čemž každá formace má svou zvláštní formu přisvojování: „Každá společensko-hospodářská formace měla svou zvláštní formu přisvojování, která podmiňovala specifčnost společenských výrobních vztahů každé z nich.“¹⁵³

K tomu je však třeba dodat, že *ani uvnitř jedné společensko-hospodářské formace nezůstávají formy přisvojování (vlastnictví) neměnné*. To platí pochopitelně i o vlastnictví půdy a také o komunistické společensko-hospodářské formaci. Možno dokonce říci, že v sovětském Rusku byl po Říjnové revoluci vývoj státního vlastnictví půdy zvlášť markantní. Státní vlastnictví půdy se měnilo a vyvíjelo tak, jak se měnily formy ovládnutí půdy jakožto výrobního prostředku a formy jejího užívání.

Tento vývoj se nutně odrazil i v právní nadstavbě, v instituci státního vlastnického práva k půdě. *Obsah státního vlastnického práva k půdě se po Říjnové revoluci postupně měnil* tak, jak je to vyjádřeno v sovětském pozemkovém zákonodárství.

Při tom v *pozemkovém zákonodárství prvního období* sovětské vlády *nebyl obsah státního vlastnického práva k půdě ještě podrobněji určen*. Zejména se to týká dekretu o půdě. Správně proto prof. B. S. Martynov poukázal na to, že „první dekret o půdě z 26. října (8. listopadu) 1917 hovořil pouze o zrušení soukromého vlastnictví půdy a o převedení půdy do majetku všeho lidu. Likvidaci práva soukromého vlastnictví při tom neodpovídalo konkrétní určení práv samotného státu.“¹⁵⁴

¹⁵² V. K. Grigorjev: Voprosy teorii zemelnogo prava, M. 1963, str. 113—114.

¹⁵³ M. V. Kolganov: Sobstvennost v period perechoda k kommunizmu, M. 1963, str. 15. M. V. Kolganov v této souvislosti zároveň kritizuje Stalinovo pojetí vlastnictví v jeho práci „O dialektickém a historickém materialismu“, kde se vychází jen z existence dvou forem vlastnictví — společenského a soukromého, čímž se ignoruje podstatný rozdíl mezi různými formami jako soukromého, tak i společenského vlastnictví.

¹⁵⁴ B. S. Martynov: Zemeljnyj stroj i zemeljnye otnošenija RSFSR, M. 1925, str. 9. A. M. Kalandadze kritizuje B. S. Martynova za tento výrok, protože prý z něj vyplývá, že sovětský stát se nestal vlastníkem půdy (Istorija kolchoznogo prava do splošnoj kolektivizacii, doktorská disertace, M. 1950, str. 212). Takovýto výklad se nám však zdá zkreslováním Martynovova stanoviska. Konstatování, že v dekretu nebyla práva státu k půdě konkrétně určena (a tak tomu nepochybně bylo — viz samotný text dekretu o půdě), nemusí přece ještě znamenat popírání státního vlastnictví půdy.

Podrobněji než v dekretu o půdě byla oprávnění sovětského státu k půdě vypočítána v zákoně o socializaci půdy (srv. výše, str. 42). Avšak vzhledem k tomu, že dekret o půdě i zákon o socializaci půdy upravovaly převážně způsob provedení pozemkové reformy, omezovala se oprávnění státu a jeho orgánů k půdě většinou jen na právo řídit podle určitých zásad rozdělování půdy mezi rolníky, zatím co o jiných oprávněních státních orgánů se zde téměř nemluví.

Poněkud jiná situace byla v období občanské války a zahraniční intervence (1919 až 1920), kdy podstatně vzrostlo zasahování státních orgánů do pozemkových záležitostí, což se také projevilo v pozemkovém zákonodárství (srv. zavedení instituce jednotného státního pozemkového fondu Řádem z 14. 2. 1919 aj.).

Změny v obsahu státního vlastnického práva k půdě sebou přineslo pochopitelně i vyhlášení Nové hospodářské politiky (Nep) v r. 1921, vybudování socialismu v polovině třicátých let a přechod k rozvinuté výstavbě komunismu koncem let padesátých.

Kromě všech těchto změn vyplývajících z historického vývoje sovětské společnosti a kromě toho, že obsah státního vlastnického práva k půdě musí být nutně modifikován též podle hospodářského určení jednotlivých kategorií půdy,¹⁵⁵ je obsah státního vlastnictví půdy za socialismu výrazně ovlivňován skutečností, že stejně jako ostatní druhy přírodního bohatství není ani půda produktem lidské práce, nýbrž produktem přírody. Tato skutečnost se nám zdá pro obsah státního vlastnického práva k půdě za socialismu nejpodstatnější.

Je sice pravda, že půda je produktem přírody i za kapitalismu, nikoliv tedy až za socialismu. Avšak důležité je to, že v socialistické společnosti vede podle našeho názoru právě tento specifický charakter půdy dříve než je tomu u produktů lidské práce k vynětí půdy z oběhu zboží. V sovětském Rusku to bylo provedeno již dekretem o půdě, zatím co u nás (stejně jako v ostatních socialistických zemích s výjimkou Mongolska) s definitivní platností dosud nikoliv.

Jelikož v sovětském Rusku byla půda dekretem o půdě vyňata z oběhu zboží, dostalo tam státní vlastnictví půdy sverázný obsah. Není to již „úplné“ vlastnictví ve smyslu uvedeného Engelsova výroku (užívání, držba, dispozice), které existuje jen v rámci oběhu zboží, nýbrž pouhé užívání a držba půdy, jakožto produktu přírody.

„Socialistické vlastnictví předpokládá vzhledem k různým objektům i různé vztahy. Některé z těchto objektů jsou předmětem mimozbožních vztahů, jiné předmětem zbožních vztahů. Půda, nerostné bohatství, vody, lesy jsou za socialismu nezczizitelné a jako objekt majetku všeho lidu poskytují se socialistickým státům do bezplatného užívání.

Půda se tudíž stala objektem držby a užívání, jak to také ve vztahu k socialistické společnosti předvídal už Marx. Právě takovouto formu má v SSSR vlastnictví půdy.¹⁵⁶

Jinými slovy: *za socialismu je třeba rozlišovat mezi státním vlastnictvím k půdě a ostatním produktům přírody na jedné straně a státním vlastnictvím k továrnám,*

¹⁵⁵ V naší práci se zabýváme převážně půdou zemědělského určení. Poněkud jiná oprávnění než u půdy zemědělské však budou jistě u půdy městské, lesní apod.

¹⁵⁶ M. V. Kolganov: *Sobstvennost v period perechoda k kommunizmu*, M. 1963, str. 21.

dopravním prostředkům a jiným produktům lidské práce na straně druhé. Je to nutné proto, že majetkové vztahy týkající se půdy a ostatních produktů přírody se od majetkových vztahů týkajících se továren, dopravních prostředků a jiných produktů lidské práce podstatně liší. „Majetkové vztahy týkající se těchto různých druhů společenského bohatství nejsou vůbec stejné: jedny z nich se zcizují a přisvojují bezplatně, druhé — za úplatu.“¹⁵⁷

Tato skutečnost výrazně ovlivnila i obsah státního vlastnického práva k půdě a tak či onak se odrazila už v pozemkovém zákonodárství prvního období, i když obsah státního vlastnického práva k půdě v něm nebyl určen ještě dostatečně podrobně.¹⁵⁸

Přesto však bude velmi zajímavé povšimnout si, jakou úlohu hrají formulace prvních sovětských pozemkových zákonů v argumentaci M. V. Kolganova, jehož upozornění na nutnost rozlišovat státní vlastnictví k půdě od státního vlastnictví k produktům lidské práce, je nutno jinak považovat za velmi záslužné.

M. V. Kolganov totiž tvrdí, že zvláštní charakter státního vlastnictví půdy a ostatních přírodních bohatství byl již v dekretu o půdě záměrně vyjádřen tím, že se zde o půdě hovoří nikoliv jako o předmětu státního vlastnictví, nýbrž jako o „majetku všeho lidu“ (podobně v ústavě RSFSR z 10. 7. 1918). Dále vzpomíná i čl. 1 zákona o socializaci půdy, podle nějž bylo zrušeno veškeré vlastnictví půdy. Podle M. V. Kolganova byly tyto formulace uzákoněny „v plném souladu s učením marxismu, podle nějž by bylo jakékoliv vlastnictví k půdě z hlediska socialistické společnosti právě tak nepřirozené, jako vlastnictví k lidem“.¹⁵⁹

V pozemkovém zákonodárství prvních let sovětské vlády se tedy podle M. V. Kolganova nehovořilo o půdě jako o státním vlastnictví proto, že půda (a ostatní přírodní bohatství) byla z objektu státního vlastnictví vyčleněna ve zvláštní objekt majetku všeho lidu. A stejně tak i dnes prý existuje vlastně „dvojí státní vlastnictví: jedno zahrnuje užívání, držbu a zbožní zcizení, druhé — pouze držbu a užívání. První je úplným vlastnictvím, druhé — majetkem všeho lidu.“¹⁶⁰

¹⁵⁷ Tamtéž, str. 23. Je sice pravda, že např. továrny, dopravní prostředky, základní bytový fond ve městech aj. jsou věci nezcizitelné, a proto se předávají jedním státním orgánem druhému rovněž bezplatně. Přesto však mají hodnotu (stejně jako všechny ostatní produkty lidské práce) a v důsledku toho se dostávají do oběhu zboží, ať už přímo (opotřebování dopravních prostředků se hradí prodejem lístků pasažérům, byty nájemným) či nepřímou (u továren, jejichž hodnota se přenáší do celkové hodnoty jejich produkce a realizuje se tímto nepřímým způsobem). Tamtéž, str. 22.

¹⁵⁸ V pozemkovém zákonodárství pozdějších let byl obsah státního vlastnického práva k půdě upraven daleko podrobněji. (Srv. Pozemkový zákoník RSFSR z r. 1922 a zejména Obecné zásady užívání a hospodářsko-technické úpravy půdy SSSR z r. 1928.) Výrazně k tomu přispěla zejména sovětská právní věda, jejíž podíl zůstává však bohužel až do dnešního dne nezhodnocen. V současné době je otázka obsahu státního vlastnického práva k půdě jednou z nejdiskutovanějších otázek teorie sovětského pozemkového práva. Jedni autoři vycházejí z toho, že obsahem státního vlastnického práva k půdě je oprávnění disponovat půdou, držet ji a nakládat s ní (např. I. V. Pavlov), jiní přidávají jako další prvek právo spravovat půdu (G. A. Akseněnok) či právo správy a kontroly (A. M. Turubiner), jiní zařadili prvek správy místo prvku držby (zesnulý L. I. Dembo) apod. (Srv. rozbor těchto názorů v práci V. K. Grigorjeva: Voprosy teorii zemeľnogo prava, M. 1963, str. 105—114.)

¹⁵⁹ M. V. Kolganov: Sobstvennosť v period perechoda k kommunizmu, M. 1963, str. 27. V tomto smyslu se vyjádřil K. Marx v Kapitálu, sv. III, ruské vyd. 1955, str. 789.

¹⁶⁰ Tamtéž, str. 30—31.

Aniž bychom se chtěli podstatněji dotknout koncepce, kterou zde M. V. Kolganov prosazuje, přece jen se nám zdá pochybným dokazovat ji formulacemi prvních sovětských pozemkových zákonů. Z historického hlediska takovéto argumenty totiž zcela nesedí. Jak vyplývá z toho, co jsme uvedli v předchozích částech této hlavy, byla formulace o půdě jako majetku všeho lidu při přípravě dekretu o půdě převzata nikoliv snad proto, že by byla považována za nejvýstižnější, nejlepší z hlediska socialistické společnosti, nýbrž především z politicko-taktických důvodů. Do dekretu o půdě se tato formulace dostala nakonec jedině proto, že byla obsažena v Rolnickém mandátu, který nevycházel důsledně ze socialistických hledisek, a sám V. I. Lenin musel později několikrát upřesňovat, usměrňovat jeho smysl.¹⁶¹

Naše polemika nesměruje ovšem proti označování půdy a ostatních přírodních bohatství za majetek všeho lidu (místo státního vlastnictví), jestliže to umožní lépe rozlišovat mezi společenským vlastnictvím produktů přírody a společenským vlastnictvím produktů lidské práce.¹⁶² V tomto směru mají podněty V. M. Kolganova své opodstatnění a domníváme se, že jsou velmi užitečné. Vyslovujeme zde pouze svou pochybnost o tom, že jako argumentu se tu používá paralely s formulacemi prvních pozemkových zákonů, ačkoliv tyto formulace měly v tehdejších historických souvislostech poněkud jiný význam, než jaký jim dnes V. M. Kolganov připsuje.

* * *

Za socialismu má rozlišování mezi půdou a ostatními produkty přírody na jedné straně a produkty lidské práce na straně druhé svůj význam také z hlediska samostatnosti pozemkového práva jakožto právního odvětví, upravujícího právě ty společenské vztahy, které se týkají půdy a ostatních produktů přírody. Samotná skutečnost, že půda je produkt přírody, platí ovšem i za kapitalismu. Avšak za kapitalismu se tato zvláštnost půdy neodráží v existenci zvláštních společenských vztahů, protože půda se dostává prakticky do stejného postavení jako produkty lidské práce — stává se zbožím. Specifičnost pozemkových vztahů se tudíž za kapitalismu do značné míry ztrácí a pozemkové vztahy se téměř ničím od ostatních majetkových vztahů neliší. V právní nadstavbě se to pak projevuje tím, že pozemkové vztahy, stejně jako ostatní majetkové vztahy, jsou předmětem úpravy jednoho právního odvětví upravujícího společně všechny majetkové vztahy — práva občanského.

¹⁶¹ Jestliže bychom se přesto rozhodli odvolávat se na formulace pozemkových zákonů, museli bychom pak být důslední a uspokojivě vysvětlit, proč se později v Pozemkovém zákoníku RSFSR z r. 1922 (a vlastně až dodnes) začalo opět hovořit o právu státního vlastnictví půdy. M. V. Kolganov se to na str. 29 snaží vysvětlit mj. tak, že v r. 1922 souviselo uzákonění formulace o státním vlastnictví půdy se zavedením státního kapitalismu. „Ve vztazích se zahraničními koncesionáři musel sovětský stát nutně vystupovat jako vlastník půdy“ (tj. dávat půdu do pachtu — za úplatu). I kdybychom i na tento argument přistoupili, stále by ještě scházelo vysvětlení, proč se o půdě jako o státním vlastnictví hovoří ještě v ústavě SSSR z r. 1936 a v dalších zákonodárných předpisech až do dnešní doby.

¹⁶² Podle našeho názoru by bylo třeba zamyslet se také nad tím, zda rozdíl mezi státním vlastnictvím půdy, nerostného bohatství, vod a lesů a státním vlastnictvím produktů lidské práce nejsou dnes již alespoň částečně vystiženy v čl. 21 Zásad občanského zákonodárství SSSR a svazových republik z r. 1961. V tomto článku se totiž stanoví, že uvedená přírodní bohatství jsou (na rozdíl od ostatního majetku státu) tzv. výhradním vlastnictvím státu a mohou být propůjčeny toliko k užívání.

Naproti tomu za socialismu je půda dříve či později vyňata z oběhu zboží a v důsledku toho vystupuje specifická pozemkových vztahů daleko výrazněji do popředí. Majetkové vztahy týkající se půdy (a ostatních přírodních bohatství) tvoří nyní určitý ucelený okruh stejnorodých vztahů, které se podstatně liší od ostatních majetkových vztahů, zakládajících se na oběhu zboží. Tato skutečnost se v oblasti právní nadstavby projevuje tím, že se z občanského práva, které dosud jednotně upravovalo všechny majetkové vztahy, vyděluje oblast právních vztahů týkajících se půdy a ostatních přírodních bohatství a vytváří se tzv. pozemkové právo.

V sovětském Rusku došlo k tomuto osamostatnění pozemkového práva hned v prvních letech sovětské vlády, jakmile byla půda spolu s ostatním přírodním bohatstvím na základě dekretu o půdě vyňata z oběhu zboží (podobně se tenkrát z občanského práva vydělilo např. i sovětské právo manželské a rodinné, a sovětské právo pracovní).¹⁶³

Poněkud složitější je otázka samostatnosti pozemkového práva jako právního odvětví v těch socialistických zemích, kde půda nebyla dosud plně vyňata z oběhu zboží. Tak např. u nás byla tato otázka předmětem již řady vědeckých diskusí, v nichž byla zastávána velmi různá stanoviska.¹⁶⁴ V naší práci se nemůžeme bohužel příliš široce zmiňovat o této složité problematice, přesto však bude na místě k ní učinit několik stručných poznámek a to především proto, že se v těchto diskusích velmi často operuje také argumenty souvisejícími se vznikem sovětského pozemkového práva.

Jak jsme již ukázali, *vzniklo sovětské pozemkové právo v důsledku nacionalizace veškeré půdy hned v prvním období Říjnové revoluce*.¹⁶⁵ Tato skutečnost přivádí

¹⁶³ Soudruh dr. J. Vysokaj se domnívá, že „sovětské pozemkové právo se definitivně jako samostatné odvětví a samostatná právní disciplína zformovalo ke konci třicátých let“. K tomu dále připomíná, že „ve třicátých letech se po určitou dobu tradovalo v SSSR spolu s právem kolchozním jako jedna právní disciplína a jeden vědní obor“ (srv. prof. dr. V. Fábry a kol.: *Stručné kapitoly z pozemkového práva*, SPN P. 1963, str. 154). Vzniká otázka, co s. Vysokaj rozumí pod „definitivním zformováním se sovětského pozemkového práva od dříve spojeného s ním práva kolchozního, pak je možno s ním snad souhlasit. Jinak však je třeba vidět, že od občanského práva se jako právní odvětví sovětské pozemkové právo osamostatnilo již v důsledku vynětí půdy a ostatních přírodních bohatství z oběhu zboží — a to se stalo již dekretem o půdě v r. 1917.

¹⁶⁴ Srv. Bulletin ČSAV čís. 1, P. 1956 (zpráva o rozpravě vědecké rady Ústavu práva ČSAV o otázce předpokladů pro vznik pozemkového práva v ČSR jakožto samostatného odvětví čs. práva); Zápis ze zasedání vědecké rady práv. fakulty z 22. 11. 1962, na němž byl projednán referát s. prof. Fábryho: *Některé problémy vědy čs. pozemkového práva*.

¹⁶⁵ Samostatná existence pozemkového práva jakožto právního odvětví je dnes v Sovětském svazu skutečností naprosto evidentní. Přesto však se stále ještě nacházejí jednotlivci, jimž nejsou jasné ty základy, na nichž je tato existence založena. Tak např. I. G. Mrevlišvili nechápe, „proč se pro právní postavení půdy vytváří samostatné odvětví práva, zatím co právní úprava ostatních předmětů zůstává v občanském právu“? Podle jeho názoru „mají být pozemkoprávní vztahy považovány za organickou součást sovětského socialistického občanského práva“. (Sovetskoje gosudarstvo i pravo č. 7/1954, str. 110—111). Autor zřejmě nepochopil specifickou pozemkových vztahů v SSSR, která spočívá v tom, že půda byla v SSSR vyňata z oběhu zboží a že jako produkt přírody nemá hodnotu.

některé naše soudruhy k názoru, že pozemkové právo může jako samostatné právní odvětví vzniknout jedině tehdy, jestliže je provedena nacionalizace půdy a v důsledku toho existuje jednotné vlastnictví k půdě. Tak usuzuje např. s. dr. Švestka:

„V SSSR byla stejnorodost a specifická společnost vztahů a tím odpovídajících právních vztahů dána nacionalizací půdy. K té u nás nedošlo. U nás neexistují v současné době stejnorodé, specifické, společenské vztahy a tomu odpovídající právní vztahy týkající se půdy. Jediné co na stejnorodost ukazuje je půda — předmět.

Domnívám se, že předpokladem ke vzniku pozemkového práva jakožto samostatného právního odvětví by bylo třeba jednotného vlastnictví k půdě.“¹⁶⁶

Na rozdíl od s. dr. Švestky se domnívám, že *za určitých okolností je možno o samostatné existenci pozemkového práva hovořit i dříve, než v důsledku nacionalizace půdy dojde k zavedení jednotného vlastnictví půdy. Samotný fakt nacionalizace půdy nemusí být vždy rozhodující, nýbrž jde spíše o to, že půda a ostatní přírodní bohatství se dostávají mimo oběh zboží.*¹⁶⁷

Při tom vše nasvědčuje tomu, že *vzhledem ke svému zvláštnímu charakteru (půda není produkt lidské práce, nýbrž produkt přírody) se půda a ostatní přírodní bohatství vymaňují za socialismu daleko rychleji z oblastí zboží vztahů, než je tomu u produktů lidské práce.* (Ty se — jak už bylo ukázáno výše — nedostávají z oblasti zboží vztahů ani tehdy, jsou-li nacionalizovány, viz výše str. 64.) A právě v důsledku této zvláštnosti vytváří se zde zvláštní skupina společenských vztahů týkajících se půdy a ostatních produktů přírody, která se liší od vztahů týkajících se produktů lidské práce. Tento proces nachází u nás stále více své vyjádření i v právu.¹⁶⁸

Vzhledem k tomu se domnívám, že i u nás dnes objektivně existuje specifický a od jiných společenských vztahů se odlišující okruh stejnorodých společenských vztahů týkajících se půdy a ostatních produktů přírody, a že je tak dána hlavní podmínka pro existenci pozemkového práva jako samostatného právního odvětví.¹⁶⁹

* * *

¹⁶⁶ Bulletin ČSAV čís. 1, P. 1956, str. 16—17.

¹⁶⁷ Tak např. nacionalizace půdy buržoasním státem zavádí sice také jednotné státní vlastnictví půdy, ale půda není při tom vyňata z oběhu zboží. Za těchto podmínek tudíž pozemkové právo jako samostatné odvětví práva nevznikne, i když bude provedena nacionalizace půdy.

¹⁶⁸ Jako příklad možno uvést třeba návrh nového občanského zákoníka ČSSR, podle něž se nezastavěné pozemky mohou prodávat jen národním výborům, které je pak zájemcům poskytují do osobního užívání.

¹⁶⁹ Bylo by možno uvádět pochopitelně i další okolnosti ve prospěch samostatnosti pozemkového práva. Šlo by však do značné míry pouze o opakování těch argumentů, které na zmíněných diskusích vyslovil s. prof. Fábry a s nimiž plně souhlasím (srv. též článek prof. Fábryho: Základní teoretické otázky čs. pozemkového práva, Právník, č. 5/1963).

Při rozboru pozemkového zákonodárství jsme v druhé hlavě naší práce věnovali mimořádnou pozornost způsobu, jakým byla v sovětském Rusku uzákoněna a provedena nacionalizace půdy. Z konkrétního materiálu, který jsme zde přinesli, pokusíme se nyní udělat některé obecnější závěry.

1. V Rusku se již před Říjnovou socialistickou revolucí vytvořily mimořádně příznivé *podmínky pro provedení nacionalizace veškeré půdy*. Byla jich jistě celá řada. Soudruh Vysokaj uvádí tyto 3 hlavní podmínky: a) ruští rolníci trpěli velkým nedostatkem půdy, kterou si museli propachtovávat u statkářů; b) ruská vesnice byla plná feudálních přežitků, jejichž nositelem byla především statkářská hospodářství. Tyto přežitky překážely kapitalistickému rozvoji zemědělství Ruska; c) v Rusku se udržela občinová držba půdy, a proto instinkt soukromého vlastnictví půdy nepřesl ruským rolníkům do krve.

Nejlepší prostředek k odstranění všech překážek rozvoje kapitalismu v zemědělství a očistění ruské vesnice od zbytků feudalismu viděli za těchto okolností ruští rolníci „v rozdělení statkářské půdy, zrušení soukromého vlastnictví k půdě jejím znárodněním“.¹⁷⁰

Možno tudíž konstatovat, že základní podmínkou pro nacionalizaci půdy v Rusku bylo to, že *ruští rolníci nacionalizaci půdy sami požadovali*. To byla dle našeho názoru nejdůležitější podmínka nacionalizace půdy v Rusku, zatím co to, co s. Vysokaj uvádí pod písmeny a)—c), se vztahuje spíše k příčinám, proč rolníci nacionalizaci půdy požadovali.

Druhou základní podmínkou nacionalizace půdy v Rusku bylo vítězství socialistické revoluce, neboť v tehdejších podmínkách mohla být nacionalizace půdy uzákoněna jedině v této revoluci. Kerenského vláda nebyla totiž s to vzhledem ke svému spojení s buržoasií rolnické požadavky splnit.

2. V naší práci jsme ukázali, že nacionalizace půdy nebyla dekretem o půdě uzákoněna přímo, ale ve zvláštní formě, která vyhovovala tradicím a názorům ruského rolnictva. Tato forma byla v souladu s tzv. variantou A, s jejíž možností Lenin počítal již v době první ruské revoluce 1905—1907, a která místo přímého zakotvení nacionalizace půdy obsahovala nacionalizaci prakticky rovnocenné ustanovení o zrušení soukromého vlastnictví půdy a jejím převedení do majetku všeho lidu. Již sama tato skutečnost nám připomíná, že *formy, v nichž může být dosaženo nacionalizace půdy, mohou být různé* a rozhodně je nelze omezovat jen na přímé uzákonění státního vlastnictví půdy.

3. *Příčiny, proč ruští rolníci požadovali nacionalizaci půdy* (resp. zrušení soukromého vlastnictví půdy a její převedení do majetku všeho lidu), souvisely s jejich snahou skoncovat s feudalismem v pozemkových vztazích (zejména s nespravedlivým rozdělením půdy a jeho důsledky spočívajícími v polonevolnickém vykořisťování rolníků statkáři prostřednictvím různých feudálních forem pachtu

¹⁷⁰ Srv. prof. dr. Fábry a kol.: *Stručné kapitoly z pozemkového práva*, SPN, P. 1963, str. 151—152. Řekl bych však spíše naopak, že ruští rolníci požadovali znárodnění půdy zrušením soukromého vlastnictví k půdě.

půdy — odpracovávání apod.). Rolníci věřili, že nacionalizace půdy s těmito feudálními přežitky skoncuje. Kromě toho — vzhledem k tradicím ruské obcíny — rolníci požadovali zrušení všech dřívějších forem soukromého vlastnictví půdy (tj. nejen statkářského vlastnictví půdy, ale i pozemkového vlastnictví vykořisťovatelského státu, církvi, klášterů atd.) ještě z toho důvodu, že existence nejrůznějších forem soukromého vlastnictví půdy znemožňovala v plném rozsahu uplatňovat princip vyrovnávacího užívání půdy (viz výše str. 30).

4. Nacionalizace půdy nebyla ovšem sovětskou vládou uzákoněna jen s cílem zavést vyrovnávací užívání půdy. Je pochopitelné, že její význam byl daleko širší. *Nacionalizace půdy* byla především *důležitým činitelem při postupné kolektivizaci zemědělství*. Protože se však týkala nejen zemědělské půdy, nýbrž i půdy nacházející se pod soukromými průmyslovými podniky, a vůbec veškeré půdy v zemi (a kromě toho i ostatního přírodního bohatství), sehrála významnou úlohu při *socialistické přestavbě celého národního hospodářství*.

5. Nacionalizace půdy v Říjnové revoluci *umožnila definitivně skoncovat s veškerými přežitky feudalismu v pozemkových vztazích*. Tento význam nacionalizace půdy je na místě připomenout právě dnes, kdy řada tzv. rozvojových zemí se nachází přibližně ve stejné situaci, v jaké bylo Rusko koncem XIX. a začátkem XX. století. Tyto země se stejně jako tehdejší Rusko nacházejí v rané etapě vývoje kapitalismu v zemědělství, kdy radikální buržoa (rolník) se ještě neteritorializoval, tzn. ještě nezískal půdu, při čemž velké pozemkové vlastnictví ještě neztratilo své feudální rysy, které jsou brzdou jakéhokoliv hospodářského pokroku.

V mnohých z těchto zemí nebyla převážná část půdy vzhledem k nevyvinutému kapitalismu nikdy v „úplném“, soukromém vlastnictví a existují četné pozůstatky občinových tradic. Za těchto okolností může být rolnické hnutí za půdu (za pozemkovou reformu) stejně jako v Rusku spojováno s rolnickým požadavkem nacionalizace veškeré půdy, jakožto základu celé řady radikálních pozemkových přeměn. Typickým příkladem takového vývoje je Zanzibar, kde se chystá prohlášení nacionalizace veškeré půdy a její spravedlivější rozdělení mezi rolnictvem.¹⁷¹

Nesmíme však zapomínat na to, že hlavním rysem naší epochy je přechod od kapitalismu k socialismu a že v souvislosti s tím se v řadě rozvojových zemí otevírá již na začátku XX. století Leninem objevená možnost přerůstání národně osvobozené buržoasné demokratické revoluce ve vyšší stupeň — v revoluci socialistickou. Za takovéto situace neslouží pochopitelně požadavek nacionalizace půdy upevnění stávajícího buržoasního zřízení a stává se i v těchto zemích požadavkem progresivním, který napomáhá přerůstání revoluce do její vyšší, socialistické etapy. To si velmi dobře uvědomují všechny pokrokové živly rozvojových zemí, které proto otázce nacionalizace půdy věnují mimořádnou pozornost.

¹⁷¹ Srv. Rudé právo z 10. března 1964. Jinými takovými zeměmi jsou např. Tanganiika nebo Barma.

6. Na rozdíl od sovětského Ruska zůstává ve většině ostatních socialistických zemí půda stále ještě v soukromém vlastnictví.¹⁷² V těchto zemích nebylo a není žádné rolnické hnutí, které by požadovalo provedení nacionalizace půdy. Tato okolnost zřejmě souvisí s vyšším stupněm kapitalistického vývoje, na němž se tyto země nacházely před revolucí, a tudíž i s daleko hlubším proniknutím soukromovlastnických principů do pozemkových vztahů, než tomu bylo v Rusku.

Přesto, že v těchto zemích nesměruje současný vývoj k jednorázové nacionalizaci půdy, byla již v mnohých z nich kolektivizace zemědělství v podstatě dokončena. Ponechání soukromého vlastnictví půdy nemohlo tudíž zabránit postupu socialistické přestavby zemědělství a nastolení nového socialistického způsobu výroby na zemědělské půdě.

Zároveň je však obecně známo, že nezávislost způsobu výroby na formách pozemkového vlastnictví je možná jen v určitých hranicích. Dříve či později si každý způsob výroby vytváří odpovídající mu formu vlastnictví, což platí pocho-pitelně i o socialistickém způsobu výroby a o vlastnictví půdy, která se dříve či později musí za socialismu stát společenským vlastnictvím. „...Budoucnost rozhodne, že půda může být jediné majetkem národním.“¹⁷³

V těchto zemích bude však dosaženo nacionalizace půdy zřejmě obráceným postupem než tomu bylo v Sovětském svazu.

„Na rozdíl od Sovětského svazu, kde nacionalizace půdy byla provedena jednorázovým aktem a byla začátkem socialistických přeměn na vesnici, v lidově demokratických zemích nacionalizace veškeré půdy, opírající se o vůli rolníků, bude teprve dovršením pozvolného vývoje na podkladě měnících se a změněných ekonomických podmínek, bude teprve důsledkem vyšší úrovně zespolečenštění výroby a výrazem dosažených hlubších socialistických, ekonomických a jiných společenských vztahů. Nikoli tedy jednorázový převod půdy jakožto předmětu vlastnictví na stát s následujícím vytvářením socialistických výrobních vztahů, nýbrž postupné zespolečenštění půdy jako předmětu hospodaření vedoucí ke změnám i ve vlastnických vztazích a tyto změny též vynucující.“¹⁷⁴

V lidově demokratických zemích se otázka nacionalizace půdy bude postupně řešit tím, že půda bude stále více vyjímána z oběhu zboží, prostřednictvím ome-zování prodeje a koupě půdy, pachtu půdy atd. Jakmile bude ve vztahu k půdě dosaženo nakonec úplného zákazu prodeje, koupě, pachtu apod., bude tím fak-ticky dosaženo i nacionalizace půdy, která zůstane nadále pouze v bezplatném užívání a držbě (nikoliv tedy už v „úplném“ vlastnictví) jejich dosavadních ma-jitelů.

¹⁷² Na diskusi v ČSAV upozornil s. Bystřina na to, že v lid. dem. zemích byla provede-na jen částečná nacionalizace půdy. (Bulletin Ústavu práva ČSAV č. 1, říjen 1956, str. 14.)

¹⁷³ K. Marx: Nacionalizacija zemli, Sočiněnija tom XIII., č. 1., Partizdat M. 1936, str. 342. Tento rukopis napsal K. Marx v r. 1869 jako poznámky k větší práci o naciona-lizaci půdy, která se však nezachovala.

¹⁷⁴ Univ. prof. dr. V. Fábry a kol.: Stručné kapitoly z pozemkového práva, SPN P. 1963, str. 39—40.

Touto postupnou cestou může být fakticky dosaženo nacionalizace půdy bez ohledu na to, zda bude formálně vyhlášena či ne; rozhodující skutečností se může stát praktické zrušení „úplného“, soukromého vlastnictví půdy, místo něž by mohly být zavedeny jiné právní instituty. K nacionalizaci půdy by tudíž v tomto případě došlo zcela obráceným postupem než v SSSR, avšak výsledek by byl úplně stejný.

Možno zde ještě jednou připomenout, že ani v SSSR nebyla nacionalizace půdy vyhlášena přímo. Jak jsme dokázali v naší práci, bylo jí dosaženo nepřímo, prostřednictvím varianty označené v r. 1905 Leninem jako varianta A, tj. zrušením soukromého vlastnictví půdy a zákazem půdu prodávat, kupovat, pachtovat apod. Rozdíl je ovšem v tom, že v sovětském Rusku to bylo (dekretem o půdě) provedeno jednorázově, zatím co v lidově demokratických zemích k tomu dochází postupně.

„Z toho, že v dnešních našich podmínkách, při vývoji zemědělských výrobních družstev nepovažujeme znárodnění půdy za nezbytnou podmínku rozvoje zemědělského hospodářství, v žádném případě nesmí vyplývat závěr, že vybudování socialismu na vesnici je vůbec možné bez provedení znárodnění půdy. Počítáme, že s postupným získáním chudých a středních rolníků do pracovních družstevních zemědělských hospodářství, s vývojem strojně traktorových stanic, jakož i zákazem pronájmu půdy, pozdějším omezením a zákazem prodeje a koupě půdy, snížením a pozdějším odstraněním renty z rozhodnutí samotných členů družstev, až to podmínky dovolí, se vyřeší prakticky otázka znárodnění půdy tím, že veškerá půda zůstane pracujícím rolníkům na věčné užívání.“¹⁷⁵

¹⁷⁵ Jiří Dimitrov: Bulharsko na cestě k socialismu. Knihovna aktualit Světových rozhledů, sv. 11.

ЗЕМЕЛЬНОЕ ПРАВО В ПЕРИОД ОКТЯБРЬСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ

Резюме

Основные противоречия, составляющие существо аграрного вопроса в России, сохранились и после февраля 1917 г., когда в России победила буржуазно-демократическая революция: «Помещик имеет более 2000 десятин, а у крестьянина — 7,5 десятин на один двор» (Ленин).

Хотя буржуазное Временное правительство национализировало в марте удельную и кабинетную землю, однако, крестьянам ее не разделило. Причем помещичья земля осталась нетронутой. Решение аграрного вопроса в России все время откладывалось и даже в то время, когда членами правительства стали представители эсеров (так называемой крестьянской партии). Крестьяне все более теряли надежду на то, что получат от Временного правительства какую-нибудь землю.

Вожди эсеров при практическом осуществлении своей политики предали те требования крестьян, на основе которых создали программу так называемой социализации земли и которые ими опять были сформулированы в так называемом Крестьянском наказе о земле. Согласно программе социализации земли социализма можно достигнуть следующим образом: нужно ликвидировать частную собственность на землю и всю землю через определенные периоды перераспределять в уравнительном порядке, т. е. так, чтобы у каждого было одинаковое количество земли (причем земля и в будущем должна находиться в индивидуальном пользовании мелких производителей). В данном случае имело место такое понимание социализма, которое соответствовало представлениям мелкого собственника, мелкого производителя.

Метко выразила это понимание Спиридонова — одна из представителей эсеровской партии — следующими словами: «Основная задача социализма заключается в осуществлении равного распределения имущества».

Большевики всегда критиковали подобную «социализацию» и объясняли крестьянам, что на самом деле в ней ничего социалистического нет. Против программы социализации земли они выдвинули свою аграрную программу, которая предусматривала национализацию всей земли и конфискацию помещичьей земли, которая, однако, не должна была быть разделена крестьянам в индивидуальное пользование, а должна была находиться в коллективном пользовании на основе крупного производства.

Однако в 1917 г. в отношении большевиков к так называемой социализации земли произошел существенный перелом. В условиях изменившегося политического положения (конец двоевластия) большевики решили поддержать эту программу. В статье «Крестьяне и рабочие» В. И. Ленин отметил, что в настоящее время нельзя уже ограничиваться только теоретическим разоблачением наивных крестьянских иллюзий, связанных с программой социализации земли, а нужно крестьянам показать, как сами эсеры ныне предают свою собственную программу.

В то же время большевики решили, несмотря на свои оговорки, осуществить крестьянскую социализацию земли в приближающейся революции, учитывая, в частности, что речь идет о требованиях, которые очень распространены среди крестьян, которые было бы неправильным обходить и которые на определенном этапе революции могли иметь, кроме того и определенное демократическое значение. Итак, большевики во главе с Лениным, были единственными, которые последовательно защищали крестьянские требования. Их отношение, основанное на ленинской идее союза рабочих и крестьян, проявилось в сентябре и октябре 1917 г. в большевизации русской деревни. Постепенно крестьяне отворачивались от своих эсеровских вождей

и начали сознавать, что нельзя добиться земли без свержения власти буржуазии и без осуществления перехода всей власти в руки советов.

Борьба пролетариата против буржуазии в этот период тесно слилась с могучим крестьянским восстанием против помещиков и их защитников, что, наконец, повлияло на определение момента вооруженного выступления пролетариата против Временного правительства. Этому слиянию в значительной мере содействовала ленинская аграрная программа, основанная на союзе рабочих и крестьян, и ее творческое применение именно в период непосредственной подготовки Октябрьской революции, когда Ленин указал, что «должна измениться основная линия речей рабочего к крестьянину».

На II Всероссийском съезде советов рабочих и солдатских депутатов (7—8 XI 1917 г.), на котором была провозглашена власть советов, ленинская концепция решения аграрного вопроса с убедительностью восторжествовала. Тот факт, что осуществление требований крестьян обеспечили именно рабочие и солдатские делегаты, значительно укрепил союз рабочих и крестьян, на основе которого Октябрьская революция победила во всей России. Способ, которым в ходе Октябрьской революции был решен аграрный вопрос, одновременно стал блестящим примером большевистской революционной тактики.

* * *

Декрет о земле, принятый на II съезде, был провозглашен как временный закон (окончательный закон о земле должен был быть принят на заседании Учредительного собрания). Его составной частью стал Крестьянский наказ о земле. Еще непосредственно перед принятием декрета о земле В. И. Ленину пришлось убеждать некоторых членов большевистской партии (Милютину, Ларина), которые выступали против включения без изменений крестьянского наказа с его своеобразными формулировками и положениями о уравнительном пользовании землей. Ленин, которому было чуждо догматизм, не испугался внешней словесной формы этого наказа, обусловленной наивными представлениями крестьян и формулировками эсеровской социализации. Хотя Крестьянский наказ с точки зрения формулировок исходил из программы социализации земли, старые формулировки в условиях Октябрьской революции приобретали другое содержание, совершенно отличающееся от первоначального. Именно поэтому является неправильным утверждение, что большевики, восприняв Крестьянский наказ о земле, осуществили эсеровскую аграрную программу вместо своей программы. Что касается узаконения уравнительного пользования землей, имел место определенный компромисс, представляющий соглашение с крестьянством, которое тогда еще не сумело представить переворот в деревне по-другому, чем на основе принципа уравнительного землепользования.

Согласно Крестьянскому наказу о земле право частной собственности на землю отменяется навсегда. Земля не может быть ни продаваема, ни покупаема, ни сдаваема в аренду либо в залог, ни отчуждаема каким-либо иным способом. Она становится достоянием всего народа и переходит в пользование всех, кто ее обрабатывает своим трудом. Этим фактически была достигнута национализация всей земли, хотя левые эсеры это отрицали. «Большевики прежде всего помогли наиболее радикальным, наиболее революционным, наиболее близким к пролетариату из буржуазно-демократических идеологов крестьянства, именно левым эсерам, провести то, что фактически явилось национализацией земли» (Ленин).

Способ, которым была узаконена национализация земли, отвечал старым требованиям крестьян и поэтому для широких масс крестьянства был более приемлемым, чем первоначально предполагавшееся прямое провозглашение национализации, т. е.

установление государственной собственности на землю. Таким образом, национализация земли была закреплена в такой форме, о возможном применении которой говорил В. И. Ленин уже в 1905—1907 г. г., т. е. поддержкой крестьянских требований об отмене частной собственности на землю (так называемый вариант А). Следовательно, особая форма, в которой была закреплена национализация земли, была применена не случайно, а с определенной целью и имела глубокий смысл. Ни в коем случае нельзя недооценивать значения применения этой формы, так, как это делает, например, Г. А. Аксенов.

Национализация земли, осуществленная декретом о земле, представляла собой последовательное завершение буржуазно-демократической революции и была одновременно «первым шагом к социализму». Она позволила не только положить конец всем пережиткам феодализма в земельных отношениях, но была также важным фактором в деле постепенной социалистической перестройки сельского хозяйства. Оценивая значение национализации земли, нужно учитывать обе эти стороны и нельзя ни одну из них односторонне преувеличивать.

Основным условием для национализации земли в России служил тот факт, что сами крестьяне еще до революции требовали отмены частной собственности на землю (т. е. национализацию земли). Тогда как в остальных социалистических странах, за исключением СССР и Монголии, в которых в связи с различными историческими условиями подобное движение не существует, историческое развитие показывает, что в преобладающем большинстве из них вопрос о национализации земли, повидимому, не будет решен каким-то единовременным мероприятием, но постепенно — отпадением отдельных атрибутов частной собственности на землю (ограничение купли-продажи земли и т. п.). Этим постепенным путем возможно будет практически достигнуть национализации земли, несмотря на то, будет ли она формально провозглашена или не будет (в декрете о земле национализация также не была прямо провозглашена).

Для права государственной собственности на землю принципиальное значение имеет то обстоятельство, что декретом о земле была изъята земля из товарного обращения. Поэтому его содержанием не может быть, например, право распоряжения землей (понимаемое в старом смысле слова, т. е. как распоряжение землей в качестве товара). И другие составные части содержания права государственной собственности на землю (пользование, владение) существенно изменились. Однако в первые годы советской власти в советском земельном законодательстве содержание права государственной собственности на землю не было вполне точно и однозначно определено (дискуссия о содержании этого права продолжается в советской юридической литературе до сих пор).

С экономической точки зрения содержание государственной собственности на землю при социализме ясно обусловлено тем, что земля (подобно тому, как и другие природные богатства) не является продуктом человеческого труда, а продуктом природы (и поэтому земля не имеет стоимости). Государственную собственность на землю и на другие природные богатства, можно, следовательно с экономической точки зрения отличать от государственной собственности на продукты человеческого труда. Однако нельзя согласиться с утверждением М. В. Колганова, согласно которому это различие было причиной того, что именно в декрете о земле говорится о земле, как о достоянии всего народа, а не как о государственной собственности.

В связи со своим особым характером земля и другие природные богатства освобождаются при социализме из сферы товарного обращения гораздо быстрее, чем продукты человеческого труда. В результате этого возникает особый круг земельных отношений, которые отличаются от других имущественных отношений и это ведет

к выделению земельного права как отрасли права. Сам факт национализации земли (т. е. переход права собственности на землю на государство) не должен быть при этом решающим, хотя национализация земли в Советской России облегчила и ускорила создание земельного права.

* * *

Декретом о земле была также проведена конфискация помещичьей земли (а также земли удельной, монастырской и церковной), которая переходила в распоряжение земельных комитетов и советов крестьянских депутатов. Эти органы разделили примерно 90 % помещичьей земли среди крестьян (остальную часть составляли имения со специальными культурами и развитым хозяйством). Поэтому декрет о земле не был просто осуществлением большевистской аграрной программы с апреля 1917 г. (как это утверждает, например, Г. В. Шарапов), которая первоначально не предусматривала разделение помещичьей земли крестьянам. Таким путем декретом о земле начался первый этап социалистической революции в деревне, на котором значительное место занимало решение буржуазно-демократических задач. Поэтому декрет был целиком поддержан всем крестьянством, представляющим тогда 5/6 населения России.

Там, где помещичья земля не была разделена, крестьяне не поддерживали в решающие моменты советскую власть (например, в Эстонии, Крыму). Этого не понимали Каутский, Люксембург и другие западно-европейские социал-демократы, которые критиковали ленинское решение аграрного вопроса, на основе которого крестьянам была разделена конфискованная помещичья земля. Их отрицательное отношение к аграрным мероприятиям Октябрьской революции вытекало из каутскианской теории «производительных сил», которая допускала пролетарскую революцию только в наиболее развитых капиталистических странах, достигших очень высокой степени развития производительных сил и совсем не предусматривала возможность победы пролетарской революции в мелкобуржуазной стране, в которой пролетариат не представляет большинства населения (какой была Россия).

Кроме того, Каутский очевидно не понял, что вместе с разделением помещичьей земли крестьянам в России была осуществлена и национализация всей земли (он «молчит» о национализации земли). Кажется, что возможное одновременное проведение обоих мероприятий и в настоящее время не понимается полностью (И. Лапоногов), хотя опять это приобретает актуальность (например, в некоторых слаборазвитых странах). Согласно схоластическим представлениям западно-европейских социал-демократов в пролетарской революции не было возможным соединить национализацию земли с разделением этой земли. По их мнению одно исключает другое. Это было потому, что они видели в национализации земли не только переход права собственности, но переход самой земли, как объекта хозяйствования, на государство (повидимому, Каутский поэтому требовал только постепенного осуществления национализации земли в социалистической революции). И так как земля, как объект хозяйствования, не перешла на государство, национализация земли по их мнению не была проведена.

Закон о социализации земли являлся тем окончательным законом о земле, который должен был быть принят первоначально на заседании Учредительного собрания (однако оно было распущено).

Душой этого закона был принцип уравнительного землепользования. Хотя эта мера имела (в частности на первом этапе революции) свое демократическое значение, неправильно видеть в ней только средство ограничения кулачества и даже «наилучшую» форму крестьянского землепользования в условиях диктатуры пролетариата, как это делает Э. А. Луцкий. Именно с экономической точки зрения эта мера имела

ряд вредных последствий (не существовала необходимая стабильность в пользовании землей, рациональная организация землепользования и т. п.). Причем закон о социализации земли содержал положение о полном уравнительном землепользовании в пределах так называемых производительных сельскохозяйственных зон. Однако это положение осталось на бумаге.

Закон о социализации земли (несмотря на некоторые отличия в формулировках, например, в вопросе о национализации земли) исходит из той же точки зрения, как декрет о земле и является выражением одного и того же этапа революции. Поэтому является неправильным противопоставлять оба эти акты и доказывать, что для социализма декрет о земле был «лучшим», чем закон о социализации земли, или наоборот, как это допускает, например, Н. Н. Бурихин (Ленин иногда даже называл декрет о земле законом о социализации земли).

На практике большее значение, чем закон о социализации земли, имела, однако, «Временная инструкция переходных мер по проведению в жизнь закона о социализации земли» от 5 апреля 1918 г., о которой советские юристы-историки совсем забыли. В отличие от закона о социализации земли, который предусматривал уравнивание в землепользовании в общегосударственном масштабе, инструкция ориентировала местные органы на уравнительный способ в пределах относительно малых территориальных единиц — уездов. К земле, которая уже раньше была в пользовании крестьян, из фонда конфискованной земли была прибавлена часть земли в таком объеме, чтобы вся площадь соответствовала уравнительной норме, установленной местными уездными органами. Земля наделялась крестьянам в так называемое временное пользование. Отдельные местные органы вырабатывали свои особые правила распределения земли и свои уравнительные нормы. Следовательно, решение аграрного вопроса было в 1918 г. значительно «децентрализованным».

THE LAND LAWS OF THE OCTOBER REVOLUTION

Summary

The fundamental contradiction which constituted the essence of the agrarian problem in Russia, continued to exist even after February 1917, when the bourgeois democratic revolution became victorious in Russia.

The landlord possesses more than 2000 "tenths" of land, meanwhile the farmer possesses 7 and half a "tenth" pro farm (Lenin).

The bourgeois Provisional Government has in fact in March transferred to State ownership the estates in fee simple and the crown estates, but it did not distribute the land in question among the peasants. The land owned by the landlords remained entirely untouched by the measures in question. The solution of the agrarian problem in Russia was all the time postponed, even when members of the ESER party (the so called "peasant" party) became members of the government. The peasants lost more and more any hope to get any land from the Provisional Government.

In their practical policy the leaders of the ESER party betrayed the demands of the peasants, which served heretofore to put up the programme of the so called socialization of land and which they formulated once more in the so called Peasant Mandate. According to the programme of the socialization of land, socialism had to be secured by the abolition of private ownership of land. All land would be redistributed within certain periods in an equalizing way, so that everyone should have the same quantity of it (while land would continue to be used individually, in the small producers' mode). It was obviously a conception of socialism corresponding to the views of the small proprietor, of the small producer. This conception was very clearly expressed by Spiridonova—one of the leaders of the ESER party—in this way: "The basic task of socialism is to achieve the equalization of property".

The bolsheviks always criticized such a "socialization", they explained to the peasants that there was in fact nothing really socialist about it and to the programme of socialization of land they opposed their own agrarian programme which aimed at the nationalization of all land and at the confiscation of all the landlords' land; according to their programme, the land in question should however not be distributed among individual users, but should be exploited in a collective way, in the mode of a large scale production.

In the middle of 1917 the attitude of the bolsheviks as far as the so called socialization of land was concerned, underwent a substantial change. In view of the changed political situation (end of the period of the double government) the bolsheviks decided to sustain it. In his article "The peasants and the workers" Lenin drew the attention to the fact that at the time being it was not possible to limit oneself to a theoretical disclosure of the naive peasant illusions about the programme of the socialization of land, but that it was necessary to show to the peasants how the ESER party itself betrays actually its own programme.

At the same time the bolsheviks (in spite of their reserves) took the decision to carry out during the imminent revolution the peasant socialization of land, principally because of the fact that the corresponding demands were extremely spread among the peasants and that it would not be correct to avoid them, the demands in question being of such a kind that they could have in a certain period of the revolution even a certain democratic influence.

In that period the bolsheviks, headed by Lenin, were the unique ones who defended consequently the demands of the peasants. Their attitude, determined by the leninist idea of the union between workers and peasants, resulted during September and October

1917 in the bolshevization of the Russian village. Gradually the peasants abandoned their ESER leaders and began to get aware of the fact that they could not obtain land without an overthrow of the power of the bourgeoisie and the transfer of all the power to the soviets.

The struggle of the proletariat against the bourgeoisie was combined at that time firmly with a powerful peasant insurrection against the landlords and their protectors. This fact contributed also to the decision as to the choice of the moment for the armed intervention of the proletariat against the Provisional Government. The leninist agrarian programme, based upon the union of the workers and the peasants and its creative application just during the period of the immediate preparation of the October Revolution, when Lenin noticed that "it is necessary to change the principal line of the language the worker speaks to the peasant", contributed in a very large extent to the union in question.

On the second Russia-wide congress of the soviets of the worker and peasant deputies (7—8 November 1917), during which congress was proclaimed the government of the soviets, the leninist conception of the solution of the agrarian problem convincingly prevailed. The fact, that the accomplishment of the peasants' demands was secured only by the worker and peasant deputies, contributed in a large way to the strengthening of the union between workers and peasants, that means to the union on the basis of which the October Revolution became victorious in whole Russia. The way in which the agrarian question was solved in the October Revolution became at the same time an exquisite example of the bolshevik revolutionary tactics.

The Decree on land, adopted by the II. Congress, was promulgated as a provisional law (the definitive law on land had to be adopted during the session of the Constituent Assembly). The Peasant Mandate on land became a part of it. Still close before the adoption of the Decree on land V. I. Lenin had to persuade some members of the bolshevik party (Miljutin, Larin), who were opposed to the fact that the Peasant Mandate, with its queer formulations and provisions on the equalizing utilization of land, should be inserted without any change in the Decree.

Lenin, who was not a dogmatist, was not rebuked by the external, verbal form of the Mandate, influenced by the naive peasant ideas and by formulations inspired by the conception of a socialization as understood by the ESER party. In fact, even if the formulations of the Peasant Mandate were based on the programme of the socialization of land, the ancient formulations acquired under the conditions of the October Revolution quite another content than the original one.

This is the main reason why it is incorrect to pretend that, by adopting the Peasant Mandate, the bolsheviks carried out, instead of their own agrarian programme, the agrarian programme of the ESER party.

As far as the law on the equalizing utilization of land is concerned—it represented in fact a certain compromise, an agreement with the peasantry, which could still not imagine at that moment the revolution in the villages otherwise than inspired by the principles of the equalizing utilization of land.

According to the Peasant Mandate private ownership of land is forever abolished. Land must not in future be neither sold, nor bought, rented, hypothecated or alienated in any other way. It becomes property of the whole people and those who work on it acquire the right to use it. By that means and in fact the nationalization of all land became a reality, even if this fact was denied by the left wing of the ESER party.

"The bolsheviks helped first of all the most radical, the most revolutionary and the most close to the proletariat standing democratic bourgeois ideologists of the peasantry, that means the left wing of the ESER, to carry out what in fact was the nationalization of land" (Lenin).

The way in which the nationalization of land was thus enacted corresponded to ancient demands of the peasantry and was therefore more acceptable for the large masses of the peasantry than the direct proclamation of the nationalization of land in the form as intended before, that means of a State ownership of land. The nationalization of land was thus enacted in a form to which, as to a possible form, Lenin drew the attention already in the years 1905—1907, by supporting the demands of the peasantry for the abolition of the right of private ownership of land (the so called variant A'). The special form in which the nationalization of land was enacted was thus used not accidentally, but on purpose and contained a profound sense. It is definitely not possible to underestimate the utilization of the form in question, as does f. i. G. A. Aksenenok.

The nationalization of land, enacted by the Decree on land, represented a consequent completion of the democratic bourgeois revolution, but it constituted at the same time as well "a first step towards socialism". It made possible to liquidate once for ever all the survivals of feudalism in land relations and it represented an important element also during the gradual socialist transformation of agriculture. When evaluating it, it is necessary to take into account both of these components and not consider either of them as being of absolute value.

A fundamental condition of the nationalization of land in Russia was the fact that the peasants themselves demanded already before the revolution the abolition of private ownership of land (—that means the nationalization of land). On the contrary, in the other socialist countries (with the exception of the USSR and Mongolia), where, because of different historical conditions, such a movement does not exist, the evolution makes us believe that in the overwhelming majority of these countries the problem of the nationalization of land will be solved probably not by a single non recurring measure, but gradually—by a continuous falling of of the different attributes of private ownership of land (limitation of the sale and of the purchase of land a. s. o.). It would be eventually possible to reach gradually a factual nationalization of land, regardless of the fact whether or not nationalization would be formally proclaimed or not (the Decree on land also did not contain a direct proclamation of the nationalization of land).

As far as the State ownership of land is concerned, a basic importance incombis to the fact that the Decree on land excluded land from the circulation of goods. The content of this ownership in question cannot therefore be any longer f. i. the right to dispose of the land (in the former sense of the word)—that means the right to dispose of the land as of goods. The other components of the content of the right of the State ownership of land (utilization, possession) underwent as well substantial changes. The Soviet land legislation has not fixed however precisely and unequivocally during the first years of the Soviet regime the content of the State ownership as far as land is concerned (the discussion about the content of the right in question is going on in the Soviet legal science up to our days).

The content of the State ownership of land in socialism is strongly influenced from the economical standpoint of view by the fact that land (as well as the other kinds of natural wealth) is not a product of human labour and therefore has no value, but represents a product of nature. From the economic standpoint of view it is therefore possible to distinguish State ownership of land and of the other kinds of natural wealth from the State ownership of products of human labour. It is however not possible to agree with the affirmation of M. V. Kolganov, according to which this difference would have been the reason why already in the Decree on land land is mentioned as being the property of the whole people and not as State property.

Because of their special character, land and the other natural resources are in socialism far more rapidly emancipated from the sphere of the goods' relations than the products of

human labour. As a consequence of it there exists a special domain of specific land relations which differ from other ownership relations. This leads to the constitution of land law as an independent legal branch. The fact itself of the nationalization of land (that means of the transfer of the ownership of all land to the State) is not necessarily decisive in that respect—even if undoubtedly in Soviet Russia the nationalization of land has rendered more easy and more rapid the formation of land law.

* * *

By the Decree on land was further confiscated the land of the landlords (as well as the estates of fee simple and the estates of the monasteries and of the Church). The land in question was put at the disposal of land committees and of the soviets of peasants. These organs distributed about 90 p. c. of the landlords' land among the peasants (the rest was composed of farms with special cultures and advanced methods of cultivation). The Decree on land does not represent therefore a mere execution of the bolshevik agrarian programme of April 1917 (as asserted f. i. by G. V. Charapov) which did not reckon with the distribution of the landlords' land among the peasants. The Decree on land started thus the first period of the socialist revolution in the country, in which the solution of the democratic bourgeois tasks played an important part. Therefore also it was fully supported by the entire peasantry (then five sixths of the population of Russia).

Where the landlords' land was not distributed, the peasants did not support the Soviet government in the decisive moments (f. i. Estonia, Crimea). Kautsky, Rosa Luxemburg and other social democrats of Western Europe, who criticized the leninist solution of the agrarian problem, which consisted in the distribution among the peasants of the land, confiscated to the landlords, were not aware of that fact. Their negative attitude towards the agrarian measures of the October Revolution was a consequence of the Kautsky's theory of "the forces of production". This theory admitted the revolution of the proletariat only in the most advanced capitalist countries, on a very high level of development of the forces of production and absolutely did not count with the eventuality that a proletarian revolution might be victorious in a country of small peasantry, where the proletariat did not represent the majority of the population (as it was just the case in Russia).

Besides that, Kautsky obviously did not grasp that the distribution of the landlord's land among the peasants was accompanied in Russia by the nationalization of all land (he "remains silent" as far as nationalization of land is concerned). The possibility of a simultaneous realization of both measures seems not to be completely understood even nowadays (I. Laponogov), notwithstanding the fact that it becomes once more actual (see the evolution in some developing countries). According to the scholastic ideas of the Western European social democrats it was impossible to unite in the proletarian revolution the nationalization of land and the distribution of land. One seemed to exclude the other. It was because they considered nationalization not only as a transfer of ownership, but also as a transfer to the State of the land as object of economic management (that was probably also the reason why Kautsky demanded a gradual execution of the nationalization of land in the socialist revolution). And because land as the object of economic management was not transferred to the State, according to their opinion the nationalization of land did not take place.

The Act on the socialization of land is the definitive law on land which originally had to be adopted by the Constituent Assembly (which was however dissolved).

The main principle of that act was the principle of the equalizing utilization of land. Even if that measure had (principally during the first period of the revolution) a democratic character, it is not correct to consider it only as the instrument capable to be used

in order to limit the "kulaks" (rich peasants) or even to consider it as being "the best form of the peasant utilization of land in the conditions of the dictatorship of the proletariat", as does E. A. Luckij. In fact, this measure had many harmful economic effects (there was no necessary stability in the utilization of land, there was no rational organization of the territory a. s. o.).

The Act on the socialization of land contained at the same time provisions on a complete equalizing utilization of land within the so called agricultural productive zones. The provisions in question were however practically not applied.

The Act on the socialization of land is based upon the same principles and reflects the same period of the revolutionary evolution as the Decree on land (notwithstanding certain differences in the formulations f. i. precisely as far as the problem of the nationalization of land is concerned). It is therefore not correct to oppose these two acts, to prove that, from the socialist standpoint of view, the Decree on land was "better" than the Act on the socialization of land or vice versa, a mistake which, I think, commits N. N. Buri-chin (Lenin called even sometimes the Decree on land the act on the socialization of land).

A greater practical importance than to the Act on the socialization of land incomed however to the "Provisional instructions on the temporary measures taken in execution of the Act on the socialization of land", of April 5th, 1918, which was during the last years completely omitted by the Soviet historians of law. Whereas the Act on the socialization of land reckoned with the equalization of land on a country—wide scale, the "Instructions" directed the local organs only towards the equalization within relatively small territorial units—districts. To land utilized before by the peasants a part of the confiscated land was added, in such an extent, that the global area of land should be conform to the equalization norm fixed by the local district organs. Land was allotted to the peasants in view of the so called provisional utilization. The different local organs elaborated by themselves their special rules on the distribution of land and their own equalization norms. The solution of the agrarian problem was thus in 1918 widely "decentralized".

OBSAH

	Strana
§ 1. Úvod	5
§ 2. Dekret o půdě	19
§ 3. Boj za provedení dekretu o půdě a jeho výsledky	31
§ 4. Zákon o socializaci půdy	41
§ 5. Rozdělení půdy v roce 1918	48
§ 6. Některé teoretické závěry z rozboru pozemkových zákonů Říjnové revoluce	53
Cizojazyčné souhrny	72

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE — IURIDICA — MONOGRAPHIA II 1965

POZEMKOVÉ ZÁKONY ŘÍJNOVÉ REVOLUCE

KAREL MALÝ, CSc.

Redakční rada série Iuridica: prof. dr. V. Outrata (předseda), Zdeněk Červený, promováný právník (tajemník), doc. dr. J. Boguszak, dr. O. Novotný.

Vydala Universita Karlova, nositel Řádu republiky, ve Státním pedagogickém nakladatelství, n. p., Praha, publ. 65-15

Technický redaktor: A. Hrachovina

Z nové sazby písmem Plantin vytiskla Polygrafia 3, n. p., závod Jiřího Dimitrova, Praha 7, Dobrovského 27

Formát papíru 70×100 cm — AA 7,39 — VA 7,75 — A-22*51171
Tematická skupina a podskupina 02/58. Náklad 500 výtisků.

Vydání 1.

Cena brožovaného výtisku Kčs 9,50.

63/III-3

14-632-65

Kčs 9,50